

Akif Aşırılı

AZƏRBAYCAN
MƏTBUATI TARIXI

II HİSSƏ
(1920-1990)

«Elm və təhsil»
Bakı – 2010

Elmi redaktoru:

Cahangir Məmmədli,
BDU-nun jurnalistika fakültəsinin
jurnalistika nəzəriyyəsi və təcrübəsi
kafedrasının müdiri, filologiya elmləri
doktoru, professor.

Rəyçilər:

Musa Qasımlı,
Tarix elmləri doktoru, professor

Akif Rüstəmov
filologiya elmləri namizədi, dosent

Rəşad Məcid,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi,
“525-ci qəzet”in baş redaktoru.

Vəliyev Akif Abduləziz oğlu (Aşırılı)

Azərbaycan mətbuatı tarixi (1920 - 1990)

Bakı “Elm və Təhsil”, 2010- səh- 227

Milli mətbuatımızın keçib - gəldiyi tarixi yolun tədqiqi son illər Akif Aşırılına yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Müəllif mətbuat tariximizin sistemli tədqiqi və çapındakı boşluqları aradan qaldırmaq üçün son illər daha məhsuldar çalışır. A.Aşırılına “Azərbaycan mətbuatı tarixi 1875-1920-ci illər” kitabı 2009-cu ildə nəşr olundu və ali məktəblərin jurnalistika fakültəsinin tələbələri, tarixi mətbu irsimizlə maraqlananlar və elmi icmaiyət tərəfindən müsbət qarşılandı. Kitabın oxuculara təqdim olunan II hissəsi obyektiv qiymət verməkdə çətinlik çəkdiyimiz Azərbaycan sovet dövrü mətbuatının tədqiqini əhatə edir. Populist yanaşmadan uzaq sovet dövrü mətbuatının mənzərəsi verilir və 80-ci illərin sonu çağdaş jurnalistikaya keçid dönmə təhlil olunur.

Xatırladaq ki, indiyə kimi Azərbaycan mətbuatı tarixinin 1920-1990-cı illər mərhələsi araşdırılmayıb. Bu problemin həllinə edilən ilk cəhddir.

0504030000

N098 - 2010 *qrifti nəşr*

© «Elm və təhsil», 2010

Tarixin vətəndaşlıq dərsləri

Azərbaycan mətbuatının keçdiyi tarixi yol yaş etibarilə o qədər də böyük deyil. Lakin bu yolun şərafət, ləyaqət yolu olduğu heç kimdə şübhə doğurmur. Mətbuatımızın keçdiyi tarixi yol xalqımızın qürur mənbəyidir. Milli intibahın yeni mərhələsinə təmsil edən “Əkinçi” qəzetinin başlanğıcını qoyduğu bu yol neçə-neçə mətbu və ədəbi məktəbin formalaşma prosesinə təkan verdi, xalqın kamilləşməsinə, maariflənməsinə, milli-azadlıq hərəkatının güclənməsinə birbaşa təsir göstərdi. Tarixin müxtəlif ictimai-siyasi mərhələlərində bərkilib formalaşmış Azərbaycan mətbuatı xalqa, cəmiyyətə, insana xidmət borcunu şəərəflə yerinə yetirdi.

Mətbuat demokratiyaya aparən ən kəsə yoldur. Demokratik dövlət quruculuğu prosesini əsas prioritet qəbul edən Azərbaycan mətbuatının bu xarakterini, bu xidmətini yüksək qiymətləndirir və jurnalistikanın, mətbuat azadlığının inkişafına önəm verir. Müasir mətbuatın inkişafı isə iki mühüm faktordan aslıdır:

1. Müasir mətbuatımız bu sahədə milli yaradıcılıq ənənələrinə üstünlük verir;

2. Jurnalistikanın beynəlxalq prinsiplərinin tətbiqinə çalışır. Milli mətbuatımızın tarixi ənənələri Azərbaycanın yeni müstəqillik dövründə daha çox qiymətləndirilməyə başlamışdır. Cəmiyyətin kamilləşməsinə öz xidmətini göstərmiş, tarixdə mühüm peşəkarlıq izi qoyan ayrı-ayrı mətbuat orqanlarının yubileyi ilə bağlı prezident sərəncamları və rəsmi tədbirlər jurnalistika ənənələrinə hörmət və bu ənənələrə qayıdış faktı kimi diqqətə layıqdır. Milli mətbuatımızın tarixi inkişaf yolunu araşdırmadan, keçilən yolun elmi-nəzəri qiymətini vermədən ənənə

nələrdən bəhrələnmək də mümkün olmazdı. Azərbaycan elmi-nəzəri fikrinin Əziz Mirəhmədov, Nazim Axundov, Nəriman Zeynalov, Şamil Qurbanov, Bəkir Nəbiyev, İsa Həbibbəyli, İslam Ağayev, Yaşar Qarayev, Əhəd Hüseynov, Teymur Əhmədov, Ofelya Bayramova kimi sayılan-seçilən alimləri mətbuat tariximizin tədqiqində, bu tədqiqatların elmi ictimaiyyətə çatdırılması işində böyük xidmətləri olmuşdur. Son bir neçə ildə gənc tədqiqatçılarımızın da mətbuat tariximizin tədqiqinə meyli güclənmişdir. Xalqın özünü, milli varlığını, azadlığını dərk etməsi prosesindən doğan bu maraq mətbuatımızın tarixinə dair yeni araşdırmaların, yeni tədqiqatların meydana çıxmasına zəmin yaradır. Oxucuya təqdim olunan bu kitab Azərbaycan müasir jurnalistikasının praktik yaradıcılarından biri, fəaliyyətində milli ənənələri və beynəlxalq prinsipləri rəhbər tutan, “Şərq” qəzetinin baş redaktoru Akif Aşırılığın uzun müddətli tədqiqatının nəticəsidir. Azərbaycanın yeni jurnalistikasını formalaşdıran yeni nəslin - Rəşad Məcidin, Elçin Şıxlının, Əflatun Amaşovun, Arif Əliyevin sırasında Akif Aşırılığın öz yeri var. Akif Aşırılığın tərəfsiz, qərəzsiz, dəqiq informasiya təqdim edən “Şərq” qəzetinin yaradıcısı və onun fəaliyyətinə rəhbərlik edən vicdanlı bir redaktordur. Onun redaktorluq işinin mühüm bir tərəfi Azərbaycan klassik redaktorlarının təcrübəsinə söykənir. Akif Aşırılığın təhsil bazası tarixşünaslıqdır, jurnalistikanın magistratura pilləsinə bitirib. Ancaq hər oxuyan Molla Pənah ola bilmədiyi kimi, hər jurnalist təhsili alan da jurnalistikanın dəqiqlik, qərəzsizlik, vicdanlılıq prinsiplərinə söykənmir. Akif Aşırılığın bu prinsiplərə sədaqətinin hardan gəldiyini onun 2009-cu ildə nəşr etdiyi **“Azərbaycan mətbuatı tarixi. 1875-1920”** adlı kitabı ilə tanışlıqdan sonra başa düşdüm. Peşə prinsiplərinə bu qədər sədaqət ancaq H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ü.Hacıbəyli, M.Ə.Rəsulzadə məktəbinə dərindən bələd

olan kəsə aiddir. Mən elmi postulat kimi qəbul etdiyim bu keyfiyyəti klassikaya dərin məhəbbətilə seçilən Rəşad Məcidin, Elçin Şıxlının qəzetçilik fəaliyyətində bir daha görüb də mətbuatımızın tarixi simalarına min rəhmət oxudum. Akif Aşırılığın bu klassikaya təkə jurnalist kimi deyil, həm də yorulmaz bir tədqiqatçı prizmasından yanaşır. Bu axtarışlar onu mətbuat tariximizlə bağlı yeni bir kitab yazmağa sövq edib. Həm də bu kitab obyektiv qiymət verməkdə çətinlik çəkdiyimiz sovet dövrü jurnalistika faktlarını ehtiva edir. Və ən maraqlısı budur ki, Akif Aşırılığın bir alim və bir peşəkar jurnalist kimi sovet dövrü mətbuatına qiymətdə bəzilərinin populist nihilizmindən uzaq bir yanaşma xətti ilə hərəkət etmişdir. Onun təhlillərində Azərbaycan sovet jurnalistikası bütün mənfi və müsbət çalarları ilə öz obyektiv qiymətini tapıb.

A.Aşırılığın bundan əvvəlki kitabında mətbuat tariximizin “Əkinçi”dən başlayan yolunu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə təhlil və tədqiq etmişdi. İndiki də bu tədqiqatların məntiqi davamıdır və özündə şanlı mətbuat tariximizin 1920-1990-cı illər kimi müəkkəb bir dövrünün tədqiqat yükünü daşıyır. Tədqiqatçı mətbuat tariximizin önəmli faktlarına həm tarixi-xronoloji prinsiplərdən, həm də tipoloji spektrdən yanaşır. Bu yanaşma metodu müəllifə bir tərəfdən ictimai-siyasi, sosioloji kontekstdə mətbuatın yerini müəyyənləşdirməyə, digər tərəfdən onun peşəkarlıq keyfiyyətini açmağa şərait yaradıb. Məsələn, Azərbaycan sovet mətbuatı sistemində öz tipoloji xarakterinə görə həm partiya mətbuatı kimi fəaliyyət göstərən, həm də ümummilli, ümumdövlət qəzeti iddiasında olan “Kommunist” qəzetinin yaradıcılıq prinsiplərindən tutmuş, onun redaksiyasının strukturu, əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinə qədər bütün məqamlar bu metodoloji yanaşma ilə təhlilə cəlb edilib. Tipoloji cəhətdən yanaşma prinsipi “Azərbaycan qadını” (“Şərq qadını”),

qadını”), “Azərbaycan” ədəbi-bədii jurnalı, “Sovet kəndi” qəzeti, gənclər mətbuatı, hərbi mətbuat, mədəniyyət və incəsənət dərgiləri və s. haqqında xeyli bilgi verməyə kömək etmişdir.

Müəllif kitabda ictimai-siyasi ab-hava dalğasında fəaliyyət göstərən qəzet, jurnal tiplərini obyektiv təhlil süzgəcindən keçirir. Məsələn, 1930-cu illərin repressiya şəraitində sovet ideologiyasının daşıyıcısına çevrilən mətbuatın hakimiyyətin əlində repressiya məşını rolunu necə oynaması çox maraqlı illüstrativ faktlarla təhlil edilir. Məhz bu yerdə qəzetinin təbliğatçılıq, təşviqatçılıq, təşkilatçılıq kimi V.İ.Lenin modelinin, bolşevik konsepsiyasının nə qədər zərərli və absurd olduğu təkzib edilən faktlarla üzə çıxarılır.

Sovet dövrü mətbuatının mühüm bir mərhələsi olan rus-alman, Böyük Vətən müharibəsi illəri də ciddi nəzəri planda tədqiq edilmişdir. Bu dövrün mətbuatının sərt xarakteri, lakin müharibə şəraitinə baxışı çox maraqlıdır. A.Aşırılı bir sıra etibarlı mənbələr və orijinala diqqətli yanaşmalarla hətta cəbhə qəzetlərinin də fəaliyyətini təhlilə cəlb edib. Ötən əsrin 50-60-cı illər mətbuatı Sov.İKP-nin XX qurultayı, şəxsiyyətə pərəstişin partiyası və dövlət səviyyəsində ifşası fonunda senzuranın zəifləməsi, demokratik istiləşmə prosesinin mətbuata təsiri də tədqiq edilmişdir.

Əsrin maraqlı hissələrindən biri 1960-1980-ci illər dövründə partiya-sovet mətbuatı, ədəbi-bədii orqanlar - “Ulduz”, “Azərbaycan” jurnalları ətrafında aparılan təhlillərlə əlaqədardır. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, Heydər Əliyevin milli inkişaf konsepsiyası daxilində yaranan “Ulduz”, “Qobustan” və s. kimi jurnallar milli-mənəvi dəyərlərimizə yeni münasibətin fəal faktları kimi təqdim olunur. Və bu dövrün mətbuatının milli-azadlıq hərəkatında, milli özünüdərkən güclənməsindəki danılmaz rolunun yaratdığı yeni jur-

nalistika dönməsinin yadda qalan faktları əsrin yeni bölməsində təhlil edilir. Bu dönmə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyət göstərmiş “Azərbaycan” qəzetinin yenidən nəşrə başlaması faktı ilə qiymətləndirilir. Yeni ictimai-siyasi şəraitdə - 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərində birpartiyalı sistemə alternativ yaradılan, müstəqillik arzularından doğan Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Hərəkatı və bu hərəkatın mətbuat orqanları haqqında, qeyri-leqal nəşrlər barədə informasiyalar əsrin maraqlı səhifələrindəndir.

Əsərdə “Ayna”, “Zerkalo”, “525-ci qəzet”, “Azadlıq”, “Yeni Müsavat”, “Şərq”, “Olaylar” kimi müasir mətbuat orqanlarının fəaliyyəti barədə də geniş məlumatlar var. Kitabda Azərbaycanda jurnalistikanın Qərb modellərinə söykənən müstəqil mətbuat orqanlarının yaradıcılıq istiqamətləri də təhlil edilir. Müəllif bu məqamda da tipoloji yanaşmaya üstünlük verir. Ölkənin ictimai fikrində ayrıca yeri olan “Yeni Azərbaycan”, “Səs” kimi qəzetlərin müasirlik ruhu da aydınlaşdırılır.

Kitabda Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən gəlişindən sonra mətbuatın yeni inkişaf strategiyasının müəyyənləşməsi ayrıca bir bölmə kimi təqdim edilir. Burada mətbuatın qanunvericilik bazasının formalaşması, jurnalistikanın inkişafına dövlət qayğısı faktlarla təhlil edilərək oxuculara çatdırılır.

Akif Aşırılının “Azərbaycan mətbuatı tarixi. (II hissə. 1920-1990) adlı kitabı milli mətbuat ənənələrinə sədaqətlə yanaşan, araşdırmalarında tarixə hörmət hissi duyulan, təhlillərində ciddi elmi-nəzəri konsepsiyaya gözləyən, fikirlərində və qiymətlərində obyektiv olan bir alimin vətəndaşlıq göstəricisidir.

Cahangir Məmmədli,
Filologiya elmləri doktoru, professor

Giriş

XX əsrdə Azərbaycan çox gərgin, ziddiyyətlərlə dolu, siyasi-ideoloji çəkişmələrlə zəngin olan bir tarix yaşadı. Ötən əsrdə dünyada baş verən beynəlxalq güclərin mənəfet savaqları nəticəsində ömrü cəmi 23 ay olan müstəqil Azərbaycanın qurulması və süqutu da bu dövrə təsadüf etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının elan olunması ilə yeni dövlət quruculuğu prosesi başladı və xalqın istiqlal arzuları öləzidi. Milli ideologiya bolşevizmlə əvəzləndi. Qərəzsiz araşdırmalar göstərir ki, bolşevizmi ixrac edənlərin məqsədi Azərbaycanın maddi sərvətlərini, elmi-texniki imkanlarını, ən əsası isə insan potensialını hakim Mərkəzin maraqlarına tabe etməkdir. Yeni-yeni təşəkkül tapan milli idarəçilik sistemi ləğv olundu, sənaye müəssisələri, xalq təsərrüfatı sahələri yeni cəmiyyət quruculuğu prosesi altında bolşeviklərin nəzarətinə keçirildi.

1920-ci ilin aprel ayının 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə cəmiyyətin digər sahələrində olduğu kimi yeni jurnalistika mərhələsi başladı. “Mətbuat haqqında nizamnaməni” qəbul edən, ölkədə müstəqil mətbuatın formalaşmasına, müxtəlif tipologiyalı qəzetlərin nəşrinə imkanlar yaradan müstəqil dövlətin süqutundan sonra bolşeviklər cəmiyyətin sinfi mahiyyəti üzərində dayanan Marksizm nəzəriyyəsinə əsaslanan mətbuat tipi formalaşdırmağa qərar verdilər. Çar Rusiyası dönmində azad fikrin qadağan edilməsi, tirajın bütövlükdə yandırılması, xaricdən ölkəyə ədəbiyyatın gətirilməsinin qarşısının alın-

ması metodları yenidən tətbiq edildi. Rusiyada bolşeviklərin çevrilişindən iki gün sonra, 1917-ci il 27 oktyabrda mətbuat haqqında dekret imzaladılar. Mətbuata qarşı represiya mahiyyəti daşıyan bu sənəd əsasında iki ayda Rusiyada 92 qəzet bağlandı. 1920-ci ilin aprel ayının 27-dən sonra Azərbaycanda həmin proseslərin oxşarı yaşandı, sovetləşmənin elanından çox keçməmiş müstəqil mətbuat orqanlarının çapı qadağan edildi. “Azərbaycan”, “Açıq söz”, “Kaspi” kimi qəzetlər fəaliyyətini dayandırmalı oldu. Azərbaycanın sovetləşməsinin tərəfdarı kimi çıxış etdiyinə görə “İttihad” qəzeti bir müddət nəşr olunsa da, çox keçmədi ki, onun da işıq üzü görməsi yasaqlandı. “Turan”, “Novruz”, “Azərbaycan” qəzetinin mətbəələri milliləşdirmək adı ilə bolşeviklərin inhisarına keçirildi.

Mətbuat işini bir növ partiya işi hesab edən K.Marks və F.Engelsdən çox-çox qabağa gedən V.İ.Lenin kommunist mətbuatının nəzəriyyəsinə yaratdı. Qərb ölkələrində müstəqil, liberal mətbuat ənənələrinin inkişaf etdiyi bir vaxtda Lenin partiya mətbuatı, partiyalı ədəbiyyat ideyasını irəli sürür və müdafiə edirdi.

Birtərəflikdən, qərəzçilikdən qaçmağa çalışan, jurnalistikanın sosial məsuliyyət prinsiplərini müəyyənləşdirən Qərb mətbuatından fərqli olaraq Leninin ortaya qoyduğu kommunist mətbuatının nəzəriyyəsinə **“qəzet yalnız kollektiv təbliğatçı və kollektiv təşkilatçı deyil, habelə kollektiv təşkilatçıdır”** fikri doktrina kimi qəbul edildi. Mətbuatın informasiya vermək, maarifləndirmək, öyləndirmək funksiyaları bu doktrinada partiyanın maraq və məqsədlərini təbliğ etmək məqsədi daşıyırdı. Leninin Xalq Komissarları Sovetinin sədri kimi ilk dəfə imzaladığı “Mətbuat haqqında dekret”də bolşeviklərə dəstək olmayan, inqilaba qoşulmayan mətbu orqanlar “əksinqilabçı” adlandırıldı.

Bu sənəd “burjuaziya mətbuatı azadlığına” son qoyurdu. Azad söz və fikir daşıyıcısı olan mətbuatı “burjua” damğası ilə “möhürləyən” dekretdə deyilirdi: **“İlhamiya məlumdur ki, burjua mətbuatı burjuaziyanın ən güclü silahlarından biridir. Xüsusən, bu ağır vaxtda, yeni hakimiyyət - fəhlə və kəndlilərin hakimiyyəti yenidən möhkəmlənməkdə olduğu vaxtda bu silahı bütünlüklə düşmənin əlində saxlamaq mümkün deyildir. Çünki belə anlarda bu silah bombalardan və pulemyotlardan az təhlükəli deyildir. Məhz buna görə də xalqın təzəcə qazandığı qələbəsini qorumaq, prinsipsiz və satqın mətbuatın həvəslə böğmaq istədiyi, çirkab və böhtanlar selinin qarşısını almaq üçün müvəqqəti, təcili tədbirlər görmək lazım gəldi”**.

Düz 70 il kommunist hakimiyyəti dönməndə mətbuat dövlətin və partiyanın əlində hakimiyyəti saxlamaq, öz ideologiyasını təbliğ etmək alətinə çevrildi. Tam mənada təbliğat və təşviqat rolunu oynadı. Dövlətin, partiyanın və hakimiyyətin onun üzərinə qoyduğu vəzifələri yerinə yetirən mətbu orqanlar demək olar ki, vahid ideoloji sistemin “vintciyi” olduğundan bir-birinə bənzədi. Problemə eyni partiyalı mövqə sərgiləmək mətbuatı bir-rəngli etdi. Bütün mətbu orqanların ilk səhifəsini **“Bütün ölkələrin proletarları birləşin”** şüarı bəzəyirdisə, mövzular da eyni olurdu.

1875-ci ildən başlayan milli mətbuatımız 1920-ci ildən sonra jurnalistikanın Lenin nəzəriyyəsi əsasında fəaliyyət göstərməyə başladı.

1920-ci ilin may ayının 16-da Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sədri kimi Həştərxandan Bakıya dönmə Nəriman Nərimanovun səyi ilə XI Qızıl Ordunun komandanı Pankratovun xalqa qarşı apardığı terrorun, güllələnmənin, kütləvi həbslərin qarşısı

qismən alındı. N.Nərimanovun vaxtilə müxtəlif mətbu orqanlarda çalışdığı qələm sahibləri, jurnalistlər təqib olunmaqdan, həbsdən qurtula bildilər. “Azərbaycan” qəzetinin mətbəəsində çapı bərpa olunan “Kommunist” qəzetində milli jurnalistikamızın dəyərli simaları olan Üzeyir bəy Hacıbəyli, Seyid Hüseyn, Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı, Salman Mümtaz kimi qələm sahibləri fərqli məfkurəyə sahib olmalarına baxmayaraq fəaliyyət göstərməyə məcbur oldular.

Azərbaycan insanı “ümumi sosialist vətəninin” mənafeyinə uyğunlaşdırıldığı kimi jurnalistikamız da mərkəzi mətbu orqanların fəaliyyəti ilə uzlaşdırıldı. **“Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Sovet kəndi”, “Azərbaycan gəncləri”** kimi qəzetlərin baş məqalələri bir çox hallarda “Pravda”dan, “Komsomolskiy molodyojka”dan tərcümə olunub çap edilirdi. SSRİ-nin tərkibinə daxil olan digər respublikalar kimi Azərbaycanda da mətbuat partiya və dövlətin əleyhinə yönələn siyasətin, faktların “ifşasına” cəlb olunur, azad fikrə meyil göstərən qələm sahibləri izlənilir, barələrində danoslar yığılır, təqib və təzyiqlə üzləşirdi. Qərb nəzəriyyəçiləri kommunist mətbuatının xüsusiyyətləri, spesifikasi, ideoloji yükü ilə bağlı kifayət qədər araşdırmalar aparmasına baxmayaraq 70 illik sovet dövrü mətbuatının, jurnalistikasının yalnız neqativ tərəflərini işıqlandırməyə çalışmışlar. Azərbaycanda da sovet mətbuatı dövrünə münasibət təbii ki, birmənalı deyil. Bu gün Qərb standartlarını qəbul edən mətbuat və ədəbiyyat tarixçilərimiz sovet dövrü sisteminin daşıyıcısı olan jurnalistikanın daha çox “ziyanlı” tərəflərini qabartmağa meyilidir. Əslində obyektiv təhlil metodu seçərək sovet dövrü mətbuatının gerçək mənzərəsinin yaradılmasına çox böyük ehtiyac var. Tarix həm də yaşananlar demək olduğundan, Azərbaycan jurnalistlərinin bir neçə nəslə bu 70 ildə çətin, ağır, həm də şə-

rəfli bir yol keçdi və bu tarixin üzərinə pərdə salmaq heç də doğru deyil.

Azərbaycan sovet mətbuatı sistemli şəkildə tədqiq olunmadığından, inkişaf və tənəzzül dövrü müəyyənləşmədiyindən jurnalistikamızın 70 ili barəsində bitkin fikirlər irəli sürmək qeyri-mümkündür. Həm də bu illərin sonunda, 1988-ci illərdən başlayaraq yeni jurnalistikaya keçid mərhələsi başladı. Tarixi siyasi şəraitə nəzərə alıb obyektiv tədqiqat metodundan yararlanaraq Azərbaycan sovet mətbuatının inkişaf və tənəzzül dövrünü bir neçə mərhələyə bölmək olar:

1. *1920-1923-cü illərdə bolşevik ideyasının hələ tam bərqərar olmadığı, plüarizmin və milli ruhun aradan qaldırılmadığı sovet mətbuatı modelinə keçid dövrü jurnalistikası,*

2. *1920-ci illərin sonu, 30-cu illərin əvvəlindən başlayaraq bolşeviklərin avtoritar-diktatura sisteminə tabe etdirilən və Mərkəzin represiya siyasətinin alətinə çevrilən jurnalistika mərhələsi;*

3. *Böyük Vətən müharibəsi illərinin jurnalistikası;*

4. *İ.V.Stalinin ölümündən sonra şəxsiyyətə pərəstişin aradan qaldırılması, N.S.Xuruşovun hakimiyyətə gəlişi ilə mətbuat-dövlət münasibətlərinin istiləşmə mərhələsi;*

5. *70-80-ci illərdə sovet jurnalistika sistemində yeni keyfiyyət mərhələsinin başlanılması, milli şüurun oyanışı, Azərbaycan xalqının milli dəyərlərinə, tarixinə dönüşü prosesində mətbuatın rolunun artması;*

6. *80-ci illərin sonunda mətbuatda azadlıq ideyasının təbliği və jurnalistikanın Qərb standartlarına uyğunlaşdırılması mərhələsi.*

Obyektiv tarixi proseslərin məntiqi nəticəsi olaraq sovet mət-

buatının tərkib hissəsi olan Azərbaycan mətbuatının 70 illik dönməsi bu mərhələlərdən keçərək çağdaş jurnalistikaya keçid aldı.

XX əsrin sonlarında saxta demokratiya, mətbuat azadlığını şüara çevirən, insanlığı istismar edən Sovet imperiya maşını dağıldı. Bu tipli avtoritar idarəçiliyin, insan ləyaqətinə qarşı aparılan şər-böhtan mexanizminin çökməsini şərtləndirən faktorlardan biri də azad fikrə, mətbuat azadlığına qoyulan qadağalar oldu. Qərbin informasiya texnologiyalarının tətbiqi insan azadlığı amilini önə çıxardı və SSRİ laxlamağa başladı. 1980-ci illərin ikinci yarısında yenidənqurma, aşkarlıq prinsipləri cəmiyyətdə ciddi dəyişikliklərə əsas yaratdı. Cəmiyyətin ədalətlə idarə olunması ictimai-nəzarətçi funksiyasını daşıyan müstəqil mətbuatla bağlı olduğundan 80-ci illərin sonunda milli jurnalistika öz ənenələri üzərində bərpa prosesi keçdi. Sovetlər məkanında olduğu kimi Azərbaycanda da mətbuat dövlətin və kommunist partiyasının monopoliyasından çıxmaq üçün mübarizə apardı. Bu hal "Kommunist", "Sovet kəndi", "Molodoy Azərbaycan" qəzetlərinin tematikasında özünü göstərməyə başladı. Milli jurnalistikamızın "Əkinçi" ənenələrinə və mətbuatın Qərb modelinə söykənən qəzetlər, jurnallar nəşr olundu.

* * *

Azərbaycan sovet mətbuatı və müstəqil jurnalistikaya keçid dövrünün tarixini sistemli tədqiqatə cəlb edib kitab hazırlamaq çətin olduğu qədər də məsuliyyətli bir işdir. Müstəqilliyə qovuşduğumuz illər ərzində sovet dövrü jurnalistikasının tədqiqi ilə bağlı elmi araşdırma və monoqrafiyalara demək olar ki, az təsadüf edilir. Ali məktəblərin jurnalistika fakültəsi tələbələrinin,

mətbuat tariximizlə maraqlananların istifadəsi üçün hələlik heç bir ardıcıl, sistemli araşdırma, kitab, dərs vəsaiti yoxdur. Qarşı-mıza qoyduğumuz əsas məqsəd bu boşluğu aradan qaldırmaq, Azərbaycan sovet dövrünün mətbuat səlnaməsini yaratmaqdır.

Nəşr tarixi, yaradıcılığı, rəhbər heyəti, texniki-maddi imkanları, Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında və ictimai fikrin istehsalında onların gördükləri iş bərsində ön dolğun informasiyalar bu mətbu orqanların səhifələrində yaşayır. Qəzetlərin ayrı-ayrı natamam komplektləri M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasında, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin, Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivinin kitabxanalarında, Azərbaycan MEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Kitabda əksini tapan fakt və məlumatların böyük qismi pərakəndə halda qorunan mətbu nümunələrə istinadən qələmə alınıb.

Qəzetlərin yubileyi ilə əlaqədar buraxılan kitablarda da mövzunun işlənməsinə kömək edən faktları əldə etmək mümkündür. “Kommunist-50”, “Azərbaycan gəncləri: 1919-1969”, “Azərbaycan qadını-50”, “Sovet kəndi-50” yubiley kitablarında qəzetlərin nəşr tarixi, ilk baş redaktorları, yaradıcı heyəti, nəşrin tirajı bərsində məlumatlar əksini tapıb. Adətən bu tip kitablarda AKP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutu ilə birgə nəşr edilirdi. İllüstrasiyalı nəşrlər olan yubiley kitablarında bəzən bu mətbu orqanların ilk sayındakı məqalələr, baş redaktorların törcümeyi-halı ilə yanaşı, xatirələrə də yer verilirdi.

Azərbaycanda sovet mətbuatının flaqmanı olan “Kommunist” qəzetinin fəaliyyəti ilə əlaqəli əsas mənbə elə bu mətbu orqanın özüdür. Bundan başqa “Kommunist-50” albom kitabı tarixi faktların əldə olunmasında əsas mənbələrdəndir. 90 illik yubileyini qeyd edən “Kommunist”in varisi “Xalq qəzeti”nin 2009-cu il

aprelin sonlarında çıxan silsilə məqalələri bu mətbu orqanın keçib-gəldiyi yolu öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Tarixçi E.Məhərrəmov və A.Məhərrəmovanın qəzetin bir neçə sayında ardıcıl çap olunmuş araşdırmalarında “Kommunist”in 1920-ci ildən 30-cu illərin sonunadək rəhbər heyəti, tirajı, texniki imkanları, beynəlxalq əlaqələri dolğun faktlarla yazıya alınıb. Vaxtilə “Kommunist”ə rəhbərlik edən Rza Quliyevin, Ağababa Rzayevanın xatirə kitabları da bu mətbu orqanın tarixini öyrənmək baxımından mənbəə sayıla bilər. Şövkət Əliyevanın “Əli Vəliyevin publisistikası” kitabında da maraqlı faktlar var.

“Azərbaycan gəncləri: 1919-1969” xüsusi yubiley kitabı da gənclər mətbuatının öyrənilməsi baxımından tədqiqatçılara xeyli materiallar verir. Kitabın ilk səhifəsində çap edilən “Gənc nəsilin mübariz aynası” yazısında gənclər mətbuatının təşəkkülü, tənəzzülü və inkişaf dinamikası ideoloji baxımından təhlilə çəkilir. “Gənc işçi” qəzetinin ilk nömrəsinin reproduksiyası, aldığı təltif və mükafatlar, latın və kiril qrafikası ilə çap olunan sayının görüntüləri ardıcıl şəkildə səhifələrdə biri-birini əvəzləyir. Kitabda qəzetin tirajının, oxucu məktublarının artımı ilə bağlı cədvəllər də var. “Gənc işçi”nin “Azərbaycan gəncləri”nə çevrilməsi prosesi də kitabda əksini tapır. “Gənc işçi”dən “Azərbaycan gəncləri”nədək qəzetin fəaliyyətinə rəhbərlik edən redaktorların portretlərinin kitabda əksi önənə və varislik prinsiplərinin qorunub saxlanıldığını göstəricisidir. “Azərbaycan qadını” jurnalı redaksiyasının və Azərbaycan KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutunun nəşri olan, 1974-cü ildə çap edilən “Azərbaycan qadını-50” yubiley kitab albomu da bu tip çap olunan nəşrlərin qayda-qanunlarını təkrarlayır. Kitab albomun ilk səhifəsində müxtəlif illərdə aldığı mükafatlar, ordenlərin fotosu ilə yanaşı, bolşevik mətbuatının ilk nəzəriyyəçisi və praktiki

V.İ.Leninin qadınlar haqqında kəlamı da çap olunub. “Azərbaycan qadının mübariz orqanı” məqaləsində jurnalın tarixi siyasi-ideoloji yöndə oxuculara təqdim olunur. Azərbaycan qadınlarının ilk mətbu orqanı “İşiq” qəzetinin nəşri unudulur, qadın mətbuatının başlanğıcı kimi “Şərq qadını” jurnalı götürülür. Digər yubiley kitablarından fərqli olaraq “Azərbaycan qadını - 50” albom kitabında “Şərq qadını”nın ilk sayında dərc olunan məqalələrdən xülasələr verilib, vaxtilə bu mətbu orqanda çalışan qocaman qadın jurnalistlərinin xatirələri də dərc edilib.

Rasim Tağıyevin sistemli elmi araşdırması olan “Azərbaycan” jurnalı və “Azərbaycan sovet ədəbiyyatının aktual problemləri: 1923-1976” adlı kitabı “Azərbaycan” jurnalının tarixinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Müəllif jurnalın keçib-gəldiyi yolu ardıcıl şəkildə tədqiq edir, ədəbi proseslərin istiqamətini, çap olunan əsərlərin statistikasını, təhlilini verir. Digər yubiley nəşrlərindən fərqli olaraq bu monoqrafiya elmi yanaşma tərzini, jurnalın ədəbiyyatın inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdə oynadığı rolun təhlili ilə seçilir. Monoqrafiyada jurnalın ilk baş redaktorları barəsində məlumatlar verilir, onların tərcümeyi-halı barəsində qısa məlumat əksini tapır, jurnalın inkişafında göstərdikləri xidmət xatırlanır.

“Sovet kəndi-50” xüsusi yubiley kitabçası da qəzetin yaradıcı kollektivi ilə Azərbaycan Partiya Tarixi İnstitutunun əməkdaşları birgə hazırlayıb ərsəyə gətirib. Kitabda qəzetin nəşr tarixi, ilk tirajı, rəhbər və yaradıcı heyəti barəsində məlumatlar var. Azərbaycanın kütləvi ilk kəndli qəzetinin tarixi digər nəşrlərin tarixi kimi ideoloji ştaplarla zəngindir.

Vaxtilə “Sovet kəndi” qəzetində çalışmış, istedadlı jurnalist Sabir Hüseynovun 2000-ci ildə çap etdirdiyi “Əkinçi”dən “Həyata” kitabı “Sovet kəndi” qəzetinin tarixinin öyrənilməsində

qiymətli mənbələrdəndir. Professorlar İzzət Rüstəmov və Cahangir Məmmədlinin məsləhətçiliyi ilə işiq üzə görün kitabda Azərbaycan milli mətbuatının bünövrəsi olan “Əkinçi” qəzetindən başlayaraq “Sovet kəndi” qəzetinin “Həyat”a çevrilməsindək olan bütöv bir qəzetçilik ömrü xatırlanır. Qeyd edək ki, 90-cı illərdə milli qəzetçiliyə qayıdış zamanı “Sovet kəndi” qəzeti bir müddət “Həyat” adı ilə nəşr olundu.

Akademik Ziya Bünyadovun 1993-cü ildə nəşr etdirdiyi “Qırımızı terror” kitabı 1937-ci ilin qanlı represiyaların qurbanı olan qələm sahiblərinin, vaxtilə bir sıra mətbu nəşrlərə rəhbərlik etmiş jurnalistlərin taleyini öyrənmək baxımından maraqlıdır. Müəllif əsərdə “Kommunist” qəzetinin baş redaktoru Ruhulla Axundovun, “Azərnəşr”in direktoru İbrahim Əminbəylinin, “Şərq qadını” jurnalına rəhbərlik etmiş Gülarə Göylü qızının, Mədinə Qiyasbəylinin, dövrün qüdrətli publisistləri Əli Nazimin, Tağı Şahbazi Simurqun, Yusif Vəzir Cəmənəzəminlinin, Böyükağa Talıblının, Hənəfi Zeynallının istintaq materiallarına əsaslanaraq onların acı taleyini qələmə alıb.

Pantürkist, panislamist kimi güllələnən, Sibir həbs düşərgəsinə göndərilən jurnalistlər, ədəbiyyat xadimlərinə qarşı ittihamlar, onların barəsində ötürülən danoslar, yalançı şahid ifadələri ilə aparılırdı. Mətbu orqanlarda çap olunan əsərləri təhlil edilir, onlar əksinqilabçı, millətçi mövqe nümayişində günahlandırılırdı. Tarixçi alim Nizami Məhərrəmovun 1992-ci ildə nəşr olunan “Gətsin, gəlməsin” kitabında da dövrün qələm sahiblərinin necə repressiya olunmaları barəsində faktlar var.

Böyük Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan mətbuatının fəaliyyətini Həsən Quliyevin tədqiqatlarında öyrənmək mümkündür. 1954-cü ildə nəşr edilən “Böyük Vətən müharibəsi dövründə cəbhə qəzetləri” kitabında cəbhə qəzetlərinin tarixi, çap

sayı, müharibənin od-alovunda qələmi süngü ilə əvəzlənən Azərbaycan jurnalistlərinin fəaliyyəti ilə bağlı yetərinə faktlar var. **“Fəhlə-kəndli Qızıl Ordu döyüşçüsü”**, **“Sovet döyüşçüsü”**, **“Vətən yolunda”**, **“Hücum”**, **“Vətən əşqi”** cəbhə qəzetləri barəsində yığcam faktlarla dolu olan iki kitabın müəllifi H.Quliyev Azərbaycan jurnalistlərinin fəaliyyətini qələmə alıb.

Akademik Bəkir Nəbiyevin “Böyük Vətən müharibəsi dövründə ədəbiyyat” monoqrafiyasında da Azərbaycan mətbuatının fəaliyyətinə toxunulmuş, o dövrdə çap olunan mətbu nəşrlərə istinadlar əksini tapmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində “Kommunist” qəzetinə rəhbərlik etmiş Rza Quliyevin müəllifi “Şanlı səhifələr” kitabı da 1941-1945-ci illər jurnalistikasının öyrənilməsi üçün ön dəyərli məlumat mənbələrindən biridir. Müəllif cəbhəyə yola düşən redaksiya əməkdaşlarını xatırlayır, gərgin iş şəraitindən, texniki heyətin çatışmazlığından danışır, müharibə dövrü jurnalistikasının xarakterik detallarını qələmə alır. “Kommunist” qəzetinin korrektorluğundan baş redaktorluğunadək yol keçən Ağababa Rzayevin 1990-cı ildə nəşr etdirdiyi “Yaddaşından sətirilər” kitabında da müharibə dövrü mətbuatının mənzərəsi verilir. Tofiq Rüstəmovun rəyi ilə çap olunan kitabın müqəddiməsində “Pravda” qəzetinin müxbiri İlya Şatunovskinin Ağababa Rzayevin Böyük Vətən müharibəsi illərində fəaliyyətindən bəhs olunan məqaləsi də çap edilib.

1941-1945-ci illərdə mətbuatımızın fəaliyyəti, vətənpərvərlik ruhunun aşılınması, ön və arxa cəbhənin monolitliyinin təbliğindəki rolu barəsində Azərbaycan jurnalistikasının görkəmli şəxsiyyətləri olan Nəsir İmanquliyevin, Fəmil Mehdiyin yazdıqları kitabların, elmi məqalələrin böyük əhəmiyyəti var. S.Əliyevin, C.Əbdürrəhmanovanın müxtəlif dövrü nəşrlərdəki yazıları

da mövzunun tədqiqinə yardım etməklə yanaşı, faktoloji məlumat zənginliyi ilə seçilir. -

1950-60-cı illərin mətbuatının öyrənilməsi, tədqiqi prosesi geniş işıqlandırılmadığından bu dövrün jurnalistikasının spesifikasiyası, Stalinin ölümündən sonra şəxsiyyətə pərəstişin aradan qaldırılma mərhələsində mətbuata açılan kiçik nəfəslik, milli dəyərlərin təbliğinə edilən cəhdlər öz obyektiv araşdırmalarını gözləyir. Azərbaycan tarixşünaslığında dəyərli monoqrafiyaları ilə məxsusi fərqlənən professor Cəmil Həsənlinin “Adiloğlu” nəşriyyatı tərəfindən 2008-ci ildə buraxılan “Azərbaycanda milli məsələ: Siyasi rəhbərlik və ziyalılar (1954-1959)” kitabı dövrün öyrənilməsi baxımından elmi tutumu ilə seçilir. Kitabda N.S.Xruşşovun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ziyalılarının milli məsələlərə mövqeyi, vaxtilə qadağan olunmuş əsərlərin və klassiklərimizin çapı, Azərbaycan tarixinin yazılmasına edilən cəhdlər, Azərbaycan dilinin dövlət dili olması uğrunda aparılan müzakirələr geniş faktlarla təhlil edilir. Ziyalıların, yazıçı və şairlərin, mətbuat fəallığının bu sahədə apardıqları mübarizə və fədakarlıqları, mətbuatın həqiqətə, reallığa, tarixi keçmişə qayıdış prosesində iştirakı kitabda əksini tapıb. Kitabda ölkənin ictimai-siyasi həyatı ilə yanaşı, 1950-60-cı illərdə mətbuatın maddi-texniki imkanları, yeni nəşrlərlə bağlı partiya qərarları da çap olunub ki, bu da dövrün mətbuat tarixinin yazılması üçün tutarlı imkanlar açır.

1970-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycan mətbuatının inkişafında yeni bir mərhələ yaşandı. Bu dövrdə nəşr olunan mətbu nümunələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin imkanlarından geniş istifadə olundu. Ədəbiyyatda olduğu kimi Cənub mövzusu, Azərbaycanın bütövlüüyü ideyası mətbuatda da geniş təbliğ edildi. “60-cılar” nəslinin ədə-

biyyata gətirdikləri yeni cığır mətbuatda özünü göstərdi. Jurnalistikada insan faktoru, onun həyata baxışları, psixoloji durumu yaradıcılıq materiallarının canlı lövhələrlə zənginləşməsinə xidmət etdi. “Qobustan”, “Ulduz”, “Azərbaycan”, “Sovet türkologiyası”, “Azərbaycan təbiəti” jurnallarında xalqın tarixi keçmişinə, böyük şəxsiyyətlərinə hörmət hissi aşılındı. Ə.Əylislinin bu dövrdə “Azərbaycan” jurnalına rəhbərlik etməsi istedadlı gənc yazarların, publisistlərinin yetişməsinə, fikrin azad ifadəsinə imkanlar yaratdı. Anarın redaktorluq etdiyi “Qobustan” məcmuəsi jurnalistikada yeni ifadə formalarına, Qərblə Şərqlə incəsənətinin, mədəniyyətinin sintezinə xidmət göstərdi, şablonçuluqdan, quru söz yığınınan konkret ifadə tərzinə, bədii ümumiləşdirmə ilə yanaşı, faktların yerli-yataqlı istifadəsinə keçid aldı.

70-ci illər jurnalistikasının yön və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün faktoloji məlumat bazasını həmin mətbu orqanlarının səhifələrində tapmaq m ümkündür. Professor Musa Qasımlının **“Heydər Əliyev: müstəqilliyə gedən yol”** monoqrafiyası da bu baxımdan əhəmiyyətlidir. Monoqrafiyada H.Əliyevin ziyalılara, elm-incəsənət, mədəniyyət xadimlərinə, jurnalistlərə qayğısı, yaradıcılıq təşkilatları ilə bağlı vermiş olduğu sərəncamlar dolğun şəkildə oxuculara çatdırılır. 70-ci illər mətbuatının tədqiqi baxımından M.Qasımlının monoqrafiyası öz əhəmiyyəti ilə seçilir.

80-ci illərin sonunda M.S.Qorbaçovun yeritdiyi yenidənqurma və aşkarlıq siyasətini təbliğ edən mətbu nümunələr SSRİ-nin dağılması ərəfəsində milli şüurun oyanışına, azadlıq-müstəqillik ideallarını gündəmə gətirdi. Partiyanın və dövlətin monopoliyasında olan mətbu nümunələr təbliğatçı, təşviqatçı və təşkilatçı funksiyalarını öz üzərindən atmağa çalışdı, “Bütün ölkələrin proletarları, birləşin” şüarından imtina etdilər. Mərkəzin hima-

yədarlığı ilə ermənilərin Dağlıq Qarabağda Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri qırğınlar, Qərbi Azərbaycandan olan 200 min soydaşımızın məcburi deportasiyası vətənpərvər qələm sahiblərinin yazılarına köçdü, xalqa müqavimət hissi aşılındı.

80-ci illərin sonlarında qeyri-leqal nəşrlər yarandı. Son nəfəsdə öz gücünü, varlığını və imkanlarını qorumağa çalışan senzura sistemi bu tip mətbu orqanlarının çapının qarşısını almağa çalışsa da, bacarmadı. Qeyri-leqal nəşrlərin tarixinin öyrənilməsi baxımdan, tanınmış jurnalist Mehman Cavadoğlunun 2008-ci ildə **“Şəms”** nəşriyyatı tərəfindən işıq üzünə gələn **“Samzdat nəşrlər”** kitabının böyük əhəmiyyəti var. Qeyri-leqal nəşr edilən qəzetlərin, jurnalların, bülletenlərin və vərəqələrin bir qisminin nəşr tarixi, yaradıcı heyəti, tirajı barəsində kitabda məlumatlar əksini tapıb.

Kitabın hazırlanmasında müxtəlif mətbu orqanların səhifələrində mətbuat tariximizlə bağlı dərc olunan məqalələrdən, elmi materiallardan, resenziyalardan istifadə etməyə çalışmışıq. Tarix elmləri namizədi Adil Hüseynovun partiya-sovet jurnallarının, hərbi mətbu orqanlarla bağlı 1960-1970-ci illərdə **“Müxbir”**, **“Elm və həyat”**, **“Azərbaycan kommunisti”** jurnallarında, **“Sovet kəndi”**, **“Kommunist”**, **“Bakinskiy raboçi”** qəzetlərində dərc etdiyi məqalələrdən bəhrələnməklə kitabın faktoloji baxımdan zəngin olmasına söz göstərmişik. Professor Şirməmməd Hüseynovun, Seyfulla Əliyevin, Mirabbas Aslanovun, Ceyran Əbdürəhmanovun tarixi tədqiqatlarından da istifadə olunub.

Dövrün görkəmli publisistləri, baş redaktorlar haqqında xatirələrdən, müxtəlif nəşrlərin yaranma tarixini özündə əks etdirən memuar ədəbiyyatından da kitabın müxtəlif bölümlərinin işlənməsində istifadə edilib, söylənilən faktlardan yararlanmağa çalışılıb. Nəriman Zeynalov, Nəsir İmanquliyev, Tofiq Rüstəmov,

Famil Mehdi, Nəcəf Nəcəfov, Ağamalı Sadiq Əfəndi kimi qələm sahiblərinin, böyük şəxsiyyətlərin haqqında nəşr olunan kitablar, məqalələr kitabın işlənilməsində əsas faktoloji məlumat bazasıdır.

“Azərbaycan” qəzetinin, “Gənclik” jurnalının nəşri yaxın tariximizi əhatə etdiyindən bu mətbu orqanlar haqda ən düzgün məlumatları elə bu nəşrlərin özündə əldə olunub.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanda yeni biçimli, çeşidli mətbu nümunələr yaradıldı. Qərb standartlarını peşə prinsiplərinə çevirən müasir jurnalistika formalaşdı. 1998-ci ilin avqustunda azad mətbuatı cilovlayan, inkişafına mane olan senzura ləğv edildi. Çox keçmədi ki, mətbuatın dövlət üzərində nəzarətini həyata keçirən Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi ləğv edildi. Müstəqil mətbuatın inkişafı ilə bağlı sərəncam və fərmanlar imzalandı. 1996-cı ildə Azərbaycanda 600-dən çox kütləvi informasiya vasitəsi qeydə alındı, onların əksəriyyəti bu gün də fəaliyyət göstərir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan mətbuatının 125 illiyi ilə bağlı verdiyi sərəncam tarixiliyi baxımından da əhəmiyyətlidir. Qəbul edilən bu sənəddə Azərbaycan jurnalistikasının inkişafı sistemləşdirilib, xronoloji ardıcılıqla mətbuatın tarixi yoluna dövlətçilik baxışlarından qiymət verilib. Fərmanda Azərbaycan sovet mətbuatına münasibət xüsusi maraq doğurur: *“Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra mətbuatın inkişafı daha çox partiyalı mövqe ilə bağlı idi. Respublikanın “Kommunist”, “Bakinskiy raboçi”, “Vişka”, “Azərbaycan gəncləri”, “Molodyoj Azerbaydjana”, “Bakı”, “Baku”, “Ədəbiyyat və incəsənət” və sair tanınmış mətbuat orqanlarında kommunist ideologiyası ilə bağlı məsələlərlə yanaşı, respublikanın*

iqtisadi, elmi-mədəni inkişafı ilə əlaqədar problemlər də öz əksi-ni tapmışdı. Xalqın həyatının işıqlandırılmasında ideoloji buxov-ların mövcudluğuna baxmayaraq öz səhifələrində müxalif fikrə də yer verən, o dövr üçün doğrudan da vətənpərvər ruhlu məqalələr dərc edən mətbuat orqanlarının milli şüurun və özünüdərk-in formalaşdırılmasında böyük rolu olub. Bu qəzetlərin xalqımı-zın dil, ədəbiyyat və mədəniyyətinə həsr etdiyi, azərbaycançılıq ideyasına xidmət edən yazıları bu gün də aktual olaraq qalır və totalitar rejim şəraitində belə, Azərbaycan jurnalistikasının möv-qeyini nümayiş etdirir”.

Azərbaycan sovet dövrü jurnalistikasına münasibət konkret olaraq bu tarixi sənəddə irs və varislik prinsipləri üzərində qurulduğundan kitabın bu bölümünün işlənilməsində əsas istiqamət kimi götürülüb.

Birpartiyalı sistemə keçid. Azərbaycanda sovet mətbuatı modelinin yaranması. “Kommunist” qəzeti (1920 - 1930-cu illər)

1920-ci il aprel ayının 27-də beynəlxalq hüquq normalarını kobud şəkildə pozan sovet-bolşevik qoşunları Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə təcavüz planını həyata keçirdi. Aprelin 27-də axşam həyata keçirilən bu plan işğal faktı olduğundan uzun müddət sovet tarixşünaslığında əvvəlcə “çevriliş”, sonra isə “inqilab” adlandırıldı. Əslində bu fakt müstəqil Azərbaycanın işğalı idi. Aprel işğalını inkar edənlər “biz sovet hakimiyyətini hazır şəkildə aldıq, onu bizə boşqabda gətirdilər” deyərək Sovet Rusiyasının Qafqaza, xüsusilə də Azərbaycana dair siyasətinə, əslində çar Rusiyasının varisi kimi çıxış etməsinə haqq qazandırır-dılar.

Sovet Rusiyasının əvvəlcədən hazırladığı plana əsasən Levandovskinin komandanlığı ilə XI Qızıl Ordu aprelin 25 və 26-da Azərbaycanın sərhədlərini aşdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ordu birləşmələri Dağlıq Qarabağda və Qazax qəzasında ermənilərin təcavüzünün, basqınlarının qarşısını almaq üçün dö-yüşdüyündən, şimal sərhədlərində lazımı qədər hərbi qüvvə yox idi. Müdafiə naziri Səməd bəy Mehmandarov aprelin 27-də mil-li ordu birləşmələrinin yerləşdiyi Qərb cəbhəsinə vurduğu teleq-ramda bildirdi: “Bolşeviklər Yalama stansiyasına hücum edib, içəriyə doğru hərəkət edib, Xudatı tutmuşlar, vəziyyət böhranlı-dır. Əmr edirəm, elə bu gün hər birində 500 tüfənglidən az ol-mayaraq Qazaxdan bir batalyonu, Gəncədən bir batalyonu Qızıl-buruna göndərin”. Lakin həmin gün Sovet ordusunun Bakıya ya-

xınlaşdığını görən RK (b)P Qafqaz Diyar Komitəsinin Bakı bü-rosu və fəhlə konfransı cümhuriyyət parlamentinə hökuməti təhvil vermək haqqında ultimatum verdi. Aprelin 27-də parla-mentin sonuncu iclası kəskin diskussiya şəraitində keçdi. Sosia-listlər, “İttihadçı”lar və onlara yaxın olan fraksiyalar hakimiyyə-tin bolşeviklərə verilməsini müdafiə etdilər. XI Qızıl Ordunun guya Türkiyəyə gedərək Anadolu türkünün xilas edəcəyi barəsin-də şayiələr milli qüvvələri neytrallaşdırmaq, sovet qoşunlarının işğal planını müvəqqəti ört-basdır etmək üçün ortaya atılmışdır. Bütün bunların Azərbaycanın işğal faktını tezləşdirmək üçün qu-rulduğunu öz tarixi çıxışında M.Ə.Rəsulzadə göstərdi: “Qar-daşlar, qarşımızda bir ultimatum durur. Burada təslimdən bəhs edilir. Fəqət, qardaşlar, təslim nə deməkdir?.. Qardaşlar, Türki-yə Azərbaycanın xilaskarıdır. Millətimizin adını uca eləyən bir məmləkətdir. Onun xilasına gedən bir qüvvəni biz məmmuniy-yətlə yola salırıq. Fəqət bir şərtlə ki, bu qüvvə bizim azadlığım-ızı, müstəqilliyimizi çeynəməsin. Bizi aldadırlar. Yalandır, gə-lən rus ordusudur. Onun istədiyi 1914-cü il hüdudlarını almaq-dır”.

Bütün cəhdlərə baxmayaraq Azərbaycanın işğalı məqsədilə qabaqcadan hazırlanmış Bakı əməliyyatı XI Qızıl Ordu və yerli sosialistlər, bolşeviklər tərəfindən həyata keçirildi, hərbi müda-xilə nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müqəddəra-tı həll olundu. Azərbaycanın istiqlaliyyəti, müstəqilliyi ilə yana-şı, yenicə təşəkkül tapan müstəqil jurnalistika ənənələrinə, açıq-fikirliyə, azad sözün müdafiəsinə son qoyuldu. Aprel ayının 27-də bəzi istisnalarla bir çox mətbu nəşrlər qapadıldı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə müxalifətdə olan “İttihad” partiyasının mətbu orqanı olan cəynadlı qəzet aprel çevrilişindən sonra bir müddət nəşr edildi. “İttihad”ın nəşri ona görə mümkündür

oldu ki, bu qəzet Azərbaycanın sovetləşməsinə təbliğ edirdi, hakimiyyətin bolşeviklərə verilməsinin tərəfdarı idi və milli hökumətə müxalifət mövqeyində dayanırdı. “İttihad”ın 1920-ci ildə 7 sayı işıq üzü gördü. Müstəqil informasiya siyasətinə meyillənən, 1914-cü ildən çap olunan “Bəsirət” qəzeti də 1920-ci ilin mayın 15-nə qədər çap oluna bildi. Qısa zaman kəsiyində bolşevik ideologiyasına alternativ olan media aradan qaldırıldı.

Azərbaycan mətbuatı məkanına bolşevik, partiyalı sovet mətbuatı anlayışları gətirildi. Leninin “kapitalistlərin pul kisəsindən” asılı hesab etdiyi mətbuat birpartiyalı əsaslarla formalaşdırıldı və ölkədə avtoritar jurnalistikanın əsası qoyuldu. Mətbuatın azad fikir və informasiya daşıyıcısı funksiyası “təbliğətçi, təşviqətçi və təşkilatçı” olması ilə əvəz edildi və bu kriteriyalar əsas götürülərək yeni mətbu orqanlar yaradıldı. Bolşevik mətbuatının banisi olan V.İ.Leninin ideyası əsasında formalaşan qəzetlərin “kollektiv təbliğətçi, təşviqətçi və təşkilatçı” olması düz 70 il Azərbaycan jurnalistikasını da əhatə etdi.

* * *

Azərbaycanın sovetləşməsi planı apreldən əvvəl, 1920-ci ilin yanvar ayında həyata keçirmək nəzərdə tutulsa da, Paris Sülh konfransında Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması işğal planını bir az gecikdirdi. İşğalın həyata keçirilməsi üçün Rusiya bolşevikləri təbliğət və təşviqat işinə diqqət yönəldərək əvvəlcədən bir sıra tədbirlər planlaşdırdılar.

S.M.Kirov 1920-ci ilin yanvar ayının 30-da Nəriman Nərimanova bolşevik mətbuatının işinin yaxşılaşdırılmasını, təbliğət, təşviqat materiallarının çapı üçün fəaliyyətə başlamağı tövsiyə edərək, ona teleqram ünvanlamışdı: “Moskva, RSFSR Xarici İşlər Komissarlığı, Nəriman Nərimanova! Qafqaz İnkilab

Komitəsi üçün təcili surətdə mətbəə və kağız göndərilməsi barədə hər cür tədbir görün. Mətbəə poliqrafiya şöbəsindədir. Kağız vaqona yüklənmişdir, nakladnoylar İsrafilbəyovdadır”. Telegramın məzmunundan görüldüyü kimi hərbi işğaldan sonra mətbuatın “təbliğətçi, təşviqətçi və təşkilatçı”lıq funksiyalarından yetərincə yararlanmaq nəzərdə tutulmuş, bunun üçün ilkin hazırlıqlar aparılmışdır.

Əhalini məlumatlandırmaq, siyasi qarşıdurmalardan çəkindirmək üçün bütün ideoloji vasitələrdən istifadə etməyə başlayan bolşeviklər öncə müraciət formasında hazırlanan vərəqələr çap etdilər. İlk vərəqə aprelin 28-də böyük formatda, Azərbaycan və rus dillərində nəşr olunaraq əhali arasında yayıldı. Vərəqə bu sözlərlə başlayırdı. “Yoldaşlar, müsavət hökuməti devrildi. Hakimiyyət fəhlə və kəndlilərin əlinə keçmişdir”. Sovetləşmədən sonra ilk buraxılan qəzet “**Azərbaycan Müvəqqəti İnkilab Komitəsinin əxbarı**” oldu. Aprelin 29-da rus və azərbaycan dillərində çap olunan bu mətbu orqanın ilk sayı inkilab sevinci ilə açılırdı: “Aprelin 27-dən 28-nə keçən gecə Şərq tarixində ən böyük hadisə baş verdi - bir damcı qan tökülmədən demək olar, güllə atılmadan hakimiyyət xalq düşmənlərinin, xanların, bəylərin və onların əlaltılarının və satqın nöqərlərinin caynaqlarından respublikanın əməkçi xalqının əlinə keçdi”. (1) İlk təbliğət materiallarından görüldüyü kimi hakimiyyəti “qan tökülmədən” milli qüvvələrin əlindən alan bolşeviklər üzərlərinə qarşılıqlı öhdəlik kimi götürdüləri “siyasi partiyaların hürriyət və sərbəstliyini qoruyacaqları”, “keçmiş dövlət xadimləri, hökumət üzvləri və millət vəkllərindən heç bir kəsi siyasi cinayətdə ittiham etməyəcəkləri” barəsində verdikləri vədlərə əməl etmədilər.

1. “Təşviqətçi” jurnalı. 1971.№7. səh13-17

1919-cu ilin avqust ayının 29-da ilk sayı işıq üzü görün bolşeviklərin mətbu orqanı **“Kommunist”** qəzeti yenidən fəaliyyətini bərpa etdi. 1920-ci ilin aprelin 30-da Əliheydər Qarayevin redaktorluğu ilə leqal şəkildə çap edilən **“Kommunist”** həmin ilin may ayının 1-də rus dilində də yayımlandı.

Qəzetin ilk rəsmi redaktor vəzifəsinə təyin olunan Əliheydər Qarayevin mətbuatla bağlı olması nəzərə alındı, 1918-1920-ci illərdə 10-dək bolşevik jurnal və qəzətlərə rəhbərlik etməsi bu təyinatda böyük rol oynadı. Hələ gənc yaşlarında **“Molla Nəsrəddin”** jurnalında çıxışlar edən Qarayev Novoçerkassdakı Politexnik İnstitutunda təhsil almış, bolşevik ideyalarının əsas təbliğatçısına çevrilmişdi. Ə.Qarayevin redaktor təyinatı ilə yanaşı, **“Kommunist”**in məsul katibi vəzifəsi də müəyyən edildi və bu işə Seyid Cəfər Cavadzadə (Pişəvəri) və Nemət Bəsir Hacıyev təyin olundular. Ə.Qarayev bir neçə dəfə fasilələrlə qəzetin məsul redaktoru təyin olunmaqla yanaşı, bəzən də Azərbaycan K(b)P MK-nın göstərişi ilə qəzetə ideoloji nəzarət edərək bir növ sensor funksiyasını yerinə yetirirdi.

Azərbaycanda bolşevik mətbuatının formalaşmasında mühüm rol oynayan Əliheydər Qarayev yazırdı ki, **“Kommunist”** qəzeti keçmişdə min əzablar içərisində çarpışan, fədakarlıq göstərən inqilabçı mətbuatın ən sədaqətli həqiqi varisidir.

“Kommunist”in ikinci rəsmi redaktoru Ağababa Yusifzadə bu vəzifədə 1920-ci il avqustun 20-dən 1921-ci il martın 29-na kimi çalışdı. A.Yusifzadə təkcə **“Kommunist”** qəzetinin əməkdaşları və müxbirlərinin deyil, bütövlükdə Azərbaycanda **“ideyaca milli, məzmunca sosialist”** olan partiyalı mətbuatın jurnalist kadrlarının hazırlanmasında böyük əmək sərf etdi. Sovetləşmənin ilk illərində o, eyni zamanda jurnalistika və stenoqrafiya kurslarının direktoru oldu. 1921-ci ilin martın sonlarında A.Yusifzadəyə böhtan atılaraq, guya arvadını öldürməkdə günahlan-

dırdılar və o, məsuliyyətə cəlb edildi. Xeyli sonra ona qarşı yönələn ittihamların əsassızlığını sübut edərək A.Yusifzadə bəraət aldı.

Qəzetin üçüncü rəsmi redaktoru Böyükağa Talıblı idi ki, o, bu vəzifədə 1921-ci ilin martın 30-dan 1921-ci il aprelin 15-dək çalışdı. B.Talıblı xalq ədliyyə komissarı vəzifəsinə təyin edildiyindən qəzetdən getmiş, ancaq bu mətbu orqanla əməkdaşlığını bir müddət davam etdirmişdir.

“Kommunist”in ən populyar redaktoru Həbib Cəbiyev oldu. O, 4 dəfə fasilələrlə (1921-ci il mayın 2-dən 1922-ci il yanvarın 22-dək, 1923-cü il iyulun 20-dən 23-dək, 1923-cü il oktyabrın 11-dək 1924-cü ilin martın 17-dək, 1924-cü ilin mayın 10-dan 1927-ci il iyulun 27-dək) bu vəzifədə çalışdı. Həbib Cəbiyevin göstərdiyi fədakarlıq nəticəsində qəzet inkişaf etdi, respublikanın hakimiyyət təmsilçilərini, partiya strukturlarının əsas diqqətini “Kommunist”ə yönəldə bildi. Cəbiyev şəxsi xarakter etibarilə cəsarətli idi və tez-tez müxtəlif mövzular ətrafında polemik məqalələr dərc edirdi ki, buna görə də onu dəfələrlə müəyyən müddətə işdən kənarlaşdırmışdılar.

Qəzetin beşinci redaktoru 1897-ci ildə Bakının Şüvəlan kəndində anadan olan Ruhulla Axundov əvvəl mədrəsədə, sonra isə realni məktəbdə təhsil almışdır. 1916-cı ildən Bakı mətbəələrinə korrektor və tərcüməçi işləyən Axundov bəzi əqidədaşlarından fərqli olaraq kifayət qədər intellektual idi. O, fars, ingilis, rus və fransız dillərini bilirdi.

1918-ci ildə nəşr olunan “Bakıtrafi fəhlə, əsgər və matros şurasının əxbarı” qəzetinin redaktoru olan Qarayev jurnalistikadan daha çox MK-da işləməyə meyilli idi və bu fakt onun MK-ya göndərdiyi çoxsaylı ərizələrində təsdiqlənir. R.Axundov 1921-ci ilin iyun ayınadək AK (b) P MK-da kənddə iş şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır, həmçinin “Kənd fəqərəsi” qəzetinin

redaktoru olur. R.Axundov 1922-ci il mayın 19-dan 1923-cü il iyulun 19-dək “Kommunist”ə rəhbərlik edib.

1927-ci il noyabrın 21-dən “Kommunist”i Yusif Qasimov və Əhməd Trinic birlikdə redaktə etməyə başladılar. Rəsmi olaraq redaktor vəzifəsinə Y.Qasimov təyin edilmişdi və onun fəaliyyəti sadəcə ideoloji işə rəhbərlik etmək idi. Qəzetin bütün texniki və yaradıcılıq ağırlığı Ə.Trinicin üzərinə düşürdü. Qəzeti onların hər ikisi imzalayırdılar. Trinic əslən alban idi, İstanbula təhsil almışdı. Partiyannın fəallarından, fanatiklərindən idi, kommunizm ideyalarının dünyaya yayılacağına, qalib gələcəyinə inanırdı. Ə.Trinic “Bədi” təxəllüsü ilə məqalə və şeirlər yazırdı.

“Kommunist”ə bir qayda olaraq redaktorlar AK (b) P Mərkəzi Komitəsi tərəfindən təyin olunurdular. Azərbaycan K (b) P Mərkəzi Komitəsi və Bakı Komitəsinin rəhbər dairələrində baş verən intriqaalar, siyasi çəkişmələr müxtəlif səviyyələrdə tez-tez kadr dəyişmələrinə gətirib çıxarırdı. Yalnız bir faktı sadalamaq yerinə düşər ki, 1920-ci ilin mayın 30-dan 1922-ci il mayın 19-dək “Kommunist”ə 8 nəfər redaktor təyin edilmişdi. Bir sıra hallarda arxiv sənədlərindəki məlumatlar, “Kommunist”də çap olunan faktlarla ziddiyyət təşkil edir. Bəzən redaksiyaya göndərilən redaktor təkrar təyin edilir, yaxud əmir redaksiyaya çatmamış başqası ilə əvəzlənirdi. Məsələn, Azərbaycan K (b) P MK-nın Siyasi və Təşkilat bürolarının 1922-ci il yanvarın 3-dəki iclasın 1 saylı protokolunda göstərilir ki, türkcə “Kommunist” qəzetinin müdiri Əliheydər Qarayev, onun müavini isə M.S.Ordubadi təyin edilir. Azərbaycan K(b)P MK-nın Təşkilat Bürosunun 1922-ci il 28 yanvar tarixli iclasının 1 saylı protokolunda, yəni ilkin təyinatdan 28 gün sonra göstərilir ki, türkcə “Kommunist” qəzetinin müdiri Ə.Qarayev təyin edilir. Bu sənəddə M.S.Ordu-

badinin adı yoxdur.

Redaksiyanın strukturu və yaradıcı heyəti. Məhsuldar fəaliyyət göstərən “Kommunist” qəzetində partiya prinsiplərinə uyğun olaraq redaksiyanın strukturları müəyyənləşdirilmişdir. 1923-cü ildə qəzetin 11 şöbəsi vardı: Partiya, Zəhmətkeşlər sütunu, Maarif-ədəbiyyat, Sovet Azərbaycanı, Bədi, Həmkarlar Hərəkatı, yerli informasiya, Mətbuat, Qızıl əsgər həyatı, Teleqraf. Bu şöbələrdə dövrün tanınmış qələm sahibləri çalışırdı. Hər il mayın 5-də mətbuat günündə redaksiyanın texniki və yaradıcı əməkdaşları barəsində qəzetin elə həmin sayında məlumatlar əksini tapırdı. Qəzetdə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəfəb Cabbarlı, Seyid Hüseyn Sadıqzadə, Seyid Cəfər Cavadzadə (Pişəvəri), Xəlil İbrahim, A.Ağakışiyev, Bağır Hacızadə, Əhməd Hacınski, A.Dadaşov, Y.Yusifzadə, Əliağa Əlizadə, Şövkət Məmmədov, Ə.P.Hüseynzadə, Hacı Səlim Səyyah (Qasımszadə), Fərhad Ağazadə, Qədir Heydərov, Əziz Nuri, Musa Şəmsəddinski, Əsəd Tahir kimi dövrün görkəmli şəxsiyyətləri, qələm sahibləri fəaliyyət göstərirdilər. Bu siyahıya diqqətlə nəzər yetirsək görərik ki, Azərbaycan ədəbiyyatının, ziyalıların ən yaxşı və tanınmış xadimləri hər cür təqib və təzyiqlərə baxmayaraq “Kommunist”i Cənubi Qafqazda ən yaxşı partiya mətbuatına çevirə bildilər.

Tarixi faktdır ki, 1924-cü ildə Tiflisdə Cənubi Qafqaz mətbuatının sərgisində “Kommunist” ən yaxşı mətbuat orqanı adını qazandı. Bununla əlaqədar olaraq “Zarya Vostok” qəzeti yazırdı ki, Azərbaycanda nəşr olunan türkcə “Kommunist” qəzeti SSRİ-nin ən yaxşı mətbuat orqanlarından biridir.

Qəzetlə əməkdaşlıq edən dövlət xadimi və publisistlərindən Nəriman Nərimanov, Qəzənfər Musabəyov, Tağı Şahbazi (Si-

murq), Müseyib Şahbazov, Hacıbaba Nəzərli, Mustafa Quliyev, Ənvər Qasımszadə, Murtuza Nağıyev müxtəlif problemlərə həsr etdikləri məqalələrini “Kommunist”də dərc etdirir, oxuculara çatdırırdılar. Azərbaycan ziyalılarının görkəmli nümayəndələri də auditoriyaya çıxış üçün qəzetdə müntəzəm yazılar dərc edirdilər. “Kommunist”in 1920-1930-cu illərdə nəşr olunan nüsxələrini nəzərdən keçirdikdə Hüseyn Cavidin, Üzeyir bəy Hacıbəylinin, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin, Bəkir Çobanzadənin, Salman Mümtazın, Əliabbas Müznibin, Ömər Faiq Nemanzadənin dövr üçün aktual olan məsələlərə münasibətlərini, publisistik yazılarını, ədəbi-bədii əsərlərini görmək olar.

M.S.Ordubadı “Kommunist”in ən çox çap olunan publisistlərindən biri idi. 1922-ci ilə qədər “Yeni fikir” qəzetinə redaktor təyin ediləndə M.S.Ordubadı hər gün demək olar ki, müxtəlif mövzularda yazılmış bir neçə məqalə ilə çıxış edirdi. “Kommunist”lə yanaşı, dövrün bir çox mətbu orqanında publisistik yazıları işıq üzünə çıxən M.S.Ordubadını müasir Azərbaycan oxucusu təəssüf ki, əsasən yazıçı kimi tanıyır, qiymətləndirirlər. Halbuki 1920-1950-ci illər jurnalistikanın öyrənilməsi baxımından M.S.Ordubadı, Əli Vəliyev, Mehdi Hüseyn kimi ədiblərin publisistikası geniş tədqiq olunmalıdır.

M.S.Ordubadının “Kommunist”də dərc etdiyi baş məqalə və felyetonlarda köhnəliyə, çəhalətə qarşı mübarizə dayanır, problemlərə partiyalı mövqe sərgilənirdi. Dövrün bu böyük qələm sahibi “Kommunist”də gün ərzində 12 saat çalışırdı. M.S.Ordubadı 1923-cü il oktyabrın əvvəllərində AK (b) P MK -nə və BK-ya yazdığı məktubunda xahiş edirdi ki, onu iş günü 12 saat olmaqla redaksiyada saxlasınlar, əlavə işlər verməsinlər.

Redaksiyanın məsul katibinin müavini olan Akif Kazımov da məhsuldar yaradıcılıqla məşğul olur, əsasən teatr, mədəniyyət,

incəsənət sahəsində məqalələr çap edirdi.

Qəzetin tanınmış əməkdaşlarından biri də müxtəlif vəzifələrdə çalışmış Süleyman Məlikov idi. O, əsasən qəzalarda fəaliyyət göstərən qəzetlər haqqında yazırdı, eləcə də qəzetin xüsusi müxbiri kimi bölgələrə yollanaraq oradan materiallar hazırlayırdı. Balaqədəş Mürşüd Səttaroğlu partiya təşkilatı şöbəsinin müdiri idi və redaksiyanın tapşırıqlarını cəldliklə yerinə yetirirdi. O, mənzum felyetonlar yazırdı.

“Kommunist”in ən yaxşı felyetonçularından biri Əliabbas Müznib Mütəllibzadə idi. O, əsərlərini və məqalələrini Ə.A.Müznib, “Babai-əmir”, “V.Ə”, “Mürtəd” imzaları ilə dərc edirdi.

Ədəbi əməkdaşlar hesab olunan tərcüməçilər də məhsuldar çalışır, tapşırıqlar əsasında fəaliyyət göstərirdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün mətbu orqanlarında çalışmış Ə.Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı, Seyid Hüseyn, Xəlil İbrahim müxtəlif imzalarla tərcümələrini çap edirdilər.

1923-cü il dekabrın 30-da qəzetin 1000-ci, 1927-ci il mayın 5-də isə 2 mininci nömrəsi çıxmışdır. 18 səhifədə və rəngli nəşr olunan 1000-ci nömrənin “İdarəmizin güzgüsü” adlanan əlavəsində qəzetin strukturu, əməkdaşları, fəhlə-kəndli müxbirləri haqqında məlumatlar var.

Yubileyə əlaqədar olaraq “Kommunist” 1923-cü il dekabrın 2-də “Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni” ilə təltif olundu və bununla yanaşı, kollektivə Xalq Komissarları Sovetinin vəsaitindən 10 min çevron rubl maddi yardım ayrıldı.

Qəzetin 1000-ci nömrəsi 12 səhifədə də çıxmışdır. Bu sayda respublikanın ictimai-siyasi həyatına dair məqalələrlə yanaşı, əməkdaşların iş şəraiti ilə bağlı da materiallar var.

Bəzən yubiley günlərində qəzetin səhər və axşam buraxılışla-

rı çıxırdı. Məsələn, 1927-ci il aprelin 28-də qəzetin 6 səhifəlik səhər, 4 səhifəlik isə axşam buraxılışı nəşr olunub.

Redaksiyanın iş şəraiti. “Kommunist” fəaliyyətə başlayan dan sonra maddi-texniki çətinliklərlə üzləşdi. İş şəraitinin ağırlığına işarə edən qəzetin əməkdaşı S.Məlikov yazırdı: “Redaksiya işlərini yerinə yetirməkdən əlavə biz həm də tərcüməçilik edirik. Tərcüməçilər də tərcümə edirlər. “Azərtac” rusca 30 səhifəlik informasiya göndərib, məsul işçilər - türklər də 150 səhifəlik 15 məqalə göndəriblər - hamısı da rusca. İxtisar etməyə də icazə vermirlər. Müxbir Mir Abbas Mirbağirov 6 intervü götürüb, hamısı da rusca. Bütün redaksiya tərcüməçilər kontorasıdır. Bax biz belə işləyirik” (2) S.Məlikovun qeydindən aydın olur ki, ilk illərdə “Kommunist”də çap olunan materialların əksəriyyəti ruscadan tərcümələrdi. Qəzetin bütün mətni əl ilə yığılırdı, çünki sətiri mətn yığan linotip hələ yox idi. Çox prosesini yüngülləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan K(b)P MK-sı Almaniyə və Fransa ilə belə linotiplərin alınması haqqında danışıqlar apardı. Amma layihələr Azərbaycan dilinin tələblərinə cavab vermədiyindən bu ölkələrdə verilən sifarişlər ləğv olundu. Qərara alındı ki, ABŞ-la danışıqlar aparılsın. Bu məqsədlə “Kommunist”in redaktoru Ruhulla Axundov və “Bakinskiy raboçiy” qəzetlərinin redaktorları ABŞ-a göndərildi. “Kommunist” üçün ərəb əlifbasında sətiri mətn yığan lipotiplərin hazırlanması 1925-ci ilin yazında başa çatdı. Bu, dünyada ərəb əlifbası ilə sətiri mətn yığan ilk linotip idi ki, Şərqdə ilk dəfə Sovet Azərbaycanının sifarişi əsasında yaradılmışdı.

2. “Xalq qəzeti”. 2009-cu il 29 avqust

“Kommunist”in mətbəəsində quraşdırılan bu mətbəədə ilk yığılan mətn isə 1925-ci ilin mayın 5-də S.İnqulovun çap olunmuş “Lenin və mətbuat” adlı məqaləsi idi.

“Kommunist”in əməkdaşları maddi imkanın çətinliyindən də əziyyət çəkirdilər. Qəzetə əsaslı maddi kömək göstərilməsi ilə bağlı R.Axundov bir neçə dəfə rəsmi məktubla Azərbaycan K(b)P Bakı Komitəsi Rəyasət Heyətinə müraciət etmişdi. Bu müraciətlərə cavab olaraq 1922-ci il aprelin 20-də qərar qəbul olundu ki, “Bakinskiy raboçiy” qəzetinə və rusdilli nəşrlərə edilən kömək, informasiya təminatı türkcə nəşr olunan “Kommunist”ə də şamil olunsun. Azərbaycan K(b)P MK Rəyasət Heyəti isə özünün 1922-ci il 3 iyul tarixli iclasında qərara almışdı ki, “Kommunist”in əməkdaşlarının məvacibi “Bakinskiy raboçiy”in əməkdaşlarının məvacibi ilə bərabərləşdirilsin. Hətta bu barədə rəsmi göstəriş də verildi.

Görülən bu tədbirlər redaksiya əməkdaşlarının sosial durumlarını xeyli yaxşılaşdırdı. Amma yenə də problemlər qalırdı. “Bakinskiy raboçiy” linotip üsulu ilə yığılırdısa da, “Kommunist”də bütün hərflər və hətta sözlərin arasındakı boşluqlar belə əllə işlənirdi. Buna görə də redaksiya çoxsaylı yığıcılarla işləməli olurdu.

Azərbaycan K(b)P Xalq Komissarları sovetinin redaksiyanın büdcə kəsirini ödəmək üçün ayırdığı 100 min rubl qızıl pul redaksiyanın hesabına daxil olmadığından, redaksiya bu dəfə MK-ya müraciət etdi.

“Kommunist”dən fərqli olaraq “Bakinskiy raboçiy”ə yardımlar artıqlaması ilə, vaxtlı-vaxtında ayrılırdı. “Bakinskiy raboçiy” heç vaxt müəyyən edilən maliyyə ilə kifayətlənmir, təkcə partiya strukturlarından deyil, bəzi müəssisələrdən də yardımlar alırdı. ÜK (b)P Zaqafqaziya Nəzarət Komitəsinin 1926-cı ilin so-

nunda və Azərbaycan K(b)P MK-nın 1928-ci il 9 iyul tarixli iclasında bu məsələ araşdırılmış və qərar qəbul edilmişdir ki, “Bakinskiy raboçiy” ona edilən bir sıra xəbərdarlıqlara, göstərişlərə baxmayaraq, redaksiya onun üçün müəyyənləşdirilmiş smetaya sığmamış, göstərişlərə əməl etməmişdi.

Bu faktlardan göründüyü kimi, türkcə nəşr olunan “Kommunist”lə rusca işıq üzü gören “Bakinskiy raboçiy”ə fərq qoyulur, ayrı seçkilik edilirdi. Mərkəzin Azərbaycanda apardığı ruslaşdırma siyasətinin faktı kimi ortaya çıxan bu məsələ uzun illər anadilli mətbuatın inkişafının qarşısını aldı.

Türkcə nəşr olunan “Kommunist”ə maddi çətinlik yaşadanlar əsasən qeyri-azərbaycanlılar idi. Rəhbərləri azərbaycanlı olmayan təşkilatlar, xüsusən “Azneft”, Mədənçilər İttifaqı, “Neft fondu”, Bakı Soveti müxtəlif hiylələrlə, biciklərlə qəzet üçün nəzərdə tutulan vəsaiti verməkdən yayınırdılar. Məsələn, Bakı Sovetinin sədri Kırılov Azərbaycan K(b)P MK-ya göndərdiyi məktubda qeyd edirdi ki, türkcə “Kommunist” qəzetinə bir qəpik də olsun pul ödəməyəcək. (3)

Respublika XKS-i 1924-cü il oktyabrın 28-də qərara aldı ki, rəsmi məlumatlar “Kommunist”də dərc olunsun və “Kommunist”ə əlavə edilən səhifələrdə “Hökumətin əmr və qərardadları” yerləşdirilsin. Bu məqsədlə XKS-i redaksiyaya aylıq subsidiya şəklində 1400 rubl pul ödəməli idi.

Azərbaycanda ruslaşdırma siyasətini aparırlar “Bakinskiy raboçiy”ə rəva bilmədikləri materialları “Kommunist”ə göndərirdilər. “Bakinskiy raboçiy” Azərbaycan həyatından üzaq bir mətbuat orqanı kimi Kremlin rüporu idi. “Kommunist” isə respublikanın ictimai-siyasi həyatına, mədəniyyətinə incəsənətinə daha çox yer verir, Azərbaycanın bölgələri barədə materiallar hazırla-

yırdı.

“Kommunist”in tarixi ilə bağlı tədqiqatlar aparən E.Məhərrəmov və Aynur Məhərrəmlinin gəldikləri qənaət o dövrü daha real göstərir: “Kommunist” əski əlifba (ərəb) ilə nəşr olunduğundan tədqiqatçıların hamısı bir qayda olaraq, “Bakinskiy raboçiy” qəzetini çox da dürüst olmayan əksər hallarda isə təhrif olunmuş və yarımçıq materiallarından istifadə edərək “bəhrələnilər”. Tariximizi daha düzgün, təhrifsiz çatdıran “Kommunist” qəzetinə isə baxılır. Bu səhfi mütləq düzəltmək lazımdır”.

“Kommunist”in digər mətbu orqanların çapına köməyi
Üzlaşdiyi çətinliyə, maddi-texniki problemlərə baxmayaraq “Kommunist” digər anadilli mətbuat orqanlarının yaradılmasına köməklik göstərirdi. “Azərbaycan füyqərası” (1921-1922), “Kəndçi qəzetəsi” və bir çox qəza qəzetlərinin işıq üzü görməsində, materialların hazırlanmasında “Kommunist”in əməkdaşlarının böyük rolu oldu. Azərbaycan K(b)P MK-sı 1920-ci il iyulun 31-də qərar qəbul etdi ki, “Kənd füyqərası” qəzeti nəşr olunsun. Yeni qəzetin yaradılması işinə “Kommunist”in texniki və yaradıcı heyəti də qatıldılar. Qısa müddətdə görülməli tədbirlərin nəticəsində **“Kənd füyqərası”** işıq üzü gördü. Qəzeti əvvəlcə “Kommunist”in redaktoru Həbib Cəbiyev, sonra isə Sultan Məcid Əfəndiyev redaktə etdi. Həmin vaxt “Kənd füyqərası” ilə yanaşı **“Azərbaycan füyqərası”** da nəşr olunurdu ki, bu qəzetlərin əsas istiqaməti kənd həyatı idi. Bu qəzetlər, daha dəqiqi, gündəlik nəşr olunan “Azərbaycan füyqərası” getdikcə kənd həyatı ilə bağlı materiallardan daha çox ictimai-siyasi məzmunlu yazılar dərc etməyə başladılar, kənd həyatını bir növ unudular. Çox keçmədi ki, bu qəzetlər birləşdirildi və “Azərbaycan füyqərası” adı ilə nəşr olundu. “Azərbaycan füyqə-

rası” Azərbaycan Kommunist Bolşeviklər Partiyası MK və BK-nın orqanına çevrildi. Bu qəzetin nəşrində fəallıq göstərən “Kommunist” isə Azərbaycan İnqilab Komitəsinin (Azrevkom) və Bakı Sovetinin orqanı oldu. “Azərbaycan füyqərası” öz istiqamətlərinə uyğun nəşr olunmadığından və maddi-texniki çətinlik ucubətindən 1921-ci ilin dekabrında fəaliyyəti dayandırıldı və adı dəyişdirilərək “Azərbaycan xəbərləri” oldu. **“Azərbaycan xəbərləri”** də 1922-ci ilin yanvarın 27-də qapadıldı.

Azərbaycan kəndi üçün ayrıca bir qəzetə ehtiyac olduğunu “Kommunist” öz səhifələrində bir neçə dəfə qaldırdı. 1923-cü ilin iyulun 16-da “Kommunist”in bazasında və əməkdaşların səyi ilə “Əkinçi qəzetəsi” adlı mətbu orqanın nəşrinə cəhd edildi. Bu qəzetin yalnız bir sayı işıq üzü gördü. Kənd potensialının olmaması, maddi-texniki çətinlik öz sözünü dedi.

Respublikamızın ayrıca bir kəndli qəzetinə ehtiyacı olduğunu dəfələrlə müzakirəyə çıxaran “Kommunist” bu barədə bizə kəndli qəzetəsi lazımdır adlı məqaləsində yazırdı: “İndi kəndimiz nəşr olunan qəzetlərin 20 faizini alır, hərçənd əhalimizin 80 faizdən artıq hissəsi kənddə yaşayır. Mərkəzi qəzetlər həmkarlar ittifaqı barəsində, siyasətdən, fəhlələrdən yazır. Kəndkilərə isə kənd təsərrüfatı, özlərinin həyatları barədə qəzetə lazımdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qəza qəzetləri bu mənada onların tələbatlarını ödəmək qabiliyyətinə malik deyil”. (4)

Sonralar uzun müddət “Sovet kəndi” adı ilə nəşr olunan “Kəndçi qəzetəsi”nin işıq üzü görməsini məhz “Kommunist”in əməkdaşları həyata keçirdilər. Demək olar ki, “Kəndçi qəzetəsi”nin 2-ci nəşrindən başlayaraq “Kommunist” hər gün bu qəzetin təbliğatını aparırdı. O bu qəzetin çap etdiyi materialları, qəzetin proqramını öz səhifələrində dərc edib “Kəndçi qəzetəsi”

ilə əməkdaşlıq etmək istəyənləri “Kommunist”in redaksiyasına dəvət edirdi.

“Kommunist”in səhifələrində qəza mətbuatının inkişafına, onların mövcud vəziyyətdən doğan problemlərinə diqqət yetirilirdi. 1920-ci illərdən başlayaraq bölgələrdə formalaşan yerli qəzetlərə daim qayğı göstərən “Kommunist”in yanaşmasına görə, qəza mətbuatı öz bölgəsində əsl kəndli qəzetinə çevrilməli idi. Azərbaycanın sovetləşməsinin ilk illərindən başlayaraq bölgələrdə “Yeni Gəncə” (1922-ci il), “Şəki fəhləsi” (1922-ci il), “Ağdam şöləsi” (1923-cü il), Qubanın “Yeni dirilik” (1922-ci ildən), “Zaqatala kəndçisi” (1923-cü ildən), “Qırmızı Muğan” qəzetləri nəşr olunurdu. Hər həftə “Kommunist”in səhifələrində həmin qəza qəzetləri haqqında məqalələr dərc edilir, onların fəaliyyətləri təhlil olunur, tövsiyələr verilir.

“Kommunist”in bölgə mətbuatını təhlil edən jurnalistlərinin fikrincə, qəza qəzetləri içərisində “Yeni dirilik”, “Ağdam şöləsi” və “Qırmızı Muğan” idi. “Yeni Gəncə” və “Şəki fəhləsi” isə kəndin problemlərindən daha çox ictimai-siyasi mövzularda məqalələr çap edirdi.

“Qəza qəzetlərinin vəzifələrinə dair” məqaləsində “Kommunist” “Şəki fəhləsi”nin mövzu seçimindəki yanlışlıqlarını tənqid edirdi: “Qəza mətbuatının vəzifəsi dünyadakı siyasi hadisələri geniş işıqlandırmaq deyil, bir nömrədə Puankariyə bir neçə məqalə həsr etmək deyil, onun vəzifəsi yerli həyatın daxili məsələsini həll etməkdir”.

“Kommunist” qəza mətbuatının maddi-texniki çətinliyini də diqqətdə saxlayır, bu mövzuda müntəzəm məqalələri oxuculara, əlaqədar təşkilatlara çatdırırdı. “Azərbaycan qəzalarında qəzet işinin təhlili” məqaləsində deyilir: “Şriftlər çatışmır. “Qırmızı Muğan” və “Şərq qapısı” kimi qəzetlərin cəmi iki kassa şrifti

var”. Bu qəzetlərə əsaslı kömək etməyə imkanı olmayan “Kommunist” öz fondunda olan şriftlərin bir hissəsini həmin qəzetlərə göndərmişdi.

* * * *

Yeni tipli Azərbaycan sovet ədəbiyyatının formalaşmasında “Kommunist” qəzeti dövrün digər mətbuat orqanlarına nümunə oldu, hətta bu işə rəhbərlik etməyə söy göstərdi. “Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar” adlı ayrıca səhifə buraxaraq “formaca sosialist, məzmunca milli” olan ədəbiyyatın “düstur və formulasını” müəyyənləşdirməkdə aparıcılıq etdi. “Kommunist”in bu sahədəki fəaliyyətinə toxunan Ə.Müznib yazırdı: “Azəri ədəbiyyatının qüvvətli bir nəşriyyat tərəfindən kitab şəklində çıxması arzu edilirdi. Möhtərəm “Kommunist” qəzetəsi bu arzunu etinasız buraxmadı. Əvvəla, qəzetdə “Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar” ünvanı altında böyük bir səhifə ayırdı. Bir çox şairlərimizin tərcümeyi-hallarını, şeirlərini nəşr etdi”. (5) Klassik Azərbaycan şairlərinin həyat və fəaliyyətinin sistemli tədqiqinə başlanılması, xalq yaradıcılığının toplanılması və çapı “Kommunist”in yaradıcı heyətinin əsas fəaliyyətinə daxil edildi. 1920-ci ilin sonlarından başlayaraq qəzet səhifələrində çap edilən “Unudulmuş yarpaqlar”, “Əski və yeni şeir məktəbləri”, “Şeyx Nizaminin qəbri”, “Şeyx Nizami haqqında” məqalələrində klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şəxsiyyətləri barəsində geniş məlumatlar var. 1920-30-cu illərdə mətbuat və ədəbiyyatın əlaqələri, qarşılıqlı təsiri ilə bağlı Abdulla Abbasovun elmi araşdırmasında bu barədə maraqlı faktlar dövrümüz üçün də aktuallığını saxlayır. A.Abbasovun yanaşmasına görə, yeni dövrün, ədəbi mühitin nəbzini tutan, partiyanın qərar və göstərişindən ruhlanan “Kommunist” qəzeti klassik irsin tədqiqi zamanı metodolo-

giya məsələsini xüsusi problem kimi irəli sürdü. “Kommunist” qəzeti belə bir metodologiya seçmişdir ki, hər hansı bir dövrün ədəbiyyatına, ədib və şairlərinə onları yetişdirən mühitdən, dövrdən çıxış edərək yanaşmaq lazımdır. Qəzet Nizamidən bəhs edən məqalələrinin birində yazırdı: “Nizamının nəzm ilə söylədiyi yüksək fəlsəfi fikirlər, arifanə nəsihətlər xalq kütlələrinin dil əzbəri olmuşdur”. (6) 1923-cü ildə böyük şairə abidə ucaltmaq təşəbbüsünün əleyhinə çıxıb, bu barədə mövqeyini açıq şəkildə mətbuatda dərc edilənlər də tapılırdı. Z.Nuşirəvan Nizamiyə abidə ucaltmağın əleyhinə idi və fikrini əsaslandırmağa çalışırdı. O, “Heykəl tərəfdarlarına cavab” məqaləsində iddia edirdi ki, Nizami yaradıcılığının müasir ideologiya ilə əlaqəsi yoxdur, farsca yazmış, şahları mədh etmiş, ən yaxşı halda bir saray şairidir. “Kommunist” qəzeti 1923-cü il 19 oktyabr tarixli sayında Şeyx Nizamiyə bu cür münasibəti zərərli hesab edirdi: “Sağlığında vücudu ilə, öldükdən sonra isə adı ilə Şeyx Nizami azərbaycanlıların həmişə iftixarı olmuşdur”.

Cəfər Cabbarlı da “Azərbaycan türk ədəbiyyatının son vəziyyəti” məqaləsində klassik irsə, xüsusilə Nizami, Xəqani kimi böyük sənətkarlara yüksək dəyər verərək, onların əsərlərini Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının fars dilində tərənnümü hesab edirdi: “Biz fars ədəbiyyatı deyil, farsca yazılmış ədəbiyyat” deyirik. Çünki bu gün fars dilində götürdüyümüz ədəbiyyat ayrıca farsların deyil. Onun sarsılmaz bir sütununu Cəlaləddin Rumi kimi böyük türk şairi və filosoflarının farsca yazdığı məsnəvilər kimi, eynilə ümumi İran mədəniyyəti mühitində olaraq farsca yazmış olsalar da, fəqət fars ədəbiyyatını təlqin et-

---

5. “Kommunist” qəzeti. 1925, 16 noyabr. Ə.Müznib. “Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında bir mütaliə”

6. “Kommunist”. 1923. 19 oktyabr

məmişdir. Nizami, Xəqani kimi Azərbaycan türk ədibləri də vardır ki, bunları unutmaq olmaz”. (7)

“Kommunist” qəzeti M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, Q.Zakir, M.F.Axundov kimi klassiklər haqqında da faktlarla zəngin məqalələr hazırlayıb, oxuculara, elmi ictimaiyyətə çatdırmağa çalışırdı. M.F.Axundovu yeni ədəbi məktəbin banisi hesab edən qəzet belə bir qüdrətli sənətkarın yetişməsində ictimai və ədəbi mühiti əsas amillərdən biri hesab edirdi.

1920-1930-cu illərdə şifahi xalq ədəbiyyatına yeni münasibət də formalaşmağa başladı. Folklor materiallarını toplamaq, tədqiq və nəşr etmək sahəsində də dövrün mətbuat orqanları böyük işlər gördü. M.S.Ordubadı “Kommunist”in 1923-cü il 16 noyabr tarixli sayında Azərbaycanı şairlər yurdu adlandıraraq, məmləkətin hər kəndində aşıqların yetişməsini, mahnıların, bayatıların, hikmətli sözlərin inkişafını göstərərək, bu sənət nümunələrinin tədqiqini, çapını gərəqli iş hesab edirdi. “Kommunist”in 1923-cü il 5 oktyabr tarixli sayında Hüseyn Nəcədin “El şairi Sarı Aşiq” və həmin ilin 16 noyabr sayında Əmin Abidin “El şair aşiq Qərib” məqalələri işıq üzü gördü.

“Kommunist” qəzeti klassik Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində, nəşrində, həmçinin dünyanın böyük korifey sənətkarları olan Firdovsinin, V.Şeksprin, V.Hüqonun, Ə.Nəvainin, R.Taqorun ədəbi ictimaiyyətə və xalqa tanıtılmasında böyük rol oynadı. Qəzet 1926-cı ildə Ə.Nəvainin anadan olmasının 500 illiyi ilə əlaqədar bir sıra məqalələr çap etdi.

1920-30-cu illər mətbuatında dil məsələsi. Azərbaycanın sovetləşməsi ilə ədəbi dilin formalaşması prosesinin yeni bir mərhələsi başladı. Latın qrafikasına keçid, əcnəbi söz və ter-

---

7. “Kommunist” qəzeti. 1924-cü il. 1 may

minlərdən dilin təmizlənməsi, ədəbi dil normalarının elmi əsaslar üzərində müəyyənləşməsinə edilən cəhdlər 1920-1930-cu illər mətbuatının əsas uğurlu istiqamətlərindən oldu. “Kommunist” qəzeti 1925-ci il 18 dekabr tarixli sayında bu barədə yazırdı: **“Dil millətin təməl prinsiplərindən olduğundan bir millətin dilində əcnəbi sözlərin çoxluğu o millətin istiqal-dan məhrumiyyəti və yaxud onun istiqlal və hürriyyətinin mühəqqir olması deməkdir. Bunun üçündür ki, millətin nə olduğunu anlayan mədəni millətlərin mühərrirləri, ədiblə-ri, xətibləri yazdıqları və söylədikləri sözlərdə əcnəbi izlə-rinin azlığı və çoxluğuna pək çox diqqət edirlər”**.

“Kommunist” qəzeti axıcı, səlist dilin ədəbi inkişafa müsbət təsirini qeyd edir, jurnalistlərə fikrini aydın ifadə etməsi üçün xalqa daha yaxın olmağı məsləhət bilirdi: “Ədəbiyyatı xalqlaşdırmaq məsələsindən bəhs edərkən ilk əvvəl nəzərə dil məsələ-si gəlir. Bu dil, yəni xalqın başa düşəcəyi dil, eyni zamanda hər bir yazıcının sənətkarlıq qələbəsidir. Lakin indiki vəziyyətdə türk dilində (yəni Azərbaycan dilində - A.A.) işlənən ərəb kəlmələrinin öz-özlüyündə ibtidai şəkildə işlənməsi, lazımcına savadlı olmayan bir şəxs üçün böyük çətinliklər təşkil edir”. (8)

“Füyuzat” ədəbi məktəbindən fərqli olaraq sadə, rəvan, “türkün öz ana dilində” yazmağın tərəfdarı olan Cəlil Məmmədqu-luzadə Cənubi Azərbaycandan qayıtdıqdan sonra da dil məsələ-sinə toxundu, bəzi mətbu orqanların anlaşılmasız dili barəsində tənqidi məqalələr yazaraq, ərəb əlifbasının islahatının vacibliyi-ni önə çəkdi. C.Məmmədquluzadə “Bədbəxtlik” adlı məqalə-sində “Maarif və mədəniyyət” jurnalının dilinə toxunaraq an-laşılmasız kəlimələrdən istifadə olunmasını ciddi tənqid edir, bu yolu tutan jurnalistləri qınayırdı. Müəllif göstərir ki, Əli-

heydər Qarayev “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsində çap olu-nan yazıları “tartan-partan” adlandırır, amma biz buna özgə cür deyirik: “Biz deyirik ki, bunun adı yalnız bədbəxtçilikdir. Ondan ötrü bədbəxtçilikdir deyirik ki, min doqquz yüz iyirmi üçüncü il-də, Azərbaycan Şura Cümhuriyyəti Mərkəzi Bakı şəhərində ələmə və kəndli hakimiyyəti əsrində çap olunan “Maarif və mə-dəniyyət” məcmuəsi elə bir surətdə meydana çıxdı ki, nəinki in-dinin bu saatında, nəinki beş-on il bundan sonra, bəlkə yüz il də bundan sonra nə Azərbaycan kəndliləri və ələmələri, nə onların nəvə-nəticələri “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsini əllərinə almaq istəyəndə başa düşməyəcək ki, aya orada çap olunan tar-tan-partan nə dildə çap olunub və niyə və kimdən ötrü çap olu-nub”. (9)

C.Məmmədquluzadə 1925-ci ildə qələmə aldığı “Şəhərə doğru” felyetonunda bu gün də ictimaiyyət arasında ciddi müza-kirə edilən Bakı küçələrindəki lövhələrin anlaşılmasız dildə yazıl-ması ilə bağlı problemə toxunurdu.

Müəllif lövhələrin anlaşılmasız bir dildə yazılmasının ciddi na-rahatlıq yaratdığını qeyd edərək faktları sadalayır və bu barədə çoxlu misallar gətirir. Publisist özünəməxsus üslubda, satirik formada məsələyə münasibət bildirərək yazır: “Ayə indidən nə tədbir tökmək ki, mənim köhnə dostların şəhərə gələndə və Bakı kimi bir böyük şəhərin küçələrində gələndə idarələrin və ticarətxanaların lövhələrinin yazılarından hürkməsinlər. Bax qoy mən sənə sözün açığını deyim. Tutaq ki, heç avam kəndli deyil, bax məsələ sən özün, Allaha şükür, çox əmli və savadlı şəhərlisən. Gəl mən yapışım sənə ələmədən, gedək Bakının kü-çələrini gəzə-gəzə lövhələrini oxuyaq. Əgər sən bu lövhələrin üçünü dalbadal oxuya bildin ki, özün də qandın və mənə də qan-

dırdın, onda mən sənə afərin deyərəm. “Ustad sənətkar acı bir istehza ilə fikrini bu cür yekunlaşdırır: “Dəxi nə başını ağrıdım, hər bir Azərbaycan kəndlisi ki, yolu Bakıya düşdü və şəhərin küçələrinin lövhələrini gördü, elə biləcək ki, onu yocuc-məcuc vilayətinə götürüblər”.

“Acıqnan” felyetonunda C.Məmmədquluzadə bədii əsərlərin dilinin qəlizliyindən, anlaşılmazlığından gileylənir, ərəb-fars sözlərinin yersiz işlədilməsindən danışır və bu səpkili əsərlərin müəlliflərini ciddi tənqid edirdi.

Dilə yapışdırılan bu əcnəbi kəlmələri aradan qaldırmaq üçün mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə ciddi işlahatların aparılmasını önə çəkən “Kommunist” qəzeti yazırdı: “Türk dilinin islahı məsələsi o qədər ciddi bir məsələdir ki, ümumittifaqda yaşayan bütün xalqlar üçün ümumi türkoloji qurultayın çağırılması lüzumu meydana çıxır”.

1926-cı ildə çağırılan türkoloji qurultay dil məsələlərinin həlində mühüm işlər gördü və bədii dilin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq dilin saflaşması işini başa çatdırmağa qərar verdi. “Kommunist” bu barədə yazırdı: “Şuralar ittifaqında yaşayan türk xalqlarının latın əlifbasını qəbul etmək məsələsi isə islam aləmində böyük əhəmiyyətə malik idi”.

Azərbaycanda bolşeviklərin hakimiyyətdə olmasına baxmayaraq 1920-1930-cu illərdə Azərbaycan ədəbi dilinin ana dili konsepsiyası birpartiyalı sistemin “vintciyi” olan mətbuatda uğurla həyata keçirildi. Bu işdə müxtəlif ədəbi-bədii mətbu orqanlarda C.Məmmədquluzadə, Seyid Hüseyn, C.Cabbarlı, Ü.Hacıbəyli, Tağı Şahbazi kimi qələm ustalarının çalışmaları, onların ana dilinin saflığı uğrunda mübarizəsi müsbət nəticə verdi.

Mətbəələr. “Kommunist” qəzeti ilə yanaşı, xeyli sayda mət-

bu orqan çap olunmasına baxmayaraq onların ömrü o qədər də uzun olmadı. Çünki mətbəə və çap avadanlıqlarının köhnəliyindən, kifayət qədər kağız ehtiyatının olmaması səbəbindən bu qəzetlərin cəmi bir-iki sayı işıq üzü görürdü.

1920-ci ilin may ayının 9-da “Qırmızı Azərbaycan”ın yalnız bir sayı çap edildi. Qısa ömür yaşayan bu qəzetin ilk səhifəsi Rusiya Xalq Komissarları Şurasının Azərbaycan Şura Cümhuriyyətinə təbriki və Leninlə yanaşı Nərimanovun iri portreti ilə açılırdı.

Bölgələrdə də qəzetlərin nəşrinə başlandı. Qəza mətbəələri içərisində az-çox məhsul verməyə hazır vəziyyətdə olanı Gəncə idi. Qısa müddətdə şəhərdə vaxtilə fəaliyyət göstərmiş üç mətbəə yenidən bərpa edildi və 1920-ci ilin may ayının 5-də “Qırmızı Gəncə” qəzetinin ilk sayı işıq üzü gördü.

Mətbu orqanların davamlı çapı üçün maddi-texniki bazanın yaradılması bolşevik hakimiyyətinin qarşısında duran ön mühüm məsələ olaraq qalırdı. 27 aprel işğalından iki gün sonra Azərbaycan İnkılab Komitəsi mətbəə və mətbuat komissarı vəzifəsi təsis etdi və bu iş A.M.Xaçiyevə həvalə olundu. Cümhuriyyət dövründə fəaliyyət göstərmiş milli mətbu orqanların mətbəələri müsadirə edilərək ömlakları milliləşmə adı altında partiyaləşdirildi. “Milliləşmə”nin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan İnkılab Komitəsi 1920-ci ilin may ayının 10-da dekret qəbul etdi. (10)

Sovetləşmənin ilk aylarında bir qismi yararsız binalarda yerləşən 24 mətbəə fəaliyyət göstərirdi. Yalnız “Azərbaycan” qəzetinin mətbəəsində və həmçinin “Turan”, “Novruz” kimi bir ne-

---

10. Sobranie uzakoneny i rasporyajeniy provitelstva Azerbaydjanskoj SSR. Baku 1920, səh.49

11. Upravlenie poliqrافیçeski promışlennost”. Otçet o deyatelnosti za 1920-1921 q. Baku. 1922 səh-8.

çə mətbəədə normal çap imkanları var idi. (11)

1922-ci ildən sonra yeni iqtisadi siyasətə uyğunlaşdırılan poliqrafiya müəssisələri bir sıra çətinlik yaşamalı oldu. 1923-cü ilin aprel ayında keçirilən RK (b) P MK-nın 12-ci qurultayı bu baxımdan mətbuat və nəşriyyat işinə diqqət yönəltdi. Qurultayın qətnaməsinə mətbuatın maddi-texniki bazasını yaxşılaşdırmaq üçün bəndlər əlavə edildi: “Mətbuatı möhkəmlətmək və genişləndirmək üçün əsas şərt onu möhkəm baza üzərində qurmaqdan ibarətdir”. Partiyanın bu ümumrespublika əhəmiyyətli tədbirindən sonra qəzet və jurnalların vahid mətbəədə çap olunması diqqətə gətirildi. “Bakinskiy raboçi”, “Kommunist”, “Trud” və başqa qəzetlərin əsas poliqrafiya bazası 4-cü dövlət mətbəəsində mərkəzləşdirildi.

“Azərbaycan qadını” (“Şərq qadını”) jurnalının nəşr tarixi

Azərbaycanın sovetləşməsinin ilk günlərində qadın mətbuatının yaradılması ideyası da gündəmə gəldi. AK (b) P MK-nın qadın şöbəsinin qarşısında ölkədə qadınların ictimai fəallığının artırılması, dini mövhumata qarşı mübarizə, savadsızlığın ləğvi, xanımların xalq təsərrüfatı və sənaye sahələrinə cəlb olunması ən mühüm məsələlərdən idi. 1923-cü ilin iyulunda AK (b) P MK-nın katibi Əliheydər Qarayev, “Kommunist” qəzetinin redaktoru Həbib Cəbiyev və AK (b) P MK-nın Qadınlar şöbəsinin əməkdaşı Ayna Sultanova qadın jurnalının yaradılması ideyasını irəli sürdülər.

AK (b) P MK-si 1923-cü il iyulun 2-də Azərbaycan qadınlarının ictimai-siyasi həyatda iştirakını təmin etmək üçün aylıq, ədəbi-bədii, ictimai-siyasi jurnal olan “Şərq qadını”nı təsis etdi. Jurnalın ilk sayı 1923-cü ilin noyabr ayında 40 səhifədən ibarət 1000 tirajla işıq üzü gördü. Jurnalın yaradılmasında böyük əməyi olan Mədinə xanım Qiyasbəyli həmin günü belə xatırlayırdı: “Kiçik bir otaq, rəngsiz stol ətrafında çalışan dörd qadın... 1923-cü ildə belə şəraitdə “Şərq qadını”nı çap etdirdi”. (12)

M.Qiyasbəylinin xatirəsindən bəlli olur ki, 27 aprel çevrilişindən sonra Tiflisdə Zaqafqaziyadakı hər üç cümhuriyyətin əməkçi qadınlarına məxsus rus dilində jurnal nəşr olunmuşdu: “Bir gün bizi Mərkəzi Komitəyə çağırdılar, hər cümhuriyyətin özündə ana dilində qadın jurnalı nəşr ediləcəyi haqqında bizə məlumat verdilər. Jurnalın layihəsini tərtib etmək mənə tapşırıl-

12. “Azərbaycan qadını-50.” Bakı. 1973. səh. 26

di. Biz işə başladıq”.

“Şərq qadını”nın ilk sayında jurnalın məqsəd və məramını açıqlayan “Məqsədimiz” adlı baş məqalədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadınların hüquq və azadlıqlarının əlindən alınması, onların ictimai-siyasi fəaliyyətdən kənarlaşdırılması qeyri-obyektiv formada tənqid olunur. Baş məqalədə bir çox mətləblərə toxunulurdu: *“Bu gündən etibarən Şərq aləminin qapısı hesab olunan Qızıl Azərbaycanın mərkəzində “Şərq qadını” namında bir məcmuənin nəşrinə başlayırıq. Biz Şərq qadınlarının tarixində birinci dəfədir ki, qadın başda olmaqla bərabər özü məcmuə çıxartır və kəndisi öz gözləri ilə də öz dərdinə ağlayıb həqq və hüququnu müdafiə etməyə başlayır”*.

Öz ideoloji yükünü gizlətməyənlər jurnalın partiyalı mövqeyinə diqqət çəkərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünü tənqid edərək yazırdı: “Azərbaycan “müstəqil” olduqda iş başına Azərbaycan əkabiri və qəraəti ilə həmən vəqt “millət, millət” deyib bağırانları “Millət yolunda canlarını qurban edənləri keçdikdən sonra məzlum qadınlar hamısı gözlərini onlara dikkilər. Həqlərinin mühafizəsini onlardan gözlədilər. Nə oldu? Onlara uzadılmış imdad əllərini kəsdilər, yenə qadınların başlarını noxtalayıb mollaların, əfəndilərin, axundların əllərinə verib, yenə yenidən doqquz yaşında qız ilə alver etmək meydanı qurdular. Qadınlar yaddan çıxarıldı. Çünki hər kəs öz cibinin fikrində idi”.

(13)

“İthaf” başlıqlı kiçik xəbərdə aydın olur ki, Moskvada işçi və kəndli qadınların Ümumrusiya qurultayının işə başlaması münasibəti ilə “Şərq qadını”nın ilk sayı belə tezliklə işıq üzü görüb.

Jurnalın ilk sayının çapı ilə bağlı redaksiyaya xeyli sayda teleqramlar, təbrik məktubları daxil olub ki, onların bir neçəsi

məcmuənin 10-cu sayında çap edilib. Azərbaycan MİK-si Rəyasət Heyətinin “Kommunist” qəzetinin redaktoru Həbib Cəbiyevin, Həmidə xanım Cavanşirin təbrikləri o dövrün mənzərəsini aydınlaşdırmaq baxımından maraqlıdır.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin ömür-gün yoldaşı, Qarabağ xanlarının genlərini qanında yaşadan maarifpərvər, qeyrətli Azərbaycan xanımı Həmidə xanım Cavanşir təbrik məktubunda yazır: “Bir vaxt var idi ki, Şərq qadını yer üzündə yox kimi idi. Bir vaxt var idi ki, məclislərdə Şərq qadınının adını çəkənlərə dəli-divanə deyirdilər. Çünki Şərq qadını ləfzini kişilər içində söyləmək eyib bir iş sayılırdı. Onun üçün də biz o günləri görə Şərq qadınları intəhasız fəxr edirik ki, qızlarımız meydana çıxıb özlərinə məxsus bir qadın cüsdəsi ilə öz varlıqlarını bildirmək istəyirlər. Və böylə də görək olaydı. Çün meydan açıq, hər bir şərait hazır”. (14)

Çapının ilk illərində jurnal Moskva, Leninqrada, Kırma, Orta Asiya respublikalarına, həmçinin SSRİ hüdudlarından kənara, Türkiyə və İrana da göndərilirdi. Təbrizdən, Rəştədən, Qəzvinədən, İstanbuldan gələn məktublarda jurnalın ilk sayı alqışlanırdı. Jurnalın nəşrinin əhəmiyyətinə böyük önəm verən Cəlil Məmmədquluzadə “Köhnə dərdim” adlı publisistik qeydində yazırdı: “Şərq qadını azad etmək! Nədən? Şəraitin kəməndindən, mü səlmançılığın zəncirindən... Qara çarşafın zülmündən”.

Jurnalın ilk baş redaktoru Ayna Sultanova oldu.

Ayna Mahmud qızı Musabəyova (Sultanova) 1895-ci ildə Quba qəzasının Pirebədil kəndində doğulub. Atasını onu və bacısını Yaxşını Bakıya gətirir, qızlar üçün yenidən açılan ibtidai pansiyonata verir. Buranı bitirdikdən bir müddət sonra müəllimlik edir. Qardaşı, bolşevik Qəzənfər Musabəyovun dəstəyi ilə 1918-ci il

də bolşeviklər partiyasına daxil olur və dövrün görkəmli bolşeviki Həmid Sultanova ailə qurur. 1919-cu ildə Moskvağa yollanır və Y.M.Sverdnov adına Kommunist Universitetində təhsil alır. Bu qısa tarix A.Sultanovanın ömrünün məsum mərhələsidir.

O, 1920-ci il 27 aprel çevrilişindən sonra Bakıya qayıdır və AK (b) P MK-sı A.Sultanovanı partiya işinə cəlb edir. Ona qadınlar arasında işləmək kimi vəzifə tapşırılır.

A.Sultanova partiya və dövlət işi ilə yanaşı, bir publisist kimi də “Pravda”, “Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Trud”, “Zarya Vostok”, “Yeni yol”, “Kommunist tərbiyəsi uğrunda” və başqa bir çox qəzet və jurnallarda tez-tez çıxışlar edir, məqalələr çap etdirirdi.

“Şərq qadını” jurnalının baş redaktoru kimi A.Sultanova dövrün tanınmış qadın yazarlarını bir araya gətirə bildi. O, bu vəzifədə 1929-cu ilə kimi fəaliyyət göstərdi və partiyanın göstərişi ilə Azərbaycan SSR Maarif Komissarı əvəzi təyin olundu. Sonrakı illərdə də bir neçə mühüm vəzifələri icra edən A.Sultanova quruculuğunda iştirak etdiyi bolşevik sisteminin qurbanı oldu. 1937-ci ildə güllələndi. Ayna Sultanovadan sonra “Şərq qadını”na rəhbərlik etmiş Köylü qızı Gülarə Qədərbəyova da eyni taleni yaşadı. “Əksinqiləbçi millətçi təşkilatın üzvü olduğuna görə” 1938-ci ilin 8 avqustunda ittiham olunaraq 5 il müddətinə Sibir həbs düşərgəsinə göndərildi.

Akademik Ziya Bünyadovun MTN-in arxiv materialları əsasında çap etdirdiyi “Qırmızı terror” kitabında Köylü qızı Gülarə Qədərbəyovanın istintaq materialları da əksini tapıb. Bu materiallardan bəlli olur ki, Gülarə Köylü qızı 1942-ci ilin may ayında “Sibir lagerindən” (Marinskədən) yox olub, onun axtarışı aparılır.

(15)

Ayna Sultanova, Şəfiqə Əfəndizadə, Mədinə xanım Qiyasbəyli, Gülarə Köylü qızı Qədirbəyova, Xədicə Seyidzadə, Hökumə Məmmədova kimi cəmiyyətdə fəallıq göstərən qadınlar müntəzəm olaraq öz məqalələri, publisistik yazıları ilə jurnalda çıxış edirdilər. 30-cu illərdən başlayaraq Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Püstə Əgərova, Sona Məmmədova, Xanımana Əlibəyli öz şeir və poemaları, nəsr əsərlərini “Şərqi qadını”nda oxuculara çatdırmış, məcmuə bu qadın yazarların əsas tribunasına çevrilmişdi.

Daha sonrakı illərdə Rəhimə Zeynalova, Həbibə Zeynalova, Xəlidi Həsilova, Kəmalə Ağayeva, Fəridə Əliyərbəyli, Ələviyyə Babayeva, Əzizə Cəfərzadə, Şövkət Məmmədova kimi yazıçı və şairlərin imzaları jurnalın səhifələrində görünürdü.

Qadın ədiblərlə yanaşı, jurnalda dövrün görkəmli söz ustalarından S.S.Axundov, M.S.Ordubadi, A.Şaiq, Seyid Hüseyn, Y.V.Çömənəmimli, H.Cavid, T.Ş.Simurq, H.Nəzərli cəmiyyətdə qadınların rolunu anladır, müxtəlif mövzularda qələmə aldıkları əsərləri çap etdirirdilər.

Ayna Sultanova, Gülarə Köylü qızı Qədirbəyovadan sonra jurnalda Hökumə Sultanova, Zəhra Kərimova, Barat Kərimova, Züleyxa Əliyeva, Rəhimə Zeynalova, Şəfiqə Ağayeva və Xəlidi Həsilova kimi dövrün tanınmış qələm sahibləri, ictimai xadimləri rəhbərlik edib.

Jurnal 1923-cü ilin noyabrından 1938-ci ilin fevralınadək “Şərqi qadını” adı ilə işiq üzü görüb. 1930-cu ilin yanvarından 1939-cu ilin oktyabrınadək ayda iki dəfə çap olunurdu.

“Azərbaycan qadını” adını isə jurnal 1938-ci ilin 4-cü sayından sonra daşımağa başladı. 1940-cı ilin iyulundan 1951-ci ilin mart ayınadək jurnalın çapı müvəqqəti dayandırıldı. 1973-cü ilə

qədər “Şərqi qadını”nın (“Azərbaycan qadını”) 575 sayı nəşr olunub.

1923-cü ildə jurnalın 11, 1930-cu ildə 188, 1933-cü ildə isə 242 müxbiri vardı.

1974-cü ildə jurnal 200 min tirajla çap edilib.

Sovetlər hakimiyyətinin dağılması və müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpasından sonra Xəlidi Həsilova çox çətinliklə jurnalın çapını həyata keçirdi. 20 ildən çox jurnalda baş redaktorluq edən Xəlidi Həsilovanın ölümündən sonra jurnal müvəqqəti olaraq fəaliyyətini dayandırdı. 1996-cı ildə “Azərbaycan qadını”nın bərpasına qərar verildi. Bu dəfə “Sevil” Qadınlar Məclisinin təsisçiliyi, Fatma Abdullazadənin baş redaktorluğu, Flora Xəlilzadənin redaktorluğu ilə 1997-ci ilin aprelinde jurnal yenidən işiq üzü gördü və maraqla qarşılandı.

F.Xəlilzadənin səyi ilə istedadlı qələm sahibləri, tanınmış publisistlər jurnalın ətrafına toplaşdı, bir-birindən rəngarəng nömrələr “Azərbaycan qadını”nın şöhrətini özünə qaytardı. 1998-ci ildə F.Xəlilzadənin redaksiyadan uzaqlaşması jurnalın dövriliyinə, yaradıcılıq keyfiyyətlərinə təsir etdi. Bir müddətdən sonra jurnal yenidən mətbuat köşklərində görünürdü.

Hazırda “Azərbaycan qadını” yüksək poliqrafik keyfiyyətlə 1000 tirajla, nəşrini davam etdirir.

Jurmala Fatma Abdullazadə rəhbərlik edir.

“Xalq maarifi” (“Azərbaycan məktəbi”) jurnalı

Təhsilin də sovetləşməsinə həyata keçirən yeni hakimiyyət 1920-ci ilin oktyabr ayında “Xalq maarifi” jurnalını təsis etdi. Oktyabrın 15-də yalnız bir nömrəsi çapdan çıxan jurnal maarif komissarı D.Bünyadzadənin “Maarifə dəvət” adlı baş məqaləsi ilə açılırdı. Jurnal Azərbaycan inqilab komitəsinin direktivini, vahid zəhmət məktəbi haqqında ilk əsasnaməni, uşaq bağçaları xüsusunda qanun dərc etdi. Bu mətbu nəşrdə yalnız “Ümumi” və “Rəsmi” adlı iki şöbə fəaliyyət göstərirdi.

D.Bünyadzadənin baş məqaləsində Azərbaycan Bolşeviklər Partiyasının və Fəhlə kəndli hökumətinin xalq maarifinə, məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, müəllim hazırlığına böyük qayğı göstərilməsindən söhbət açılır. Müəllifin məqaləsi görüləcək işləri də əhatə edirdi: “...Az keçmədən gecə kursları, cümə məktəbləri, savadsızlar məktəbi, teatrlar, kitabxanalar, qiraət-xanalar, sənaye məktəbləri, ictimai-tərbiyə evləri, uşaq bağçaları bütün qəzaları və kəndləri bürüyəcəkdi”.

M.S.Ordubadi isə “Şura hökumətinin maarif siyasəti” sərlöv-həli məqaləsində Sovet Rusiyası məktəblərinin təcrübəsindən xəbərdar olduğunu bildirərək, vahid zəhmət məktəblərinin əsasnaməsini, yeni tədris proqramlarını, sovet dövlətinin maarif siyasətini ən qabaqcıl siyasət kimi təqdir edirdi: “Şuralar hökumətinin düzəltdiyi proqram bəşəriyyətdə uçurulmaz, yıxılmaz surətdə bir mədəniyyət vücudə gətirəcəkdi ki, başqalarının cahangirlik fikri ilə olan hücumlarına o mədəniyyət öz mənət və qüvvəsini göstərə bilsin”.

Jurnalın bu sayında “Azərbaycan” qəzetində çalışan F.Ağazadənin (Şərqli) elmi-pedaqoji fikri təşəkkül və inkişaf tarixini öyrənmək üçün ciddi əhəmiyyət daşıyan “Tərbiyənin tarixçəsi” elmi-nəzəri məqaləsi, “Məktəb” jurnalının redaktoru Q.Rəşadın “Əlifbamızı sadələşdirəlim”, A.İsrafilbəylinin “Zəif uşaqlar məktəbi” məqalələri dərc olunmuşdu.

Mətbuat tariximizin sanballı tədqiqatçılarından olan Mirabbas Aslanov “50 yaşlı jurnal” məqaləsində “Azərbaycan məktəbi” jurnalının 1930-cu ildən nəşrə başlayan “Yeni məktəb”in deyil, “Xalq maarifi”nin varisi olduğunu irəli sürür. (16)

“Sovet kəndi” qəzeti

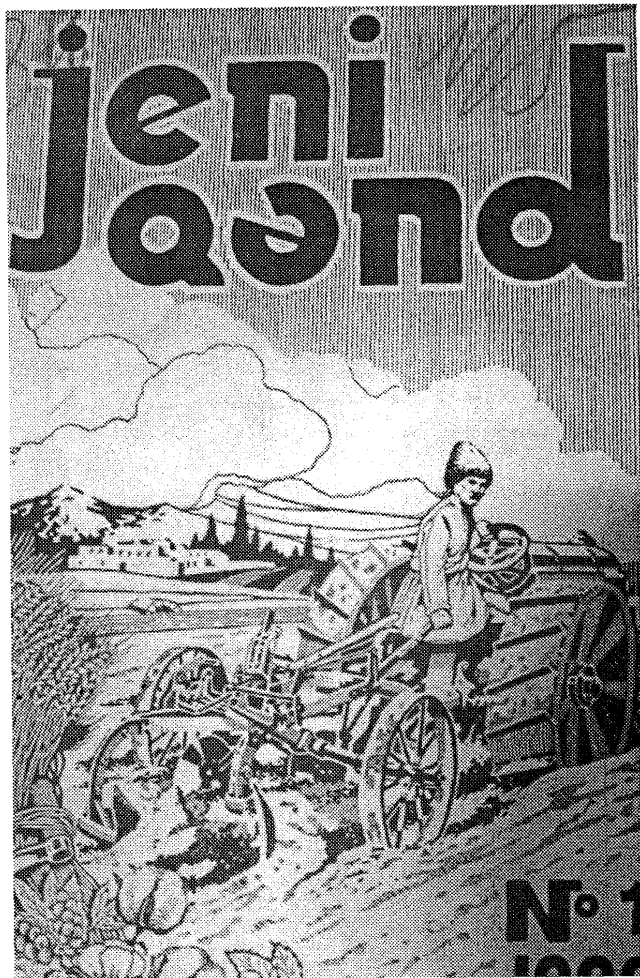

“Kommunist”, “Bakinskiy rabochi” kimi mərkəzi mətbuat orqanları ilə yanaşı, Azərbaycan qəzalarındakı vəziyyəti əks etdirən qəzet yaratmaq üçün 1923-cü ilin martın 28-də RK (b) P Zaqafqaziya Ölkə Komitəsi qərar qəbul etdi. Beləliklə, **1923-cü ilin iyunun 16-da Bakıda “Kəndçi qəzetəsi”nin ilk sayı çapdan çıxdı.** Bu tarixdən respublikamızın sovet dönəmində kütləvi kəndli qəzetinin tarixi başlandı. “Kommunist” qəzeti redaksiyası əməkdaşlarının köməyi ilə çıxan “Kəndçi qəzetəsi” maddi çətinliklə, poliqrafiya bazasının zəifliyi və jurnalist kadrlarının çatışmazlığı ilə üzləşdi və müvəqqəti olaraq nəşrini dayandırdı. 1923-cü ilin oktyabrın 12-də qəzetin ikinci sayı oxuculara çatdırıldı və bu müddətdən sonra dövriyyəni qoruyub saxlaya bildi. 1924-cü ilin dekabrında isə qəzet **“Kəndli qəzetəsi”** adlandırıldı və qəzet davamlı olaraq nəşr edildi.

AK (b) P Mərkəzi Komitəsinin orqanı kimi işıq üzü görən “Kəndli qəzetəsi” Azərbaycan kəndinin “sosialistcəsinə yenedən qurulması uğrunda mübarizədə respublika partiya təşkilatlarının yaxın köməkçisi oldu” və “öz təşkilatçılıq” rolunu daha da inkişaf etdirdi (17)

Savadsız və az savadlı oxucu ilə sadə dildə danışmağa başlayan bu mətbu orqan öz səhifələrində “Savadımı artır” rubrikası altında maarifçilik hərəkatına qatıldı. İki min nüsxə tirajla işıq üzü görən bu mətbu orqan 1928-ci ildə oxucularının sayını 9 minə çatdırdı. 1928-ci ildə ÜİK (b) P Zaqafqaziya ölkə komitəsi tərəfindən keçirilən Zaqafqaziya kəndli qəzetlərinin redaktorlarının müşavirəsində **“Kəndli qəzetəsi”nin işi haqqında da mürüzə**

17. “Sovet kəndi-50”. Qəzet redaksiyasının və Azərbaycan KP MK Partiya Tarixi İnstitutunun nəşri. Bakı. 1973. səh.5

dinlənildi və qəzetin yaradıcılığı yüksək qiymətləndirildi. “Kəndli qəzetəsi” 30-cu illərdə aparılan kollektivləşmə ilə bağlı tədbirlərə cəlb edildi və bu sahədə aparılan təbliğatın avanqardı oldu. Bunu görmək üçün həmin illərin ab-havasını, bütöv mənzərəsini öz səhifələrində qoruyub saxlayan qəzetin sərlövhələrində nəzər yetirmək kifayətdir: “Yoxsul yoldaş, təsərrüfatı kooperativləşdirməyə çalış”, “Güc birlikdədir”, “Kollektiv təsərrüfat səni yoxsulluqdan xilas edəcəkdir” başlıqları qəzetin ilk səhifələrində iri şrifflərlə yer alırdı. Texnikanın öyrədilməsi və onun kəndli üçün önəmi də qəzetin əsas təbliğ etdiyi mövzulardan idi. “Traktoru göz bəbəyin kimi qoru”, “Kəndlinin sağ əli”, “Ancaq maşınla, birliklə yüksələrsən” şüarı ilə işıq üzü görən məqalələrdə kəndlilərin texnikanın gücünə inam yaratmaq məqsədi daşıyırdı.

Qəzetin səhifələrində Kommunist Partiyasının və Sovet hökumətinin kənd təsərrüfatına dair qərarları, partiya və dövlət xadimlərinin məruzə və nitqləri müntəzəm çap olunur, oxuculara çatdırılırdı. “Kəndli qəzetəsi”nin nəşr etdirdiyi “**Tikan**”, “**Batrak yaşayışı**”, xüsusən “**Yeni kənd**” jurnalı kimi əlavələri oxucuların marağına səbəb olurdu.

1932-ci ildə qəzetin növbəti dəfə addəyişməsi baş verdi. 1932-ci ilin fevral ayında “Azərbaycan kolxozçusu” adlanan qəzetin həmin il 1000-ci sayı işıq üzü gördü. 1933-cü ilin ilk ayından “**Azərbaycan kolxozçusu**” gündəlik nəşrə keçdi.

Mətbuat tariximizin əvəzsiz tədqiqatçısı, qocaman jurnalist, bir müddət “Sovet kəndi”nin baş redaktoru işləmiş Qulam Məmmədli “Yaxşı yadımdadır” məqaləsində həmin günləri belə xatırlayır: “Bir vaxt “Kəndli” qəzeti adı ilə kəndlərdə sevilə-sevilə oxunan qəzet respublikamızda kolxoz quruluşu kütləvi hal alanda, həyatın tələbinə görə “Azərbaycan kolxozçusu” adlandı

və uzun zaman bu adla məşhur oldu. Azərbaycanca elə bir kənd və qəsəbə yox idi ki, qəzetin orada oxucusu və müxbiri olmasın.

Bu ordu partiyanın kolxoz quruluşu sahəsindəki siyasətinin müvəffəqiyyəti yolunda, yer şümləmə, toxum səpmək, taxıl biçmək, mal otarmaqla bərabər qələm silahı ilə də mübarizə meydanında hər bir tədbirin icrasına hazır idi. Hətta canlarını da əsirgəmirtilər.

Zəyəmdə kolxozçu müxbir Mollayevin, Ağcabədidə Nəbi Quliyevin sinfi düşmən gülləsi ilə öldürülməsi, Qazaxda Qərib Həsənzadənin, Ağstafada Hüseyn Hüseynovun, Hindarxında Cəlal Cəfərovun fitnəkarlar tərəfindən dəfələrlə həbs edilməsi kimi düşmən tədbirləri “Azərbaycan kolxozçusu”nun ətrafındakı yeni həyat mübarizələrini məqsədlərindən geri dönməyə məcbur edə bilmədi”.

Qocaman jurnalist Q.Məmmədlinin yaddaşına yazılanlardan görmək olur ki, “Sovet kəndi”nin işi həmişə hamar olmayıb, dövrün tələblərinə uyğunlaşmaq, oxucuları da bu yola dəvət etmək üçün çox çalışıb.

“Azərbaycan kolxozçusu” kənd həyatına aid məsələləri əhatə etməyə çalışır, kənd təsərrüfatına aid yenilikləri, bitki, mal-qara sortlarını təbliğ edir, hər şeydən əvvəl yerli təbii şəraiti, zonaların iqtisadi imkanlarını araşdırır, təsərrüfatın perspektivləri ilə bağlı materiallar çap edirdi. Qəzet təsərrüfat məsələləri ilə yanaşı, mədəniyyət, ədəbiyyat, məişət, idmanla bağlı problemlərə də diqqət göstərir, səhifələrində bu sahələrlə əlaqəli yazılara yer verirdi.

1953-cü ilin iyun ayında qəzetin adı dəyişildi. Həmin ilin iyul ayının 23-dən qəzet **“Azərbaycan kənd təsərrüfatı”** adı ilə nəşr olundu.

Yarım əsr mətbuatda çalışan A.Kazımov qəzetə rəhbərlik et-

diyi dövrü xatırlayaraq yazır: “Azərbaycan kənd təsərrüfatı” (“Sovet kəndi”) qəzetində çalışdığım illər heç bir vaxt xatirimdən çıxmıyacaq. Kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı, əkinçilik mədəniyyətinin yüksəlməsi uğrunda mübarizədə qəzet çox yaxından iştirak edirdi. İlk günlərdən qəzet qabaqcıl kolxozların iş təcrübəsi haqqında mütəşəkkil səhifələr verməyə başlamışdı. Bu səhifələrin məzmunca zəngin, formaca maraqlı olması üçün təcrübəli mütəxəssislərin qüvvələrindən istifadə edirdik. Belə səhifələrin tərtibatı haqqında əvvəlcədən düşünür, götür-qoy edir, sonra qəti qərara gəlirdik”. (18)

Qəzet 1960-cı ilin avqustunda “Sovet kəndi” adı ilə nəşri-ni davam etdirdi.

1973-cü ildə “Sovet kəndi”nin 50 illiyi qeyd olundu. Bu yubiley münasibəti ilə mətbuat və poliqrafiya sahəsində uzun illər səmərəli işlərinə görə” redaksiya kollektivi və qəzetin ictimai müxbirlərinin bir qrupu Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri fərmanı ilə təltif edildi.

“Sovet kəndi”nin daha çox populyarlıq qazanması, kütləviliyi 1977-ci ildən qəzetə rəhbərlik edən Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinin müəllimi, ikicildlik “Azərbaycan mətbuatı tarixi” dərsliyinin müəllifi Nəriman Zeynalovun adı ilə bağlıdır. 1933-cü ildə Göyçayda anadan olan N.Zeynalov 1956-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirib və həmin ildə mətbuat tarixi fakültəsində müəllim saxlanılıb. Pədoqoji fəaliyyətlə yanaşı, N.Zeynalov “Kommunist” qəzetində ədəbi işçi, şöbə müdiri kimi çalışıb.

“Sovet kəndi” qəzetinə 10 il rəhbərlik edən Nəriman Zeynalov kollektivə istedadlı jurnalistlər toplayıb. Rəhbərliyi dövründə qəzetin tirajı 270 mini ötüb keçib.

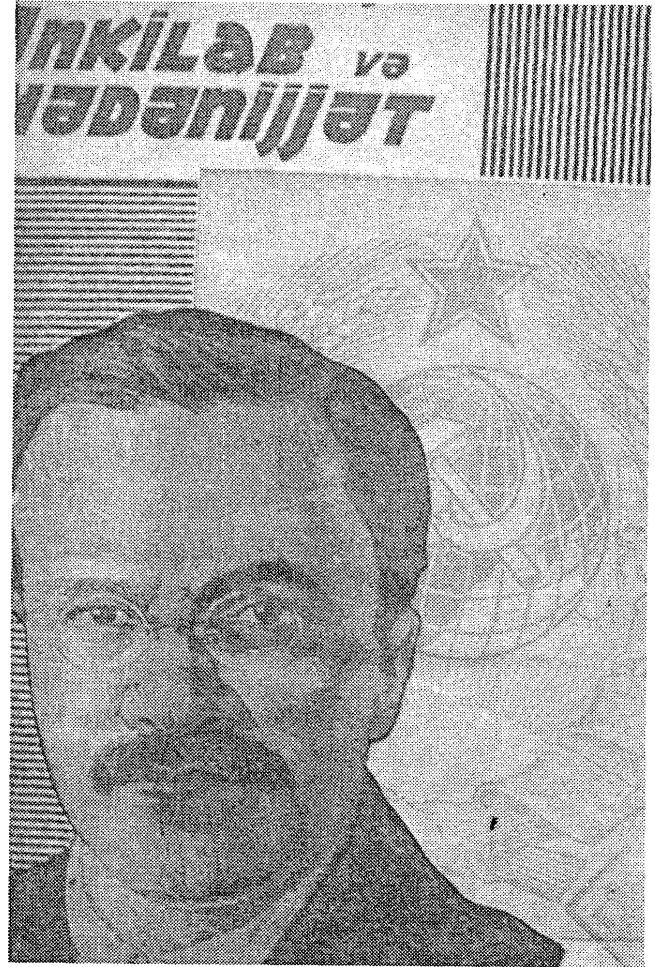

“Sovet kəndi” qəzetinin əməkdaşı İntizam Rüstəmov “Qəzet səhifələrində boylanan günəş” xatirə məqaləsində N.Zeynalovun redaktor kimi iş xüsusiyyətlərini və gənclərə qayğısını belə xatırlayır: “Nəriman müəllim tələbkər olduğu qədər də qayğıkeş və öyrədici redaktor idi. Sadəliyi, səmimiyyəti ilə hamımızın qəlbində heykəl qoymuşdu. Şöbə müdirlərinə, müavinlərə də həmişə tapşırırdı ki, heç kəsin stilinə toxunmayın. Hər yazıda onu ərsəyə gətirən jurnalistin öz səsi, öz nəfəsi olmalıdır. Bax, bu cür keyfiyyətlərinə görə Nəriman müəllim “Sovet kəndi”nə öz nəfəsi olan redaktor kimi gəldi».

Ölkədə baş verən demokratik proseslər, xalq hərəkatı və müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası “Sovet kəndi”nin fəaliyyət istiqamətlərinə də təsir etdi. 1991-ci ildə “Sovet kəndi”nin adını dəyişmək məsələsi redaksiyada müzakirə edildi. Kollektivin arzusu qəzeti “Azərbaycan kəndi” adı ilə çıxarmaq idi. Həmin günləri xatırlayan uzun müddət “Sovet kəndi”ndə çalışmış Sabir Hüseynov yazır: “1991-ci ilin aprelin 2-də baş redaktorumuz mərhum Rəfael Nağıyev dedi ki, Mərkəzi Komitədə məsələ həll olunub. Bu gündən etibarən “Sovet kəndi” “Bərəkət” adı ilə çıxacaq. Həqiqət naminə deməliyə ki, dəyişən yalnız ad oldu”.

“Bərəkət” 1991-ci ilin aprelindən başlayaraq müntəzəm nəşr olundu. 1992-ci ildə qəzetdə növbəti addəyişmə oldu. Vaqif Bəhmənlinin redaktorluğu ilə nəşr olunan “Həyat” Azərbaycan Respublikası prezidenti Əbülfəz Elçibəyin sərəncamı ilə “Azərbaycan” qəzeti ilə birləşdirildi və rəsmi dövlət orqanı olan “Azərbaycan”a çevrildi.

S.Hüseynovun söyi ilə “Sovet kəndi”nin varisi kimi 2007-ci ildə “Kənd həyatı” qəzeti qeydiyyatı alındı. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin təsisçiliyi ilə həftəlik nəşr bu gün 1000 tirajla S.Hüseynovun baş redaktorluğu ilə nəşr olunur.

“Azərbaycan jurnalı”

Azərbaycanın sovetləşməsinin ilk illərində bir sıra qəzetlərlə yanaşı, “Xalq maarifi” (1920), “Yeni yıldız” (1921-1922), “Azərbaycan ali iqtisad şurasının əxbarı” (1921-1924), “Kooperativ işi” (1921-1925), “Gələcək” (1922) kimi jurnallar çap olunurdu. Adlarından görüldüyü kimi bu jurnalların çoxu sahə nəşrləri idi. Onların səhifəsində ədəbi-bədii, elmi materiallara çox az yer verilir. Xüsusi ədəbi-bədii, elmi mövzuları işıqlandıran irihəcmli jurnala ehtiyac duyulurdu. Bu tip mətbu orqan olan “Füqəra Füyuzatı” (1920-1921) bu işin öhdəsindən gələ bilmədiyindən üç sayının nəşrindən sonra çapı dayandırıldı. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Şurasının sədri Nəriman Nərimanov, Maarif Komissarı Mustafa Quliyev, onun müavini Tağı Şahbazi Simurq, ziyalılar yeni ədəbi jurnal yaratmaq təşəbbüsünü irəli sürdülər. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı 1922-ci ilin oktyabrın 14-də maarif işçilərinə kömək etmək, ədəbiyyatın, incəsənətin yeni sosialist modelini yaratmaq məqsədi ilə “Maarif” adlı aylıq jurnalın nəşri qərara alındı. Jurnalın ilk sayının həmin ilin dekabrında nəşri planlaşdırılsa da, materialların vaxtında toplanmaması və mətbəə problemləri səbəbindən nəşr olunmadı. **“Maarif və mədəniyyət” jurnalının ilk sayı 1923-cü ilin yanvarın 28-də 36 səhifə həcmində işıq üzü gördü.** Jurnalın redaksiyası indiki Sabir bağının yaxınlığında Maarif Evinə yerləşirdi. Jurnalın ilk redaktoru görkəmli ədib,

maarifpərvər ziyalı Tağı Şahbazi Simurq idi.

“Maarif və mədəniyyət”in məqsəd və vəzifələri, yaradıcılıq istiqamətləri Mustafa Quliyevin “Maarif və mədəniyyət” sərəlövhəli məqaləsində və “Bir-iki söz” adlı redaksiya məqaləsində açıqlanır. Hər iki məqalənin əsas tezislərindən bəlli olur ki, jurnal Azərbaycanda maarifçiliyin inkişafını, dilimizin saflığını qorumağı və ədəbi qüvvələri səfərbər etməyi qarşısına mühüm vəzifə kimi qoyub. Jurnal maarifin inkişafında yaradıcı qüvvələrə, ziyalılara, əhli-qələmlərə ümid edirdi: “Ümid edirik ki, bu məcmuə ümumazərbaycan ədib və mühərrirlərinin fikri ittihadına, ədəbiyyatımızın tədqiq və inkişafına yardım edəcəkdir. Bu bərədə Azərbaycan maarifi yolunda hər bir qələm əhlinin bizə yardım etməsi onların vicdan borcudur”. (19)

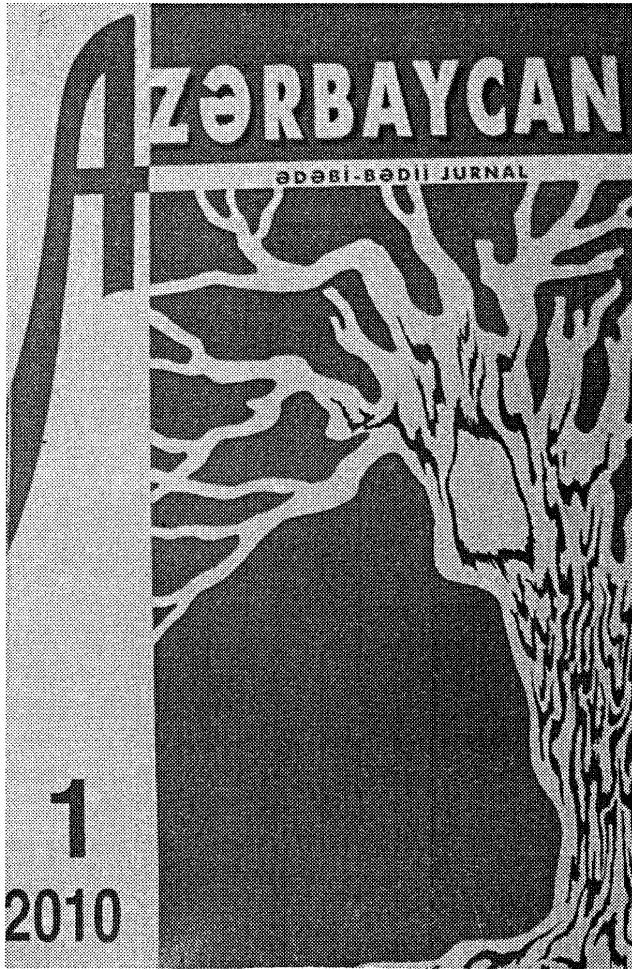
M.Quliyevə görə, jurnal Azərbaycanda mədəni-maarif işlərini mərkəzləşdirən, yeni istiqamət verən “beyin olmalı”, qəzalarda olan pərakəndə maarifçiləri birləşdirməli idi. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının kollegiyası, jurnalın əsasnaməsini təsdiq edərkən redaksiyanın qarşısına maarif, məktəb, pedoqoji iş təcrübəsini yaymağı əsas məqsədlərdən biri kimi qoymuşdu.

Jurnalın ilk sayı maraqla qarşılandı. 100 nüsxə tirajla 36 səhifə həcmində çap olunan jurnal ziyalılar, ali məktəb tələbələri, müəllimləri, orta məktəblərin yuxarı sinif şagirdləri arasında geniş yayıldı. Azərbaycanın bütün bölgə mərkəzlərinin kitabxanaları, qiraətxanalar **“Maarif və mədəniyyət”** jurnalı ilə təmin olunurdu.

İlk sayın çapından sonra redaksiyaya xeyli sayda oxucu məktubları, təbrik teleqramları daxil oldu.

“Kommunist” qəzeti ilk sayın işıq üzü görməsi ilə bağlı məqalədə yazırdı: “Bir çox əhəmiyyətli məqalə, şeir və təhkiyə

19. “Maarif və mədəniyyət”. 1923. №1. səh.1

əsasında toxunmuş bir ədəbi dömətdir”. (20)

Qəzet nəşrə başlayan jurnala tövsiyələrini verərək yazırdı ki, jurnalın daha məzmunlu çıxmasına Maarif Komissarlığı məxsusi fikir verməli, bütün yazıçıları onun ətrafında toplamaq, “yeni bir maarif bağçası” açmalıdır.

RSFSR Xalq Millətlər İşləri Komissarlığının orqanı olan “Qızıl Şorq” jurnalı redaksiyaya ünvanladığı təbrik məktubunda “Maarif və mədəniyyət”in nəşrini sevinclə qarşıladığını yazırdı.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz “Nəsimi” başlıqlı məqaləsində jurnalın nəşrini sevinir və yazırdı: “Ədəbi bir məcmuənin çapını çoxdan gözlöyürdük. Böylə bir məcmuəni görməyə müvəffəq olduq. Daha bundan sonra mühərrir arkadaşlarımız istədikləri kimi Azərbaycanın əski və yeni ədəbiyyatından ətraflı olaraq bəhs etməyə imkan bulacaqlar. Biz də onların qələmindən çıxan nəşənidə nəşidələr, bakir və parlaq mövzular və sənətkarənə şeirlər oxumaqla zövqiyab olacaq və sırası gəldikcə arəbir fürsətdən istifadə edərek bir kaç sətir qaralamaq cəsərətində bulunacağız”. (21)

Qocaman yazıçı Sultanməcid Qənizadə məsul müdirə ünvanladığı məktubunda yazırdı: “Möhərəm müdir, nəşrinə məsul olduğunuz “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsinin ilk sayından müstəfid oldum. Hal-hazırda bunca sərvətli məcmuənin dünyaya çıxması müzəffərənə bir mühüm təşəbbüsət nəticəsidir de-səm, həqdir. Belə məcmuənin davamını səmimi qəlb ilə arzu edirəm”.

Jurnal Sovetlər İttifaqının tərkibində yaşayan türk xalqları arasında geniş yayıldı. Gürcüstanda, Kırımıda, Tatarıstanda, Türkmənıstanda, Özbəkıstanda və bir sıra xarici ölkələrdə abunəçiləri-

20. “Kommunist” qəzeti. 27 dekabr 1923-cü il

21. “Maarif və mədəniyyət”. 1923-cü il. №1. səh. 36

nin sayı artdı.

Jurnal Bakı, Moskva, Tbilisi, Paris və Leypsiq şəhərlərində təşkil olunan Azərbaycan mədəniyyəti və mətbuatı sərgilərində nümayiş edildi. Üçüncü Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı münasibəti ilə təşkil edilən sərgidə “Maarif və mədəniyyət” jurnalı “sərginin bəzəyi” adlandırıldı. (22)

Çox keçmədi ki, uğurlarla yanaşı, “Maarif və mədəniyyət” uğursuzluqlar da yaşadı. Jurnalın nəşri 1924-cü ildə 8-ci sayından sonra dayandırıldı.

Jurnalın fəaliyyətini dayandırması oxucular arasında narazılıq doğurdu. Oxucuların redaksiyaya ünvanladıkları məktublarda jurnalın nəşrini dayandırma səbəbləri soruşulur, jurnalın çapı arzulanırdı. Bu məzmununda oxucu məktubları Azərbaycan KP MK-nin və Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının ünvanına da göndərilirdi. Jurnalın bir ilə yaxın çıxmamasının səbəbi respublikada iqtisadi vəziyyətin ağırlığı, maliyyə vəsaitinin, kağız ehtiyatının və mətbəə avadanlığının çatışmaması ilə bağlı idi. (23)

Müvəqqəti çətinlik on aydan sonra aradan qaldırıldı və jurnal 1925-ci ilin iyulundan nəşrini bərpa etdi. Redaksiya heyətinə Abdulla Şaiq, Bəkir Çobanzadə, Əhməd Pepinov kimi pedaqoq, yazıçı və jurnalistlər daxil edildi. Jurnalda gənc jurnalist, şair Mikayıl Rəfili məsul katib təyin olundu.

1925-ci ilin iyulunda Azərbaycan SSR Maarif Komissarlığının kollegiyası respublikada təhsillə bağlı “Maarif işçisi”, “Məktəb yolu”, “Bülleten” jurnallarının nəşrini əsas götürərək “Maarif və mədəniyyət”-in təhsillə əlaqəli şöbəsini ləğv etdi. “Təlim və tərbiyə” şöbəsi “ictimai-siyasi” şöbə ilə əvəz olundu.

22. Rasim Tağıyev. “Azərbaycan” jurnalı və “Azərbaycan sovet ədəbiyyatının aktual problemləri”. 1923-1976-cı illər. Səh.11

23. “Maarif və mədəniyyət”. 1925-ci il. №1. səh.16

1926-cı ilin oktyabrında “Maarif və mədəniyyət” jurnalı Xalq Maarif Komissarlığı ilə Qızıl Qələmlər İttifaqının rəsmi orqanı oldu. İttifaqın idarə heyətinin üzvü Ruhulla Axundov jurnalın redaktoru təyin edildi.

Redaksiyanın rəhbər heyətində edilən dəyişiklik jurnalın istər mövzu, istərsə də dil sadəliyi baxımından işini təkmilləşdirirdi: “Məcmuə oxucularımızı Avropa yazıçıları ilə tanış etmək, mənsur ədəbiyyatımızı zənginləşdirmək üçün düzgün yol tutmuşdur. Məcmuənin dili sadələşsə və xalqa doğru yaxınlaşsa, bütün ədəbi məcmuələrimiz içərisində birinciliyi qazanacağı şübhəsizdir”. (24)

Jurala baş redaktor təyin olunmuş Ruhulla Axundov fəaliyyət proqramı haqqında yazırdı: “Bizim üsulumuz Marksın dialektik materializmi, yolumuz dünya inqilabı, bayrağımız Lenin, son məqsədimiz kommunizmdir...”

1928-ci ilin yanvarında jurnalın adı dəyişdi və 1936-cı ilədək “İnqilab və mədəniyyət” adı ilə nəşr olundu.

1936-cı ilin iyunundan 1941-ci ilin mayınadək “Revolusiyaya i kultura”, 1941-ci ilin iyunundan 1946-cı ilədək “Vətən uğrunda”, 1946-cı ilin may-iyunundan 1952-ci ilin dekabrınadək yenə “İnqilab və mədəniyyət” adı ilə nəşr edildi.

“Azərbaycan” adını bugünədək jurnal 1953-cü ilin yanvarından daşıyır.

“Azərbaycan” nəsrə başladığı ilk illərdən öz səhifələrində müasir və klassik ədəbiyyatın gözəl nümunələrini, ədəbi-tənqid və ədəbiyyatşünaslığa aid məqalələr, incəsənətin bütün sahələrini əhatələyən yazılar dərc edib. Jurnalda C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, A.Şaiq, Y.V.Çəmənzəminli, C.Cabbarlı, T.Ş.Simurq, S.Vurgun, R.Rza, M.Hüseyn, H.Abbas-

24. “Yeni fikir” qəzeti. 6 iyul 1926-cı il

zadə, S.Rüstəm kimi görkəmli şair və yazıçıların əsərləri ilə yanaşı, dövrün gənc qələm sahiblərinin də yaradıcılığına yer vermiş, yeni ədəbi qüvvələrin formalaşmasına yardım etmişdir.

Rus və dünya ədəbiyyatı klassiklərindən Herodot, Homer, Sofokl, Esxil, Firdovsi, Ömər Xəyyam, V.Hüqo, E.Zolya, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, N.V.Qoqol, L.N.Tolstoy, A.P.Çexov, A.M.Qorki, R.Taqor, R.Rollan və digər böyük sənətkarların həyatı, yaradıcılığı ilə yanaşı, onların əsərlərinin tərcüməsini çap etmişdir.

1923-cü ildən 1976-cı ilə qədər jurnalın 593 sayı çıxıb.

“Füqərə Füyuzatı”

Ədəbi, elmi, ictimai-siyasi, şəkilli toplu olan “Füqərə Füyuzatı”n Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsinin orqanı kimi nəşri iki həftədə bir dəfə nəzərdə tutulurdu. “Füqərə Füyuzatı”nın 1920-1921-ci ildə cəmi üç nömrəsi işıq üzü gördü. 1920-ci ildə sentyabr və noyabrda iki sayı, 1921-ci ilin aprel ayının 28-də isə bir sayı çap edildi. Jurnal Ağababa Yusifzadənin müdirliyi və Məmməd Səid Ordubadinin baş redaktorluğu ilə nəşrə başladı.

“Füqərə Füyuzat”nın ilk sayı Nəriman Nərimanovun şəklində “Kommunizm nə verəcəkdir” məqaləsi ilə açılırdı.

Nəşrin məqsəd və məramı ilk sayda A.Yusifzadənin “Pərdə eniyor, pərdə qalxıyor” məqaləsində şərh olunub. A.Yusifzadə jurnalın yeni biçimli proletar ədəbiyyatı yaratmaq məramını açıqlayaraq yazırdı: “Məcmuəmizin başlıca məqsədlərindən biri də məmləkət içrə qeyri-mütəşəkkil halda bulunan üdəba və şüəranı bir yerə toplayaraq, füqərə nəfınə olmaq şərtilə onların qələmlərindən tərsih edən abdar kələmlərdən istifadə etməlidir. İştə təqib etdiyimiz məram, iştə məcmuəmiz”. “Pərdə eniyor,

pərdə qalxıyor” məqaləsi ilə 1907-ci ilin noyabrında fəaliyyətini dayandıran “Füyuzat” jurnalı ilə yenidən nəşrə başlayan “Füqərə Füyuzatı” arasında müqayisəni araşdırmağa çalışsın: “Ünvanımıza yazdığımız “Pərdə eniyor, pərdə qalxıyor” kələmləri o görə ki, xələflərimizi əvvəlcə bir az düşündürmüşdür. Ona görə də bir neçə kələm izahat vermək istiyoruz. “Pərdə eniyor, pərdə qalxıyor” dedikdə, zənginlərin tamaşagah ədəbiyyatımızdakı nüfuzlarının pərdəsi enib, ədəbiyyatın füqərə öhdəsində olaraq, bütün ələm füqərasına tamaşa göstərəcək teatrunun pərdəsi qalxıyor demək istiyoruz. Əvət, “Füyuzat” kimi böyük bir ədəbiyyatı havi olan zəngin bir məcmuə zənginlər xahişinə məhkum olduğu üçün, onun mühərriri kəməli-məyusiyət-lə “pərdə eniyor” deməyə məcbur olacaq idi. İndiki halda mövqeyi-intişara qoyduğumuz “Füqərə Füyuzatı”nın adını fəqət bir kələm olaraq “Füyuzat” qoymaqla da iltifa edə bilərdik. Lakin “Füqərə Füyuzatı” namını verməklə Əli bəy cənablarına, yaxud Əli bəy ədəbiyyatına həvəskar olan zatlara bildirmək istiyoruz ki, bu “Füyuzat” əvvəlki kimi zənginlər nüfuzunda olan “Füyuzat” olmayıb, “Füqərə Füyuzatı”dır. Yəni füqərə öz ədəbiyyatına sərbəstənə bir surətdə malik olmuş və öz vücuda gətirdiyi, fəqət sonraları zənginlər mühitinə girən ədəbiyyatını azad etmişdir”. (25)

“Füqərə Füyuzatı” geniş bir proqramla nəşr olunurdu. Jurnalda siyasətə, ədəbiyyata, tarixə, pedoqogikaya, coğrafiyaya, qadın problemlərinə dair məqalələr, siyasi-publisistik yazılar dərc olunurdu.

M.S.Ordubadinin və Dadaş Bünyadzadənin “Bir sənəlik siyasət”, “İctimai-siyasi”, “Bütün dünya şərq hesabına yaşamaq is-

təmiş”, Salman Mümtazın ədəbiyyat tarixinə həsr etdiyi “Azərbaycan şairi - Nəşə”, “Sultan-üşşəca Həbib”, Sultan Məcid Qənizadənin pedoqogikaya həsr etdiyi “Körpə uşaqların tərbiyəsi”, Q.R.Mirzəzadənin “Azərbaycan coğrafiyası”, Ş.Əfəndizadənin qadın hüququndan bəhs edən “Bəşəriyyətin nəsvi-nüması”, “Şərq qadınları” kimi məqalələri dərc olunub.

“Füqərə Fyuzat”ın ədəbiyyat rubrikasında Hüseyn Cavidin “İblis” faciəsi, S.Manafzadənin “Ey inqilab, ey naciyi-miləl”, M.S.Ordubadinin “Eşq və şeir”, Feyzulla Sacədin “Aclıqdan ölən bir fəqir cocuğun qarşısında”, Ümmügülümün “Hicran” kimi şeirləri çap edilib. “Füqərə Füyuzat”ın son nömrəsində 28 aprel işğalının əsas iştirakçıları, aparıcı xadimlərinin tərcümeyihalları, portretləri də işıq üzünə girmişdir.

“Füqərə-Füyuzat”ın 1921-ci ildəki nəşiri, Azərbaycanda ana-dilli müstəqil uşaq mətbuatının banisi Əlisgəndər Hacıbaba oğlu Cəfərzadədir.

“Füqərə Füyuzatı”nda Nəriman Nərimanov da yaxından iştirak edir, öz siyasi-publisistik yazılarını oxuculara çatdırırdı. Jurnalın ilk sayında N.Nərimanovun “Maariflər və xalq təsərrüfatını bərpa etmək” adlı məqaləsində yeni tipli sovet cəmiyyətinin təşəkkülünə nəzər yetirilir. N.Nərimanovun bir növ ideoloji proqram mahiyyəti daşıyan siyasi təhlilindən belə anlaşılır ki, yeni cəmiyyətin tərəqqisi üçün texniki bilik və mədəniyyət lazımdır. Bu sahədə peşəkarlar, mütəxəssislər olmadan iri sənaye ölkəsi yaratmağın mümkünsüzlüyünə toxunan Nərimanov təcrübə kimi Rusiyada qurulan “fəhlə və rəncbər-cümhuriyyətinə istinad olunmağı” gərəkli hesab edirdi.

N.Nərimanov ideoloji baxımdan sosializmi qəbul etməyən ziyalıları yeni proseslərə cəlb etməyin yolları barəsində də öz mülahizələrini bildirir, “bu cür ziyalıları” ümumxalq işinə məcbu-

rən deyil, “vicdan-sövqi” ilə cəlb etməyin əhəmiyyətini önə çəkirdi. O, bu məqalədə göstərirdi ki, elə etməliyə ki, ziyalılar fəhlə-kəndli dövləti uğrunda fədakarlıqla çalışmağa adət etsinlər: “Öz inamımızla onları qüvvətləndirməliyik. Onları çalışmağa cəlb etməliyik. Onları o halətə qoymamalıyıq ki, özlərini daimi sui-zən altında olan adam halətində hiss etsinlər”.

1920-ci ilin oktyabr ayında nəşr olunan “**Molodoy Kommunist**”, 1923-cü ilin oktyabrında çıxan komsomol özlərlərinin “**Komsomolskaya mışl**” jurnalları maddi çətinlik səbəbindən çox uzun ömür sürə bilmədilər. 1923-1924-cü illərdə buraxılan “**Qızıl tələbə**”, “**Studençskaya jizn**” və ilk satirik gənclər jurnalı “**Əqrəb**”in də cəmi bir neçə nömrəsini nəşr etmək mümkün oldu. Komsomol jurnallarının yaradılmasına 1920-1925-ci illərdə edilən cəhdlər nəticə verdi. Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının və respublika komsomolunun Mərkəzi Komitələrinin qərarına əsasən 1926-cı ilin iyulunda “**Komsomol**” adında aylıq ictimai-siyasi və ədəbi-bədii gənclər jurnalının ilk nömrəsi çapdan çıxdı. Jurnal fəhlə-kəndli gənclər kütləsinin ən geniş oxucu təbəqələri üçün nəzərdə tutulmuşdu. 1988-ci ildə nəşr olunan “**Gənclik**” jurnalında M.Osmanoğlunun Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, xalq şairi Süleyman Rüstəmlə müsahibəsində “**Komsomol**” jurnalının ədəbi gəncliyin yetişməsində oynadığı rola da toxunulub.

1930-cu ildə respublika komsomolunun Mərkəzi Komitəsinin qərarı ilə “**Komsomol**”un adı dəyişdirildi və 1930-cu ilin iyulundan 1941-ci ilin mayınadək “**Gənc bolşevik**” adı ilə çıxdı və fəaliyyətini dayandırdı.

“**Komsomol**” (“**Gənc bolşevik**”) jurnalı dövrün siyasi tələbləri baxımından nəşr olunur, gənclərin siyasi-ideoloji tərbiyəsinə, sosializm quruculuğunda fəal iştirakına diqqət yönəldirdi. Gənc müxbirlərin hazırlanmasında, formalaşmasında da bu jurnalın köməyi oldu. Jurnalın 1927-ci ildə çıxan ilk sayında “**Gənc müxbirlər hərəkatı**”na həsr olunmuş xeyli sayda materiallar var. Bir sıra komsomol təşkilatlarının gənc müxbirlərə qayğı göstərmədiyi məqalələrin birində kəskin tənqid olunurdu: “**Qəza komitə-**

ləri və özləklər gənc müxbirlər dərənəyini təşkil etmiş, lakin ona rəhbərliyi zəiflətmışlər... Çox vaxt dərək üzvlərinin ümumi iclasını çağırmaqda, quru və uzun-uzadı mərəzələrin, müləhizələrin edilməsi növbəti məşğuliyyətlə bitirilir. Dərək iclaslarında müxbirlər hərəkatına aid əməli təcrübəvi və nəzəri məsələlər müzakirə olunmalıdır”.

Jurnalın 1928-ci ildə çap olunan birinci və ikinci saylarında “**Gənc müxbirlər hərəkatını zəiflədən nədir**” sərlövholi məqaləsində qonorar məsələsinə də toxunulur: “**Bəzi müxbirlər öz qəzetlərinə deyil, onlara daha çox qonorar verən başqa qəzetlərə yazmağı üstün tuturlar**”. Bəzi gənc müxbirlər qorxurdu ki, o zavod müdirini tənqid etsə, müdir onu yanına çağırıb ya maaşını azaldar, ya da onu işdən qovar” (26)

1923-cü ilin yanvarın 15-də “**Gənc işçi**” yenidən fəaliyyətə başladı. Redaksiya Bakı Partiya Komitəsinin təbliğat-təşviqat otağında yerləşirdi. Otaqda bir stol, iki də stul vardı. “**Gənc işçi**”nin yaradıcı və texniki heyəti o qədər də çox deyildi. Qəzetin işlərini həyata keçirmək üçün peşəkar kadrlar çatışmırdı, ümid yalnız fəhlə-kəndli müxbirlərin işə cəlb olunmasına qalırdı. Azərbaycanda komsomolçu adlandırılma biləcək yekdil qüvvə olmadığından partiyanın nəzarətində belə bir təşkilatın yaradılması zərərli həyata keçirilirdi. Belə bir şəraitdə gənclər üçün mətbuat anlayışı elə hərfi mənada qəbul edilir, “**Gənc işçi**”nin ətrafına savadsızlıq kursunu təzə bitirən və ancaq ibtidai təhsili olan gənclər toplanırdı. Bu da dövrün digər mətbuat orqanlarına nisbətə “**Gənc işçi**”nin səviyyəsinə təsir edirdi. Üç il sonra, 1926-cı il 22 noyabr tarixli sayında qəzet öz fəaliyyətinin ilk dövrləri-

nə nəzər yetirir, müqayisə apararaq yazırdı: “Gənc işçi” bir qə-
dər irəli getmiş və böyüyərək yetkinləşmişdir”.

Qəzet bolşevik mətbuatının prinsiplərinə uyğun olaraq təkca
təbliğatçı və təşviqatçı kimi çıxış etmirdi, həm də kollektiv təş-
kilatçı kimi fəaliyyət göstərirdi. Komsomol özəklərinin təşkilin-
də və möhkəm sistem halına gətirilməsində bu mətbu orqan əsil
yarış aparırdı.

“Gənc işçi”nin 10 illiyi münasibətilə Azərbaycan K (b) P
MK-nın təbrikində deyilirdi ki, “Gənc işçi” qəzeti inqilabın və
böyük sosializm quruculuğunun on ili ərzində Azərbaycan fəh-
lə-kəndli gənclərini kommunist ruhunda tərbiyə etmiş, gənc
bolşevik özəyini hər cür millətçiliyə və digər zərərli təmayüllə-
rə həmçinin keçmişin qalıqlarına qarşı amansız mübarizəyə ha-
zırlamışdı.

“Gənc işçi” partiya tapşırığını böyük səy və əzmlə həyata ke-
çirdiyinə görə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rə-
yasət Heyəti tərəfindən 1931-ci ilin 16 oktyabr tarixli qərarı ilə
Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olundu.

1930-cu ildə kolxoz hərəkatını öz səhifələrində geniş işıqlan-
dıran qəzet gəncləri əkin kampaniyasına səfərbərliyə alır, gənc-
lərə “sosialist mülkiyyətini göz boba kimi qorumağı” tövsiyə
edir, təsərrüfatçılıq təcrübəsini öyrədirdi. Kolxozlarda əmə-
yin təşkilinə dair seriya materiallar “Kəs saxla” rubrikası adı al-
tında işıq üzgü görürdü.

1930-cu ilin yanvarında qəzet müxbirlərin müşavirəsini keçir-
di və bu tədbirdə məqsəd dözğah və kotan arxasında yeni-yeni
işçi və kəndli müxbirləri hazırlamaq idi. Sovet-bolşevik jurnal-
tikasının prinsiplərinə uyğun olaraq qəzətdə “Günün güzgüsün-
də” rubrikası altında beynəlxalq aləmdə, ölkə daxilində, həmçi-
nin komsomol təşkilatlarında baş verən ən mühüm hadisələr ək-

sini tapırdı.

Böyük Vətən müharibəsi illərində öz fəaliyyətini dayandıran
“Gənc işçi” qələbədən sonra “Azərbaycan gəncləri” adı ilə
çıxdı. Qəzet gənclərin müharibənin vurduğu yaraları sağalt-
maq, xalq təsərrüfatının bərpası, yeni müəssisələr tikmək və
sənaye sahələri yaratmaq uğrunda təbliğat və təşkilatı işlərə
cəlb olundu. Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasının tikintisi,
kimyaçılar və metallurqlar şəhəri olan Sumqayıtın salınması
“Azərbaycan gəncləri”nin əsas diqqət mərkəzində oldu. “Biz
sizdən öyrəndik qəhrəmanlığı”, “Döyüş şöhrəti yürüşü”, “Ata-
ların yolu oğulların yoludur” rubrikaları “Azərbaycan gənclə-
ri”nin bir müddət ən çox diqqət yönəldilən rubrikaları oldu,
qəzetin tirajı artdı.

Əgər 1946-cı ildə qəzet 25 min nüsxə ilə çap olunurdusa, bu
rəqəm 1969-cu ildə 250 minə çatdı.

“Azərbaycan gəncləri” ədəbi gəncliyin formalaşmasında da
böyük rol oynadı. Gənc yazarlar şeir və hekayələrini, bədii-pub-
lisistik yazılarını bu mətbu orqanın səhifələrində dərc etdirir,
oxuculara çatdırırdılar.

Yusif Yıldız, Qəzənfər Məmmədov, Şəfaət Mehdiyev, İsrəfil
Nəzərov, Əlihüseyn Hüseynov, Böyükağa Həsənov, İdris Qası-
mov kimi redaktorların, istedadlı jurnalistlərin ərsəyə gətirdiyi
“Azərbaycan gəncləri” qəzeti özünün növbəti uğurlu mərhələ-
sini yaşasa da, 1990-cı illərin ortalarından sonra fəaliyyətini da-
yandırdı.

**“Vıřka” qəzeti
(1928)**

Azərbaycanda sovetləşmənin ilk günündən rusdilli mətbuatın çapı prosesi anadilli mətbu orqanlarla birlikdə həyata keçirildi. 1906-cı ildən çap edilən “Bakinskiy raboçi” yenidən fəaliyyətə başladı və bu mətbu orqanın çapı üçün lazım olan şərait yaradıldı. “Kommunist” qəzetinin rusca nəşri də qısa müddətdə reallaşdı. Rus dilində bir çox yeni partiya-sovet mətbuatı yaradıldı. 1923-cü ildə “Molodoy raboçi” gənclərin əsas tribunası oldu.

1928-ci ildə isə Azərbaycan K (b) P Bakı Komitəsi rusca fəhlələrin kütləvi mətbu orqanı olan “Vıřka” qəzetinin çapını planlaşdırırdı. Elə həmin ilin mart ayının 1-də qəzetin ilk sayı işıq üzü-gördü. “Vıřka”nın ilk sayı 15 min, ikinci sayı 20 min tirajla oxuculara çatdırıldı.

ÜK (b) P MK-si 1939-cu ildə “Vıřka”nın digər rusdilli nəşr olan “Bakinskiy raboçi” ilə birləşməsi haqda qərar verdi. Lakin 9 aydan sonra qərar dəyişdirildi. 1940-cı il fevralın 1-də “Vıřka”nın yenidən nəşri bərpa edildi. Bu dövrdə qəzetin tirajı 40 mini keçmişdi.

Əsasən Azərbaycanın neft sənayesindən yazan “Vıřka” respublikanın ictimai-siyasi, mədəni həyatı, digər təsərrüfat sahələrini də əhatə edən materiallar çap edirdi. Rusdilli oxucu auditoriyasının tələbləri nəzərə alınırdı.

Qəzetin səhifələrində məşhur Bakı neftçilərinin həyatından oçerklər dərc olunurdu.

1948-ci il mayın 5-də “Vıřka” 20 illiyini qeyd etdi. 1978-ci ildə qəzetin 60 illiyi tontənəli şəkildə keçirildi. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edən ərəfədə mövcud çətinlik redaksiyanın işi-

nə mənfi təsir etsə də, qəzet yaşadı.

Hazırda “Vıřka” öz köhnə adı ilə çağdaş mətbuatımızın sıralarında boy göstərir.

Uşaq mətbuatı

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin ilk illərində partiya prinsiplərinə uyğun olaraq uşaq mətbuatının yaradılması da müəyyənləşdirildi. “**Qırmızı günəş**”, “**Qızıl gənclik**”, “**Məktəb yıldızı**” kimi jurnalların 1920-1926-cı illər arasında bir neçə sayı işıq üzü gördükdən sonra fəaliyyəti dayandırıldı. Geniş oxucu auditoriyasının yoxluğu, savadsızlığın aradan qaldırılmaması uşaq mətbuatının uzun ömür yaşamasına əngəl törədirdi. Digər tərəfdən maliyyə vəsaitinin olmaması, mətbəə və kağız xərclərinin bahalığı da sovetləşmənin ilk illərində təsirini göstərdi. ÜİK (b) P 1926-cı ilin payızında gənc nəslin və uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı tədbirlər planı hazırladı. Bağçaların, uşaq müəssisələrinin açılması, yeni məktəblərin fəaliyyəti ilə yanaşı, uşaq mətbuatının yaradılması da qərarlaşdırıldı və zəruri hesab edildi.

1926-cı ildə Bakı şəhər komsomol təşkilatının konfransında bir dəstə fəal məktəbli üzərində “Pioner” sözü yazılmış 28 səhifəlik jurnal hazırladı. Uşaqların əl xətti ilə yazılmış, cəmi 50 nüsxə olan jurnal konfrans iştirakçılarının xoşuna gəldi. Həmin nüsxələr “Pioner” jurnalının çapı üçün əsas yaratdı.

1927-ci ilin fevralında Azərbaycan LKGİ MK-nın orqanı olan “Pioner” jurnalı çap edildi. İlk sayı 3 min tirajla nəşr olunan “Pioner” əsas məqsəd və vəzifələri barəsində yazırdı: “Əməkçi balalarını geniş sahədə maarifləndirmək və kiçik yaşından onları ictimai fəaliyyətə alışdırmaq üçün çox işlər görməliyik”. (27)

“Pioner” jurnalı uşaqların vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə

olunmasına çalışır, sovet dövləti əmlakını göz bəbəyi kimi qorumağı arzulayır, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərirdi. Savadsızlığın ləğvi də bu mətbu orqanın əsas müzakirə mövzusu idi. Jurnal 1929-cu il tarixli fevral sayında Azərbaycan pionerlərinə müraciət edir, onları savadsızlığa qarşı mübarizəyə səsləyirdi: “Pionerlər! Dairələrdə, kəndlərdə, həyətlərdə savadsız cocuqları taparaq onları savadlandırmağa çalışınız. 8 yaşlı savadsız cocuqları məktəblərə daxil etməyə çalışınız! Yeni həyat, sağlamlıq və mədəniyyət uğrunda çalışınız!”

1920-ci illərin sonunda “Pioner” jurnalı belə bir şüarla çıxış edirdi: “Hər bir pioner manqası bir savadsız öyrətməlidir”.

1920-ci illərin sonlarında milli-mənəvi dəyərlərə, islam dininə qarşı aparılan zorakı tədbirlər xalqın narazılığına gətirib çıxardı. İş o yere çatmışdı ki, xanımların çarşabı, ağsaqqalların papaqları “çadra doloy”, “papaq doloy” deyib öyrədilmiş uşaqlar tərəfindən götürülüb qaçırılırdı. Narazılıqların getdikcə dərinləşdiyini görəndə Mərkəz bunun qarşısını almaq üçün tədbirlər həyata keçirməyə başladı və “Pioner” jurnalı da bu baxımdan öz təbliğat imkanlarını ortaya qoydu: “Mövhumat əleyhinə mübarizə düzgün aparılmalıdır” məqalə-müraciətində deyilirdi: “Pionerlər! Firqə və komsomol təşkilatları dini mövhumat və köhnə adətlərlə amansız mübarizə aparır. Siz pionerlər bu mübarizədən kənarda qalmamalısınız. Məscidlərin mədəni ocaqlara çevrilməsi, çadra və papaqların götürülməsi, savadsızlığın ləğvi, sərxoşluq, xuliqanlıq və pintiliyə qarşı mübarizə və sair buna sübutdur. Küçədə gedən çadralı qadınlara yaxınlaşaraq “çadra doloy” sözləri ilə çadralarını başlarından dartır, axund və mollalara sataşır, komsomola və pionerlərə yaraşmayan hərəkətlər göstərirlər. Buna yol vermək olmaz”.

Sovetlərin 70 il hakimiyyətdə olduğu müddətdə “Pioner” jur-

nalı partiyanın qərarlarına, göstəriş və sərəncamlarına uyğun yaradıcılıq yolu keçdi. 1930-cu illərdə uşaqların kollektivləşməsində iştirakından tutmuş digər tədbirlərə qədər qərarların icrasında, təbliğatında rol oynadı.

Yazıçı Qılman İlkin və Hüseyn Abbaszadə uzun illər "Pioner"ə rəhbərlik etdilər. Dövrün gənc qələm sahibləri Xəlil Rzanın, Sabir Əhmədovun, Nəriman Həsənzadənin ilk yaradıcılıq nümunələri "Pioner"ın səhifələrində dərc olundu. Tanınmış rəssamlar Mikayıl Abdullayev, Oqtay Sadiqzadə, Davud Kazımov, Toğrul Sadiqzadə, Elmira Şaxtaxtinskaya, Həsənağa Ağayev jurnalın maraqlı çıxması üçün çalışdılar. Bəstəkarlardan Qara Qarayevin "Sülh", Səid Rüstəmovun "Dəstə rəhbəri", Qəmbər Hüseynlinin "Ana məktəb", Ağabacı Rzayevanın, Cahangir Cahangirovun mahnıları ilk dəfə "Pioner"də dərc olundu.

1977-ci ildə "Pioner" yarıməsrlik yubileyini təntənə ilə qeyd etdi. Yubiley münasibəti ilə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə məktəblərin təlim-təربiyə sahəsindəki səmərəli fəaliyyətinə görə "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif olundu.

"Pioner" jurnalı Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edən ərəfədə, 1991-ci ildən "**Günəş**" adıyla nəşrini davam etdirdi. 1997-ci ildə "Pioner"ın fəaliyyətini yeni tərzdə davam etdirən "Günəş" jurnalının 70 yaşı tamam oldu. Ayda bir dəfə illüstrasiyalı şəkildə nəfis tərtibatla çap edilən "Günəş" 1996-cı ildə ilin ən yaxşı uşaq mətbuatı adına layiq görüldü. Hazırda jurnalın baş redaktoru yazıçı-publisist Vasif Quliyevdir.

"Fəhlə darülfünunu"

Yaradıcılıq və texniki imkanı baxımdan fərqlənən "Kommunist" qəzeti digər mətbu orqanların fəaliyyəti üçün əsas baza rolunu oynayırdı. Xalqı elmin və texnikanın nailiyyətləri üçün tanımaq məqsədi ilə elmi-kütləvi jurnalın nəşri də məhz "Kommunist"ın bazası əsasında həyata keçirildi.

Elmi-kütləvi nəşrin təşəbbüsü Azərbaycan Həmkarlar İttifaqının orqanı olan "Trud" qəzeti tərəfindən irəli sürüldü və 1922-ci ilin noyabrında "**Raboçi universitet**" adlı jurnalın nəşri planlaşdırıldı. Həmin ilin noyabrın 24-də jurnalın ilk sayı işıq üzünə gördü. Bir həftə keçməmiş AK (b) P Bakı Komitəsi "Kommunist" qəzetinə əlavə olaraq "**Fəhlə darülfünunu**" adlı elmi-kütləvi jurnalın nəşrinə qərar verdi. Maddi və texniki çətinliklərlə yanaşı, Azərbaycan dilində elmi ədəbiyyatın kifayət qədər olmaması, elmi terminologiyanın bəsitliyi jurnalın çapı üçün maneələr yaradırdı. Çətin hazırlıq prosesindən sonra "Kommunist"ın əməkdaşlarının səyi ilə "Fəhlə darülfünununun" 1923-cü ilin yanvarın 26-da işıq üzünə gördü.

Jurnallarda dəqiq və texniki elmlərdən bəhs edildiyi kimi ictimai-fəlsəfi məsələlərə də yer verilirdi. Ədəbiyyata, incəsənətə, görkəmli elm xadimlərinin həyatına geniş məqalələr, portret-çerklər həsr olunurdu. "Fəhlə darülfünunu" jurnalı bəzən "**Əmələ darülfünunu**" adı ilə nəşr edildi. Jurnalın tərtibatı, poliqrafik səviyyəsi olduqca bəsit idi. Jurnalın əvvəllər 8 səhifə, sonralar isə 16 səhifədə üz qabığı olmadan çıxırdı.

Maddi vəziyyətin çətinliyi "Fəhlə darülfünununun"un dövriliyinə təsir edir, jurnal vaxtı-vaxtında çap oluna bilmirdi. 1923-cü

ilin sentyabr ayının sonunda çapını dayandırmalı olan “Fəhlə də-rülfünunu”n fəaliyyəti dönmündə cəmi 26 sayı buraxıldı. (28)

Hərbi mətbuatın formalaşması

Qızıl Ordu hissələrini formalaşdırmağa başlayan Azərbaycanda hərbi mətbuatın yaradılması işi də diqqətə alındı. Hərbi-dəniz komissarı Əliheydər Qarayevin redaktorluğu, Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının orqanı kimi işıq üzü görən ilk hərbi qəzet “**Qırmızı əsgər**” oldu.

Azərbaycan diviziyası siyasi şöbəsinin orqanı olan “Qızıl əsgər”in hərbi mətbuat tariximizdə xüsusi yeri var. On ildən çox bir müddətdə nəşr edilən bu mətbu orqan demək olar ki, respublikada yaranan hərbi mətbuatı və jurnalistləri öz ətrafında mərkəzləşdirməyi bacardı. “Qızıl əsgər”in nəşrinə respublikanın görkəmli hərbi xadimlərindən Q.Vəzirov, H.Vəzirov, H.Nəzərli, Ə.Şıxlinski, C.Əliyev, C.Naxçıvanski və başqaları yaxından köməklik göstərdilər.

Savadsızlığı ləğv etmədən ordunun döyüş qüdrətini və əsgərlərin siyasi səviyyəsini artırmağın mümkün olmadığını görən ölkə rəhbərliyi və Azərbaycan diviziyasının siyasi şöbəsi 1922-ci ilin sentyabrında “**Savadlı qırmızı əsgər**” jurnalını nəşr etdi. Bu jurnal üç il fəaliyyət göstərdi. Sovet Silahlı Qüvvələrinin daha da möhkəmləndirilməsi üçün 1924-cü ildə sovetlər daxilində ciddi hərbi islahatlar həyata keçirildi ki, bu, Azərbaycanda da tətbiq edildi. Aparılan bu islahat hərbi mətbuatın inkişafına da təsir etdi. SSRİ məkanında olduğu kimi Azərbaycan hərbi mətbuatında da bu dövrdə irəliləyişlər hiss olunmağa başladı, hərbi ədəbiyyatların nəşri genişləndirildi. Azərbaycan diviziyası siyasi şöbəsinin orqanı olan “Qızıl əsgər” qəzetinin nəzdində **eyni** adlı hərbi nəşriyyat yaradıldı. Nəşriyyatın işinə Azərbaycan diviziyası nəşriyyat-redaksiya şöbəsinin rəisi Hacıbaba **Nəzərli**

---

28. “Elm və həyat” jurnalı. 1968.№11.səh.20-21. Adil Hüseynov:
“İlk elmi-kütləvi jurnalımız”

rəhbərlik edirdi. Azərbaycan hərbi nəşriyyatının çap etdiyi kitabların, mətbu nümunələrdəki yazıların əksəriyyəti ruscadan tərcümələr idi. Odur ki, 1925-ci ildə bütün Zaqafqaziyada olduğu kimi Azərbaycanda da hərbi-tərcümə kollegiyası yaradıldı. İstefada olan məşhur general Əliağa Şıxlinski hərbi-tərcümə kollegiyasının redaktoru təyin edildi. Ə.Şıxlinski 1926-cı ildə “Ruscadan türkcəyə qısa döyüş sözlüyü”nü hazırlayıb çap etdi. Hərbi mətbuatımızın formalaşmasında, terminlərin düzgün istifadə olunmasında əsas qaynaq kimi bu sözlüyün böyük əhəmiyyəti var.

Hərbi ədəbiyyatların çapı ilə yanaşı, hərbi qəzet və jurnallarının nəşri də genişləndirildi.

1928-ci ildən nəşrə başlayan **“Hərbi birlik”** jurnalı isə Azərbaycan diviziyasının kiçik komanda heyətinin siyasi və hərbi birliyinin artırılması məqsədi daşıyırdı. “Hərbi birlik”də təkcə hərbi məzmunlu yazılar deyil, siyasi-elmi məqalələr çar edilir, komandirlərə məsləhətlər verilir.

Azərbaycan diviziyasının möhkəmlənməsində, şəxsi heyət arasında siyasi-tərbiyə işinin genişlənməsində mətbuat qüdrətli vasitə hesab edilirdi. Ona görə də diviziyanın ayrı-ayrı hissələrində qəzetlərin nəşri qərara alındı. 1929-cu ilin ortalarında Azərbaycan diviziyasında 5 çoxtiraajlı polk qəzeti buraxılırdısa, 1934-cü ildə bu tipli qəzetlərin ümumi sayı 80-ə çatmışdı. Diviziyanın “Qızıl bayraq” və “Döyüşçü səsi” bu baxımdan xüsusi fərqlənirdi. (29)

Mədəniyyət və incəsənət sahəsində də mətbu orqanlar yaradıldı. Belə mətbu orqanlardan biri **“Zəhmətkeş səhnəsi”** jurnalıdır. Bu jurnalın 1920-ci il oktyabrın 27-dən 1921-ci ilin fevralın 23-nədək beş nömrəsi çap edildi. Həmin bu müddətdə nəşrə başlayan **“Sənaye-i-nəfisə”** jurnalının yalnız bir sayı Azərbaycan və rus dilində nəşr olunaraq oxuculara çatdırıldı.

“Sənaye-i-nəfisə”nin ilk sayında Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Vəzifeyi-musiqiyəmizə aid məsələlər” adlı məqaləsi çap edildi. Ü.Hacıbəyli bu məqalədə Azərbaycanda yeni, mütərəqqi musiqi formalarını öyrənmək və təbliğ etmək sahəsində Xalq Maarifi Komissarlığının, konservatoriya və musiqi məktəblərinin vəzifələrindən bəhs edərək yazırdı: “Ümumi musiqi sənətinə dəxi öyrənərsək, alim musiqişünaslarımız, orkestrlərimiz və opera artistlərimiz də olmaqla mədəniyyətin sənaye-i-nəfisə qismində dəxi iştirak etmiş oluruz”.

Ə.Haqqverdiyev “Müsəlmanlarda teatro” adlı məqaləsində qədim dövrdən başlamış 1920-ci ilədək Yaxın və Orta Şərq xalqlarının teatr tarixinə ümumi baxışını ifadə etdikdən sonra yazırdı: “Azərbaycan teatrosu barəsində, onun keçmişindən, indisindən, gələcəyindən və gələcək məramından jurnalımızın gələn sayında bəhs edərsiz. Çünki bu, Azərbaycan üçün həyati məsələdir və bunun barəsində ətraflıca danışılmalıdır”. Ancaq böyük dramaturqun arzusu çin olmadı, yalnız jurnalın bir sayı işıq üzü gördükdən sonra fəaliyyətinə son verdi.

Yeni siyasi quruluşun ilk illərində Azərbaycan dram teatrı ilə yanaşı, “Tənqid-təbliğ” Teatrı da fəaliyyətə başladı və demək olar ki, bütün dramaturji qüvvələri öz ətrafına topladı. 1923-cü

ildə Bakıda teatr texnikumu açıldı. Azərbaycan “Tənqid-təbliğ” teatrı sonralar Azərbaycan işçi-kəndli teatrına çevrildi.

1923-cü ildə Azərbaycan teatrının 50 illik yubileyi böyük təntənə ilə qeyd edildi. Yubiley tədbirləri ərəfəsində **“Türk işçikəndli teatrosunun afişəsi”** adlı jurnal nəşrə başladı. Jurnalın ilk sayı 17 səhifədə şəkilli formatda işıq üzü gördü. Bu mətbu orqan oxucuları dövrün teatrın yenilikləri ilə tanış edir, incəsənət aləmində baş verənlər barəsində məqalələr, informasiyalar dərc edirdi. “Afişa”nın böyük üstünlüklərindən biri baş rollarda çıxış edən aktyorların öz rollarını necə düşünüb ifa etdiklərini, hansı əsaslar ilə tamaşaçılara təqdim etdiklərini müsahibə formasında oxuculara çatdırmalarında idi. İlk sayının çapdan çıxmasını “Maarif və mədəniyyət” jurnalı vasitəsilə təbrik edən dövrün tanınmış aktyoru Kazım Ziya yazırdı: “Bizim tamaşaçılar ancaq indiyə qədər naturalist quruluşlara alışdıqlarından başqa quruluşları başa düşmürdülər. Ona görə “Afişa” hər nömrəsində quruluş barəsində istər bizdən, istərsə də Rusiyadan məlumat versə, yaxşı olar”. (30)

---

30. “Bakı” qəzeti. 1973. 21 sentyabr. Rasim Tağıyev: “Azərbaycanda ilk teatr və musiqi mətbuatı” məqaləsi

Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkatının yaranması

Kommunist-bolşevik mətbuatının əsas ideoloqlarından olan V.İ.Lenin 1904-cü ildə Rusiyada “Vperyod” qəzetinin nəşrə başlaması ilə əlaqədar yazırdı: “Bu anlaşılmazlıq yalnız ondan ibarətdir ki, guya, mətbuat orqanlarında məhz ədiblər və ancaq ədiblər müvəffəqiyyətlə iştirak edə bilirlər, əksinə mətbuat orqanları onda canlı və həyati olur ki, burada 5 nəfər rəhbər və daimi yazan ədiblərlə bərabər, ədib olmayan 500 və ya 5 min işçi iştirak etsin”. (31)

Məşhur yazıçı A.M.Qorki də Sovet İttifaqının hər yerində fəhlə və kəndli müxbirlərini mətbuatın “gözü, səsi” olduğunu yazırdı.

“İskra” nəşrə başlayanda onun səhifələrində jurnalistlərlə yanaşı, fəhlə və kəndlilər də məqalələrini dərc etdirirdilər. RSDFP-nın II qurultayınadək qəzetin nəşr olunmuş 44 sayında fəhlələrin 500-dək məqaləsi işıq üzü görmüşdü. İlk divar qəzetlərindən birini “Pravda”nın fəhlə müxbirləri buraxmışlar. 1923-cü ilin noyabrında “Pravda” qəzeti yanında birinci fəhlə müxbirləri müşavirəsi keçirildi. Müşavirə jurnalistlik fəaliyyətində könnüllülük prinsiplərinə tərəfdar çıxdı, qəzetlərin müxbir seçmək və ya müxbir təyin etmək usulunu rədd etdi.

Bolşevik mətbuatında fəhlə-kəndli müxbirlər hərəkatının əsas ideoloqu Mariya İliçina Ulyanova idi. Partiya rəhbərliyinin prinsipləri, inkişaf yolları, metodları haqqında onun qədər çoxlu

---

31. V.İ.Leninin əsərləri, 7-ci cild. Səh.572.

məqalə yazan olmamışdı.

Ümumrusiya proletar mətbuatının tərkib hissəsi olan Azərbaycan mətbuatı da fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkətinə qatıldı.

Azərbaycanın partiya-sovet mətbuatı “Pravda”nın təcrübəsini öyrənərək, yaradılışının ilk günlərindən respublikanın fəhlə və kəndlilərini qəzetlərin fəaliyyətinə cəlb etmək üçün geniş iş aparırdı. “Pravda”nın bu işinin təşkili üçün 1923-cü ildə qəzet redaksiyaları yanında fəhlə-kəndli müxbirlərinin xüsusi kursları, dərnəkləri yaradıldı. Artıq 1926-cı ildə “Pravda”nın Bakıda keyli kəndli və fəhlə müxbirləri vardı.

* * *

Azərbaycanda fəhlə-kəndli müxbirlər hərəkətinin yaradılmasında və genişləndirilməsində “Kommunist” qəzetinin redaktoru Həbib Cəbiyevin təşəbbüsü ilə çağırılmış I Azərbaycan fəhlə-kəndli müxbirləri qurultayının böyük rolu oldu. H.Cəbiyev əvvəlcə Azərbaycan K (b) P MK-da mətbuat nümayəndələrinin müşavirəsini keçirdi, qurultaya hazırlıq planı işlənib hazırlandı. Qurultaya hazırlıq Ruhulla Axundovun ümumi sədrliyi ilə 1924-cü ilin iyunun 18-də keçirildi və qərara alındı ki, qurultay sentyabrın 15-dək çağırılsın. Bu işi həyata keçirmək üçün təşkilat komitəsi yaradıldı. Komitəyə Trinc, Rəhmanov, Şahbazov, Çaqın və Qeptşteyn daxil idilər. Qurultay 1924-cü ilin oktyabrın 2-dən 6-dək keçirildi. İlk qurultayda 250-yədək nümayəndə iştirak etdi. Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkəti ilə bağlı İ.Əminbəyli geniş məruzə ilə çıxış etdi. Qəbul olunmuş qətnamədə aşağı təşkilatlara tövsiyyə olunurdu ki, yaşlı bitərəf kəndliləri, xüsusilə də yoxsulları və muzdurları kəndli müxbirləri sırasına qəbul etsinlər. (32)

Kəndli müxbirlərinin savadını artırmaq, onları yaradıcılıq istiqamətləri ilə tanış etmək məqsədilə təklif olunurdu ki, divar qəzetlərinin və qəzalarda çap olunan mətbu orqanların nəzdində dərnəklər yaradılsın. “Kommunist” qəzetində də belə dərnəklər fəaliyyətə başladı. Müxbirlər müsəlmanların istirahət günü hesab olunan cümə günlərində bir araya gəlirdilər. Ölkənin müxtəlif bölgələrində fəhlələri yaradıcılığa həvəsləndirmək üçün dərnəklər yaradılmışdı. Bu “tədris ocaqlarında” fəhlə-kəndli müxbirləri insanlarla ünsiyyət yaratmağı, nədən və necə yazmağı, materialları necə əldə etməyi öyrənirdilər. Fəhlə-kəndli müxbirlərinə tövsiyyə olunurdu ki, məqalədə yalnız bir mövzu əhatə olunsun, əsaslı faktlara istinad edilsin, ara sözlərə, dedi-qodulara inanıb qələmə əl atmasınlar.

Fəhlə-kəndli müxbirlərinin yerli və partiya təşkilatları tərəfindən törədilən təqib və özbaşınalıqlardan müdafiə olunması üçün tədbirlər də görüldü. Bu işi həyata keçirmək üçün fəhlə-kəndli müxbirlərinin Azərbaycan bürosu da yaradıldı.

Rəsmi statistikaya görə, 1925-ci ilin axırlarınadək respublikanın partiya-sovet mətbuatının işində 3428 nəfər fəhlə və kəndli müxbirləri iştirak edib.

Fəhlə-kəndli müxbirlərinin “Kommunist” qəzetində və digər mətbu orqanlarda çalışmaları, yazılarının dərci üçün tədbirlər də görüldü. “Kommunist”in həm birlikdə, həm də ayrı-ayrılıqda, bəzən də qəzalar üzrə zona müşavirələrinin keçirilməsi ənənə halını aldı. “Kommunist” qəza müxbirləri üçün müşavirələr də təşkil etdi. 1927-ci il aprelin 21-də Poylu-Dərbənd dəmiryolu boyunca yerləşmiş qəzaların kəndli müxbirlərinin konfransı keçirildi. Burada divar qəzetlərinin sərgisi də təşkil olundu. 1927-ci ilin əvvəllərində respublikanın müəssisə, təşkilat və kəndlərdə 900-dək divar qəzeti, 10 minədək fəhlə-kəndli müxbirləri

o cümlədən, 160-dək fəhlə-kəndli müxbirləri dərnəyi var idi.

Sovet Rusiyası və onun tərkibində olan respublikalarda bu hərəkatın ideoloqu və təşkilatçısı olan “Pravda” qəzetinin katibi M.İ.Ulyanova 1926-cı il mart ayının 6-da Bakıya gəldi, müxtəlif görüşlər keçirdi. Bütün SSRİ məkanında olduğu kimi Azərbaycanda da mətbuatın zərbəçi briqadaları yaradıldı, fəhlə-kəndli müxbirlərinin reydləri keçirildi. “Pravda”nın nümunəsi əsasında “Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Yeni yol”, “Vışka” qəzetlərində, sonralar isə “Gənc işçi”, “Molodoy raboçiy” qəzetlərində kəndli müfəttişliyi səhifələri buraxıldı.

1928-ci ildə Azərbaycanda fəhlə-kəndli müxbirlərinin sayı 8 min nəfərə çatmışdı. (33)

İşğala qarşı müqavimət “İstiqlal” qəzetinin gizli nəşri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devriləndən sonra milli hökumətin bir çox üzvləri təqib və təzyiqlərdən yaxa qurtarmaq üçün ölkəni tərk etdi. M.Ə.Rəsulzadə bu çətin vaxtda Lahıca üz tutdu, hökumət üzvlərinin əksəriyyəti İrana və Türkiyəyə mühacirət etməli oldu, bir çoxu qətlə yetirildi, generallar güllələndi. Lakin bu ağır və çətin şəraitdə xalqın içərisində qalib mübarizəsini davam etdirənlər də oldu. Bu mübarizələrdən biri də Mirzə Bala Məhəmmədzadə idi. Azərbaycan mətbuatı tarixinin ilk sistemli araşdırıcısı olan, Cümhuriyyət dövründə bir çox mətbu orqanda publisistik yazıları ilə çıxış edən 22 yaşlı M.B.Məhəmmədzadə, Əbdül Vahab Yurdsevər, Cəfər Cabbarlı gizli siyasi mübarizəyə başladılar. Ə.V.Yurdsevər Ankarada nəşr olunan “Azərbaycan” dərgisinin 1991-ci il tarixli 282-ci sayında o günləri xatırlayaraq yazır: “27 aprel 1920-ci ilin axşamı qurulan və bu günə qədər davam edən gizli “Müsavət”ın həyatda pəyeni dövrü açılmışdı. Həmin 27 aprel günü Mirzə Bala ilə birlikdə dostlarımız Məhəmməd Sadiq Quluzadə (Xulisi), Məhəmməd Həsən Baharlı mərhum Cəfər Cabbarlının şəhər kənarındakı iqamətgahında toplandıq, mərasimdə ilk partiya gizli komitəsini qurduq. Əmin bəyin də (M.Ə.Rəsulzadə - red.) zimni işarı üzrə gizli təşkilatın başına Məhəmmədzadə Mirzə Bala, Mərkəzi Komitə katibliyinə Cəfər Cabbarlı gətirildi”. M.B.Məhəmmədzadənin rəhbərlik etdiyi Müsavatın gizli komitəsi XI ordunun istilasının ilk illərində Bakının Sabir, M.Əzizbəyov adına kitabxanalarında gənclər arasında təbliğat aparır, Cümhuriyyətin tarixi günlərini

---

33. A.Məmmədov, R.X.Sayadoğlu, C.Mirzəliyev: “Jurnalist bunları bilməlidir”. “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2005. səh. 38-39

qeyd edirdilər. İstiqlalın bərpası uğrunda gizli mübarizə aparan Müsavatın Bakı Komitəsi təkcə gənclər arasında təbliğatla kifayətlənmirdi. M.B.Məhəmmədşad, C.Cabbarlı və məsləkdaşları vaxtaşırı gizli intibahnamələr buraxırdı, “İstiqlal” qəzetini çətinliklə çap edirdilər. Bunun üçün gizli mətbəə də təşkil edilmişdi. 1923-cü ilin ortalarına qədər “İstiqlal”ın 19 nömrəsini çap edib əhali arasında yaymağa müvəffəq oldular. (34)

M.B.Məhəmmədşad əqidədaşları ilə birgə 1923-cü ilin 27 aprel günü gizli intibahnamə buraxmağa nail oldular. Əhali arasında sürətlə yayılan bu intibahnamədə deyilirdi: “Vətəndaşlar, millətdaşlar. Bu gün 27 nisandan (yəni apreldən - A.A) üç sənədir keçiyor. Üç sənə bundan əvvəl Rusiya ordusu “inqilab” və “kommunizm” şüarı ilə Vətənimizə soxulmuşdur... Müqəddəs istiqlal haqqından əl çəkmək istəməyən Azərbaycanın ən qiymətli oğulları Gəncə, Qarabağ, Zaqatala, Şamaxı, Göyçay, Cavad və başqa qəzalarda on minlərlə qurşuna düzülüyor...” İntibahnamənin sonu olduqca təsirlidir: *“Ey türk xalq! Səni azad edəcək və xoşbəxt yaşadacaq qanlı mübarizəyə bütün qüvvənlə hazırlan. Səni bu mübarizə xilas edəcək. Azərbaycan istiqlalını bir daha qurdun, ikinci dəfə qurmaq bacarığına maliksən. Düşməninə tanı... Haqq sənindir”*.

Milislər və xəfiyələr Bakını lərzəyə salan bu intibahnamələrin çap olunduğu yeri axtardılar və təsadüf noticəsində 1923-cü ilin iyul ayında “İstiqlal” qəzetinin gizli mətbəəsi aşkar edildi. “İstiqlal” qəzetinin heyətini, Cəfər Cabbarlı, Əbdül Vahab Yurdsevəri, Mirzə Bala Məhəmmədşadəni həbs etdilər və Bayıl həbsxanasına gətirdilər. Qəfil həbs olunan gənc istiqlal fədailəri çox keçmədi ki, izahatları alınaraq buraxıldılar və “KQB” nəzarətinə götürüldülər.

M.B.Məhəmmədşad çətinliklə Türkiyəyə keçməyə məcbur

oldu.

Xalqın azadlıq istəyi isə qəlbində yaşadı və 70 ildən sonra Azərbaycan təkrar istiqlalına qovuşdu.

1930-40-cı illərin mətbuatı

Repressiya illərinin Azərbaycan jurnalistikası

1930-cu illərin əvvəllərində Sovet İttifaqının hər tərəfində olduğu kimi Azərbaycanda da təşəbbüskarlığa təzyiqlər, direktiv amirlik, dövlət orqanları və partiya təşkilatlarında Stalin “üslubu”nun tətbiqi ölkədə gərgin-ictimai siyasi vəziyyəti yaratdı. ÜİK (b) P-nın XV qurultayı 1927-ci ilin dekabr ayında keçirildi və SSRİ xalq təsərrüfatının inkişafının ilk beşillik planının tətbiq edilməsinə dair direktivlər qəbul etdi. Azərbaycan KP MK-sı respublikanın inkişaf perspektivlərini “baş kursa” uyğunlaşdırdı. 1927-ci ilin noyabrında keçirilən AK (b)P-nın XIII qurultayı Azərbaycanın tam inkişafını yox, mərkəzin ona diqqət etdiyi şəkildə neftdən sonra pambıqçılığın inkişafını əsas məsələ kimi diqqətə gətirdi. Direktivlər sovetlərin tərkibində olan respublikaların iqtisadiyyatını planlaşdırarkən İttifaqın ehtiyac və tələbatını nəzərdə tutmağın vacibliyini vurğulamaqla yerli, milli mənafehləri arxa plana keçirir, mərkəzin diqqətinə zəmin yaradırdı. İ.V.Stalinin beşillik planı müdaxiləsi nəticəsində nəzərdə tutulmuş planı artırır ki, bu da zorakı inzibatchılığın genişlənməsinə gətirib çıxarırdı. Partiya bundan istifadə edərək “inkişafa mane olan qüvvələrə” qarşı mübarizə metodu seçir, digər tərəfdən isə sosializm yarışını genişləndirmək şüarını irəli sürürdü. Bu hərəkətə toqnaq vermək məqsədilə 1929-cu ilin yanvarında “Pravda” qəzetində V.İ.Leninin **“Yarışı necə təşkil etməli”** məqaləsi çap olundu. Bu məqalə Azərbaycan mətbuatında tək-cə dərc edilmədi, mətbuatın əsas müzakirə mövzusunda çevrildi, şərhlər, yazılar işıq üzünə gördü.

“Kommunist”, “Bakinskiy raboçı”, “Gənc işçi” qəzetləri,

“Komsomol”, “Maarif və mədəniyyət” jurnalları və digər partiyalı mətbu orqanlarda mərkəzin yeritdiyi bu siyasət tətbiq edilir, fərdi təsərrüfatların ləğvini, kollektiv təsərrüfatçılığı tətbiq edirdilər. Həmin dövrdə çap olunan yazıların başlıqlarına baxmaq kifayətdir ki, zamanın tələbinə uyğunlaşdırılan Azərbaycan mətbuatının vəziyyəti aydın olsun. “Qadınları da yarışa cəlb etməli”, “Yeni həyata doğru”, “Hücum” kimi sərlövhələr 1930-cu il jurnalistlərinin ən çox istifadə etdikləri məqalə başlıqları idi.

Jurnalistlər tək tətbiqat mahiyyətli yazılar yazmır, kollektivləşmənin ölçyihinə olan insanları nəinki tənqid, eyni zamanda bölgələrə ezam olunur, təsərrüfat rəhbərləri ilə birgə partiyanın tapşırıqlarını həyata keçiririlər. Azərbaycan sovet dövrü mətbuatının ağısaqqallarından olan, bir müddət “Kommunist” qəzetinə redaktorluq edən Əli Vəliyev haqda Mehdi Hüseyn 1930-cu ildə yazırdı: **“Əməkçi kütlənin bağrından çıxan Əli Vəliyev kənd həyatını, kənddə sinfi mübarizəni duyaraq, görürək və onda bilavasitə özü iş-tirək edərək yazırdı”.** (35)

Cəsur bolşeviklərin, partiya fəalları, Azərbaycan jurnalistlərinin zorən inzibati tədbirlərə cəlb olunması müsbət nəticə vermirdi. Azərbaycanda böhran yaşanırdı. Moskvadan ötürülən tapşırıqlar əks-effekt doğururdu.

Böhrandan çıxarmaq yolunu fərdi təsərrüfatları birləşdirməkdə görən Stalin yeni texnika əsasında torpağın elliklə becərilməsinə partiyanın XV qurultayında əsas məsələ kimi qarşıya qoydu. Qurultayın qolçomaqlar haqqında verdiyi qərarla iqtisadi metodlarla onların fəaliyyətini azaltmaq tədbirləri nəzərdə tutulurdu, hətta qeyd olunurdu ki, kollektivləşmə “ancaq zəhmətkeş

kəndlilər tərəfindən razılıq olması şərti ilə” mümkün ola bilər. Lakin qurultaydan bir il sonra, 1928-ci ilin fevralında taxıl hazırlığında böhranı aradan qaldırmaq üçün yerli təşkilatlara Stalinin təlimatı göndərildi. Bu təlimatın mahiyyəti kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi sahəsində hökm və təzyiq metodunun tətbiqindən ibarət idi. Azərbaycanda aqrar siyasəti səciyyəvləndirən ən mühüm cəhət 30-cu illərdə tarixi ənənələrin, yerli şəraitin, təsərrüfat xüsusiyyətlərinin, kəndli psixologiyasının nəzərə alınmaması idi ki, bu da vəziyyəti olduqca gərginləşdirirdi.

Partiyanın “tərkərciyə və vinteci” olan Azərbaycan mətbuatı aqrar islahatlara mane olan qolçomaqlara, anti-millî ünsürlərə qarşı davamlı təbliğat aparır, təsərrüfatı, əmlakı zorla kollektivləşdirilən kəndlilərin etirazını “kapitalist təhlükəsi” kimi qiymətləndirirdi. Zorla, təqib və təzyiqlərə əsaslanaraq aparılan siyasət ağır nəticələr doğururdu. Kolxozla daxil olmaq istəməyənlər sıxışdırılır, təqib edilir, seçki hüquqları əllərindən alınır. Ortaablar antisovet, antikommunist, “əksinqilabi aktiv” adı ilə həb olunub güllələnir, ailə üzvləri isə Sibirə, yaxud Orta Asiyaya və ya Qazaxıstana sürgün edilirdi. Onları vaqonlara doldurur, Sibir və Qazaxıstana gedən dəmiryollarında həftələrlə saxlayır, min bir əzaba düşür edirdilər. Kəndlilərin “şübhəli görünən” qismi isə respublikanın daxilində xüsusi yaşayış düşərgələrində saxlanılırdı.

30-cu illərdən başlayaraq Azərbaycan mətbuatı insanların cəzalandırma, repressiya olunması alətinə çevrildi. Öz şəxsi əmlakını kolxozla verməyənlər, kollektivləşməyə etinasız yaşağınlar mətbuat səhifələrində xalq düşməni elan edilirdi. Jurnalistlər bu tip insanların aşkarlanıb cəzalandırılmasında partiya-sovet orqanlarının köməkçisi funksiyalarını daşıyırdılar. Stalin şəxsiyyətinə pərəstişin formalaşması da 30-cu illərin ortalarından başla-

yır, tək cə fəhlə və kəndlilərin deyil, xalqın dəyərli ziyalılarının ədiblərinin, elm adamlarının 37-ci ilin repressiya “maşımında” məhv edilməsi prosesinə hazırlıq aparılırdı.

Bu cür kütləvi təqib-təzyiq mexanizmlərinin işlədiyi, insanların əmlakının zorla alınub fərdi təsərrüfatların, təşəbbüslərin ləğv edildiyi dövəmdə yeni sovet insanının savadsızlığını aradan qaldırmaq üçün tədbirlər də həyata keçirildi.

30-cu illərin başlanğıcında savadsızlığın ləğvi sahəsində kütləvi tədbirlərə başlanıldı. “Savadsızlığı ləğv etmək işi haqqında 1929-cu il may ayının 17-də qəbul edilmiş partiya qərarında millî respublikalarda savadsızlığın ləğv edilməsi bütün mədəni işin əsas və ən mühüm vəzifəsi kimi qeyd olunur. Aparılan tədbirlərin nəticəsində fəhlə və kəndlilərin oxuyub-yazmağa marağı getdikcə artırdı. Azərbaycan mətbuatı bu işin həyata keçirilməsində böyük fədakarlıqlar göstərir, qəzetlər əlifbanı öyrənməklər üçün xüsusi səhifələr ayırır, metodiki məqalələr çap edir, qabaqcıl “mədəni əsgərlərin” iş təcrübəsini yayırdılar. **“Kommunist”, “Kəndli qəzeti”, “Komsomol” jurnalının bütöv səhifələri “Savad kursları”na həsr olunurdu.**

1930-cu ildən başlayaraq bir çox savad məktəblərində, qruplarında əlifbanı öyrətməklə yanaşı, “siyasi dərslər” təlim olunurdu, ölkədəki vəziyyət, partiyanın siyasəti izah edilirdi. Savadsızlığın ləğv edilməsi işinin zəhmətkeşlərin siyasi maariflənməsi ilə əlaqələndirilməsi partiya və hökumətin maraqlarına tam cavab verirdi. Çünki bu yolla hakim “siyasət və ideologiya” kütlələrin şüuruna yeridilməli, onlar “sosializm”in tərəfdarları kimi tərbiyələndirilməli idilər.

Savadsızlığın ləğv edilməsi tədbiri əlifba islahatının keçirilməsi ilə paralel aparılırdı. Azərbaycan MİK və Azərbaycan SSR XKS 1928-ci il iyulun 21-də “Azərbaycanda yeni türk əlifbası-

tin əlifbası təəssüf ki, uzun müddət davam etmədi. Artıq 30-cu illərin ortalarında Sovetlər İttifaqının latin əlifbasına keçmiş digər respublika və vilayətlərində olduğu kimi Azərbaycanda da rus-kiril yazı qrafikasına keçirilməsi uğrunda hərəkat başlandı. Rus qrafikasına keçirilməsinə heç bir zərurət olmasa da bu, əslində Mərkəzin “hakim, şovinist iddiasından doğan” məcburi tədbir idi. (36).

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbəti sessiyası 1939-cu ilin iyulunda latin əlifbasının kirillə övəz edilməsi haqqında qanun qəbul etdi və bu qanun 1940-cı ilin yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi. Bununla da ölkədə rus dilinin fəaliyyət dairəsi genişləndirildi. Beləliklə tarixən qısa zaman kəsiyində Azərbaycanda iki dəfə əlifba dəyişildi və çoxcəhətli, rus şovinizmindən doğulan milli mədəniyyətlərin sıradan çıxarılmasına yönələn bu tədbir Azərbaycan mətbuatının jurnalistikasının inkişafının qarşısını aldı, savadsızlığın loğvi ilə oxucu auditoriyası qazanan qəzetlər öz oxucularının bir qismini itirdi.

Bu dövrdə qəzetlər rəsmi dövlət siyasətinin “marksist-leninçi” ideyalarının təbliği, socialist qurucuları olan yeni insanların formalaşması üçün güclü partiya silahı idi. Qəzetlərin keyfiyyətli çapı üçün mətbəələrin yaradılması prosesinə diqqət yönəldirdi.

1933-1934-cü illərdə Bakıda böyük texniki imkanlara sahib “Mətbuat sarayı” adlı mətbəə fəaliyyətə başladı. SSRİ məkanında aparılan inzibati-ərazi dəyişikliyi ilə əlaqədar olaraq ÜİK (b)P MK-sı 1930-cu ilin avqustunda qəzet şəbəkəsinin yenidən qurulması, inkişafı haqqında qərar qəbul etdi. (37) Həmin qərarın əsasında SSRİ məkanında olduğu kimi Azərbaycanda rayon

36. “Azərbaycan tarixi. 5-ci cild. Bakı. “Elm”. 2008. səh-347

37. O partiynoy i sovetskoy pečati, radioveşanیه и телевидении. Sbornik dokumentov i materialov. M.1972.səh.169

qəzetlərinin geniş şəbəkəsinin yaradılmasına başlandı. Yeni rayon qəzetləri işıq üzü gördü. Bu dövrdə rayonlarda yeni mətbəələrin qurulması və inkişafı AK(b)P MK-nın rəhbərliyi altında Bakı poliqrafiya tresti tərəfindən həyata keçirilirdi. Artıq 1932-ci ilin axırlarında respublikamızın 32 rayonunda mətbəə təşkil edildi. (38)

Aparılan statistik göstəricilərə görə, 1939-cu ildə Azərbaycan dilində 80-dən artıq qəzet nəşr olunurdu. Bir çox müəssisələrin, sovxoz və kolxozların da öz qəzetləri vardı.

1937-ci ildə 834 min nüsxə tirajla 45 jurnal çıxırdı. Fəhlə-kəndli müxbirləri hərəkatı 1934-cü ildə 18 min nəfəri əhatə edirdi.

20-dən artıq rayonda radiolaşdırma həyata keçirildi. 1940-cı ilin axırında Azərbaycanda 100 minə yaxın radio nöqtəsi vardı. Artıq radio zəhmətkeşlərin həyat və məişətinə daxil oldu, kütləvi təbliğat və təşviqat, siyasi informasiya vasitəsi, siyasi tərbiyə aləti oldu.

Yeni mətbuat orqanlarının fəaliyyətə başlaması. Latın qrafikalı əlifbanın tətbiqi, savadsızlığın ləğvi kimi qərarların həyata keçirilməsi, sənayedə, xalq təsərrüfatında aparılan “Staxanovçuluq” hərəkatı, kəndlərdə “anti-kommunist, kapitalist tör-töküntüləri” olan ortabab kəndlilərə qarşı “qolçomaq” hərəkatı, inzibati-amirlik və repressiyaların həyata keçirilməsi yeni təbliğat orqanlarının yaradılmasını diqtə edirdi.

Savadsızlığın ləğvi, komsomolçuların təmsalında “mədəni ös-görələr”in bu tədbirlərə cəlb edilməsi, yeni elmi-pedoqoji kadrların hazırlanması üçün yeni pedoqoji mətbu orqanın nəşrini gün-

38. Adil Hüseynov. “Azərbaycan mətbuatının maddi-texniki bazasının yaranması və inkişafı tarixindən”. (1920-1941-ci illər). ADU-nun “Elmi əsərləri”. №-3. 1973. səh.10

dəmə gətirdi. Bu, qarşıya qoyulan tələbin həyata keçirilməsi üçün 1934-cü ilin sentyabr ayının 2-də “Kommunist maarifi” qəzeti işıq üzü gördü. Qəzetin əsas ideya istiqaməti, fəaliyyət dairəsi “mədəni inqilab”la məhdudlaşmır, xalq maarifinin, yeni sovet düşüncəli pedoqoji kadrların hazırlanması işinə kömək məqsədi daşıyırdı. “Kommunist maarifi”i Azərbaycan sovet təhsilinin, maarifinin təbliğat rüporu kimi nəzərdə tutulsa da, müəyyən olmuş çərçivələrdə cəmiyyətin problemlərinə də toxunur, bədii ədəbiyyata yer verir, klassiklərimizin yaradıcılığı, şəxsiyyəti barəsində yazılar çap edirdi. Qəzet dövrün ziyalı auditoriyasını formalaşdırmağa çalışırdı.

1938-ci ildə “Kommunist maarifi”nin adı dəyişdirildi, “Müəllim qəzeti” adı ilə nəşrini davam etdirdi. Qəzet 1941-ci ilin iyununadək bu adla işıq üzü gördü. Böyük Vətən müharibəsinin başlanması və qəzet əməkdaşlarının böyük bir qisminin cəbhəyə yollanması “Müəllim qəzeti”nin fəaliyyətinə müvəqqəti son qoydu. Qəzet 1941-ci ilin iyunundan 1946-cı ilin aprelindək işıq üzü görmədi.

1946-cı ilin aprelindən “Müəllim qəzeti” yeni adla, “Azərbaycan müəllimi” adı ilə nəşrini bərpa etdi. Fəaliyyətini indi də bu adla davam etdirir.

“Azərbaycan müəllimi” qəzetinə müxtəlif vaxtlarda Rüstəm Hüseynov, Ağəli Bədəlov, Mirabbas Aslanov, Şahin Səfərov, Məhəmməd Baharlı redaktorluq etmişlər. 2007-ci ildən qəzetə Bayram Hüseynzadə rəhbərlik edir.

1932-ci ildə ilk dəfə rus və Azərbaycan dilində “Azərbaycan bədən tərbiyəçisi” (“Fizkulturnik Azerbaydjana”) adlı ixtisaslaşmış idman qəzeti nəşrə başladı. Azərbaycanda idman mətbuatı tarixinin başlanğıcının əsası qoyuldu və bu sahədə ixtisaslaşan jurnalist kadrları yetişdi. Fəaliyyətinin ilk illərində 4 səhi-

fə həcəmində nəşr olunan qəzet təkcə respublikamızda deyil, keçmiş SSRİ məkanında özünə xeyli sayda oxucu toplamağa müvəffəq oldu. Qəzetin ilk baş redaktoru tanınmış yazıçı Aleksandr Kikiadze idi.

Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə “Azərbaycan bədən tərbiyəçisi” fəaliyyətini dayandırdı, qəzetin texniki və yaradıcı heyətinin əksəriyyəti cəbhəyə yollandı.

Müharibənin sona çatması ilə bu mətbu orqan öz fəaliyyətini 1950-ci ildə bərpa etdi.

1968-ci ilə qədər “Azərbaycan bədən tərbiyəçisi” adı ilə nəşr olunan qəzet “İdman” adı ilə qəzet köşklərində göründü. Peşəkar idman jurnalistləri ilə yanaşı, bu qəzətdə dünya şöhrətli İna Rıskal, Vera Lantaratova, Anatoli Banişevski, Tofiq Bəhramov, Ələkbər Məmmədov, İbrahimpaşa Dadaşov kimi idmançılar da əməkdaşlıq etmişlər.

1941-ci ilin sonlarında qəzetin rus variantını nəşrə hazırlayan Aleksandr Kikiadze sonralar Moskvada nəşr edilən populyar idman qəzeti “Sovetskiy sport”un futbol şöbəsinə rəhbərlik etdi. Sonralar “İdman”ın müxbiri olmuş Yuli Segeneviç də həmin vəzifəni daşıyıb.

“İdman” təkcə ixtisaslaşmış jurnalist kadrlarının hazırlanmasında rol oynamayıb, digər mətbu orqanların, o cümlədən “Kommunist”, “Azərbaycan gəncləri” qəzətlərinin əməkdaşları ilk qələm təcrübələrini bu qəzətdə dərc etdirib, peşəkar jurnalist kimi yetişiblər.

“Dəbistan”, “Məktəb” kimi uşaq mətbuatının varisi olan **“Azərbaycan pioneri” qəzeti 1938-ci ilin avqust ayının 1-də işıq üzə gərdi**. Böyük Vətən müharibəsi ərəfəsində yaranan texniki və yaradıcılıq problemləri qəzetin nəşrində çətinliklər yaratdı. Qəzetin ilk redaktoru M.Əliyevdən sonra bu vəzifədə

müxtəlif vaxtlarda Q.Həsənov və İ.Novruzov çalışmışlar.

“Azərbaycan pioneri” özünün inkişaf mərhələsini, yaradıcılıqdakı uğurlarını 1946-cı ilin mayından sonra yaşadı, dövriliyini bərpa etdi. Həmin vaxt qəzetə uşaq yazıçısı Eynulla Ağayev rəhbərlik edirdi. O, bu vəzifəni 20 ilə yaxın bir müddətdə həyata keçirdi.

E.Ağayevdən sonra “Azərbaycan pioneri”ni uşaq psixologiyasının gözəl bilicisi, uşaqlara həsr olunan bir çox kitabların müəllifi Əmrah Əmrahov davam etdirməli oldu.

Əmrahov Bala Əmrah oğlu 1923-cü ildə Bakının Kürdəxanı kəndində anadan olub, orta təhsilini kənddə aldıqdan sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika şöbəsində təhsil alıb. 1945-ci ildən “Azərbaycan pioneri” qəzetində müxtəlif vəzifələrdə çalışıb və redaktoru olub. Ə.Əmrahov bir müddət “Abşeron kolxozçusu” qəzetində ədəbi işçi, şöbə müdiri kimi çalışıb. Bir çox hekayə, povest və əçerklər müəllifi kimi tanınır.

Ə.Əmrahov düz 22 il “Azərbaycan pioneri”nə redaktoru oldu. Qəzetin müxtəlif illərdə tirajı 400 min, bəzən isə yarım milyonu keçdi qəzet ölkənin ən çox tirajlı nəşrlərindən sayılırdı.

“Azərbaycan pioneri”ndə tanınmış şairlər Hikmət Ziya, Tofiq Mütəllibov, Vaqif Nəsim, fantast-yazıçı Emin Mahmudov, yazıçı-publisistlər Əli Səmədov və Əmir Mustafayev kimi ədiblər çalışmışlar.

Hüseyn Abbaszadə, Zeynal Cabbarzadə, Məmməd Araz, Cəmil Əlibəyov, Nəriman Həsənzadə, Aqşin Babayev, Eldar Baxış, Fikrət Qoca, İlyas Tapdıq, Tofiq Mahmud kimi dövrün tanınmış şair və yazıçıları qəzetin daimi əməkdaşı kimi öz bədii əsərlərini çap etmişlər.

Qəzet fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində uşaqların hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlı yazılarla müntəzəm çıxış etdi, idman

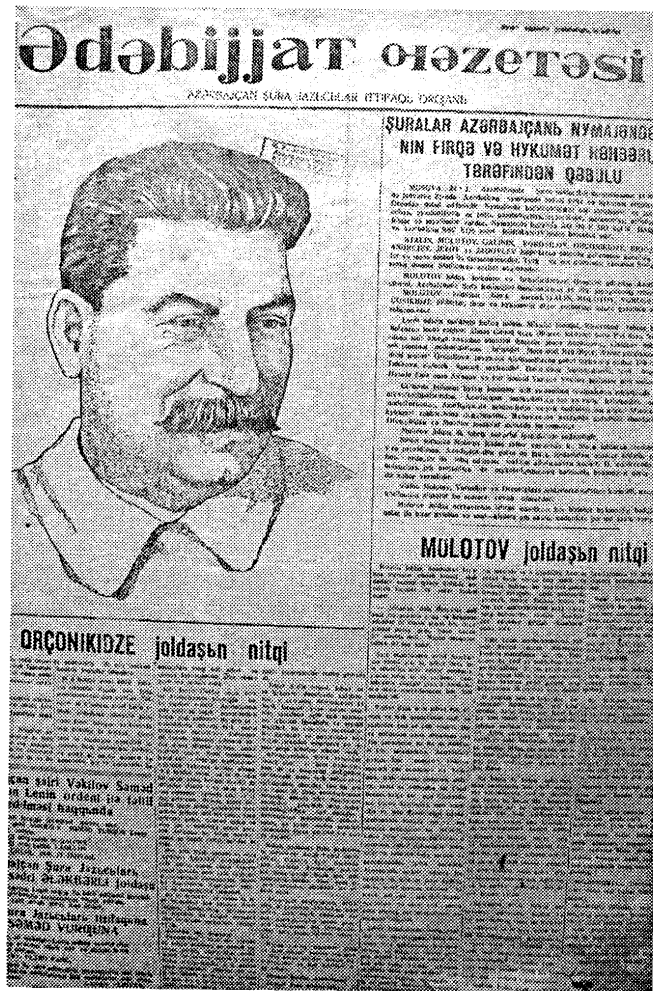

və vətənpərvərlik mövzularında ölkə miqyaslı tədbirlərin təşkilində fəallıq göstərdi. 1990-cı ildən sonra qəzetin fəaliyyətində geriləmələr tədricən aradan qaldırıldı. “Azərbaycan pioneri” adı “Savalan”la əvəzləndi. Uşaqların bu sevimli qəzeti 1998-ci ildən başlayaraq dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir.

Sovet ideoloji sisteminin düşmənlərini elan etdiyi qüvvələrə qarşı ədəbi mübarizəni gücləndirmək məqsədi ilə yaradılan “Hücum”, “Allahsız”, “Mədəni hücum”, “Kommunist maarifi” kimi nəşrlərin fəaliyyəti 1933-cü ildə AK (b) PMK-nın qərarı ilə dayandırıldı. Bu dövrdə “İnqilab və mədəniyyət”, “Fırqo işçisi” və “Müəllimə kömək” jurnallarının il ərzində yalnız iki-üç nömrəsinin çapı ədəbi qüvvələrin öz yaradıcılığını oxuculara çatdırmağında ciddi problemlər yaranırdı. Müntəzəm nəşr olunan, dövriliyini qoruyub saxlaya biləcək yeni ədəbi orqana ciddi ehtiyac hiss olunduğundan AK (b) P MK-nın şair və yazıçıları birgə müzakirəsinin nəticəsində “Ədəbiyyat” qəzetinin yaradılması qərara alındı.

Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının idarə heyətində uzun keçən müzakirələrdən sonra yaradılacaq yeni ədəbi qəzetə Hacıbaba Nəzərlinin redaktor, Əvəz Sadıqın isə məsul katibliyi təsdiqləndi. Qəzetin ilk sayı 1933-cü il dekabr ayının 5-də nəzərdə tutulsa da, texniki problem səbəbindən bu, mümkün olmadı. Təxminən bir aydan sonra, yəni 1934-cü ilin yanvar ayının 1-də “Ədəbiyyat” qəzetinin ilk sayı işıq üzü gördü. Yeni tipli sovet ədəbiyyatının yaradılması, proletar beynəlmiləlliliyin tərənnümü, kütlələrin ədəbi maarifçiliyi işi “Ədəbiyyat” qəzetinin əsas istiqamətini əhatə edirdi.

Qəzetin redaksiya heyətinə dövrün görkəmli şair və yazıçılarından Mehdi Hüseyn, M.Cuvarlı, Hacıbaba Nəzərli, M.S.Ordu-badi, Seyid Hüseyn, M.Hüseynov və A.Popov daxil edildilər.

Qəzet yarandığı tarixdən bu günədək bir neçə dəfə müxtəlif adlarla çap edilib. 1934-1953-cü illərdə “Ədəbiyyat qəzeti”, 1953-cü ilin aprelindən “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1990-cı ilin əvvəllərindən isə ilkin adı ilə nəşr olunub. 1953-cü ildə qəzet Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının, Azərbaycan SSRİ Kinematografiya Nazirliyinin və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında incəsənət işləri İdarəsinin orqanı kimi fəaliyyət göstərib. Kollektiv təsisçiliyi dövründə qəzetdə təkcə ədəbi nümunələr deyil, mədəniyyətin müxtəlif sahələri, kino sənəti, memarlıqla bağlı yazıların da dərcinə üstünlük verib.

1934-cü ildə “Ədəbiyyat qəzeti”nin cəmi 19 nömrəsi çap olunub ki, onun da 11 sayı Hacıbaba Nəzərlinin redaktorluğu ilə işıq üzü görüb. 1935-ci ildə qəzetin 29, 1936-cı ildə isə 35 sayı çap olunub. İlk vaxtlar qəzet on gündən bir işıq üzü görürdü, 1935-ci ildən etibarən nəşr həftəliyə çevrildi. 1934-1966-cı illərdə qəzet dörd səhifə olduğu halda, 1967-ci ilin yanvarın 7-dən 1976-cı ilin yanvarın 24-dək 16 səhifədə kiçik formatda nəşr olunub. 1976-cı ilin yanvarın 31-dən qəzet 8 səhifə həcmində böyük formatda oxuculara çatdırılıb.

“Ədəbiyyat qəzeti”nə müxtəlif illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şəxsiyyətləri rəhbərlik etmişlər. M.S.Ordubadi, S.Şamilov, Ə.Əlibəyli, Süleyman Rüstəm, Yusif Əzimzadə, Qasım Qasımsadə, Hüseyn Abbaszadə, Osman Sarıvəlli, Əhməd Cəmil, Nəriman Həsənzadə kimi ədiblərin qəzetə rəhbərlik etməsi ədəbiyyatın inkişafına, ədəbi dilin saflığına, yeni yaradıcı gənclərin ədəbiyyata gəlməsinə möhkəm zəmin yaratdı.

S.Vurğun, Ü.Hacıbəyov, C.Cabbarlı, M.S.Ordubadi, R.Rza, M.Rahim, M.Müşfiq, M.İbrahimov, Mir Cəlal, M.Dilbazi, Ə.Cəmil, S.Hüseyn, Y.V.Çəmənzəminli, İ.Əfəndiyev, Ə.Məmməd-xanlı görkəmli şair və yazıçılar qəzetin ön fəal müəllifləri olub.

Qəzetin 1959-cu il yanvarın 31-də 1000-ci, 1968-ci ilin dekabrın 8-də 1500-cü, 1982-ci ilin mayın 21-də 2000-ci yubiley nömləri işıq üzü görüb.

Azərbaycan mətbuatının “xalq düşməni” obrazının yaradılmasına cəlb olunması

1920-ci illərin sonu, 30-cu illərin əvvəlində kollektivləşmə adı altında ortabab kəndlilərin bir sinif kimi ləğv olunması tədbirləri və etiraz edənlərə qarşı sərt cəza tədbiri, onların Sibirə və Uzaq Şimala sürgünü, bir hissəsinin güllələnməsi kəndlilərin kütləvi etirazına səbəb oldu. Kəndlilərin öz hüquqları uğrunda mübarizəsi, kütləvi aksiyaları siyasi orqanlar tərəfindən banditizm adlandırıldı və silahlə yatırıldı. Avtoritar idarəçilik sistemi və Stalinin şəxsiyyəti ətrafında formalaşan şəxsiyyətə pərəstiş Azərbaycan ziyalıları tərəfindən heç də müsbət qəbul olunmurdu.

Stalin şəxsiyyətinə pərəstişin hakimiyyət və partiya üçün ağır nəticələr doğuracağını hiss edənlər, Feliks Dzerjinskiyin Kuybişevə yazdığı kimi “bizim müxalifət artsa, onda ölkə öz diktatorunu - inqilabın qəbir qazanını” tapacağını duyanlar, buna qarşı mübarizə aparanlar da da yox deyildi. 1934-cü ilin yanvar-fevralında Moskvada partiyanın XVII qurultayından başlayaraq Stalin özünə-müxalif olanları zərərsizləşdirməyə başladı. Buxarin, Rıkov, Tomski Preobrajenski, Kamenev, Zinovyev, Lominadze və bir çox başqaları Stalinə qarşı mübarizə aparan “ziyankarlar”, “təmayülçülər”, “trotiskizm tərəfdarları”, “müxalifətçi” olduqlarını boyunlarına alaraq, qurultaydakı çıxışlarında Stalin və onun siyasi fəaliyyətinə haqq qazandırdılar. Müqaviməti aradan qaldıran Stalin 1936-cı ilin iyulun 29-da “Trotskiçi-zinoyevçi əksinqilabçı blokun terrorçuluq fəaliyyəti haqqında” gizlin məktubu bütün respublikalara, şəhər və rayon partiya komitələrinə göndərdi. Gizlin məktubda göstərilirdi ki, Moskvada, Leninq-

radda, Qorkidə, Bakıda, Minskə, Kiyev şəhərlərində və başqa yerlərdə trotskiçilər-zinoyevçilərin “üstü açılmamış” bir sıra terrorçu qrupları fəaliyyət göstərir. Yerlərdə bu cinayət faktlarının üstünün açılması tapşırılırdı. Sənəd Zinovyev və Kamnevin “eti-rafı” ilə dolu idi və burada anlaşılan o idi ki, partiya rəhbərlərinə və şəxsən Stalinə qarşı irimiqyaslı terror əməliyyatı hazırlanmışdır. Bu terror hərəkatının təşkilatçıları Trotski və onun adamları olan Kamenev və Zinovyevdir.

Trotskiçi və Zinovyevçi terrorçu dəstənin Bakıda üzvləri axtarılmğa başlandı və xalq əleyhinə cəza tədbirləri 1937-ci ildə amansız şəkildə alındı.

“Leninizm bütün dünyada qələbə çalacaqdır” şüarını manşet edən “Ədəbiyyat” qəzeti 1937-ci ilin 31 yanvar tarixli sayında “Antisovet trotskiçi mərkəzinin mühakiməsi”ni çap etdi. Dərc olunan materialda 1937-ci ilin yanvarın 23-dən 30-dək keçirilən məhkəmədəki üzvləşmələr, şahid ifadələri əksini tapırdı. “Kommunist” qəzeti 1937-ci ilin yanvar ayı boyu bütün saylarında trotskiçi-zinoyevçilərin məhkəmə prosesinin stenoqramını şərh-lərlə birlikdə çap etdi. “Alçaqların ən alçaqları”, “Antisovet trotskiçi banditlərə, ziyankarlara, casuslara ən ağır cəza”, “Faşist köpəkləri yanımlıqlar”, “İnsanlıq simasını itirənlər”, “Xainlərə ölüm” başlıqları 1937-ci ilin qanlı repressiyasının mətbuatdakı əsas şüarları idi. İnsanlıq uyğun gəlməyən, etikadan kənar kəskin ifadələrin, söyüşlərin qəzet səhifələrində əksini tapması repressiya illərinin jurnalistikasının prinsiplərinə, yazı üslubuna, ifadə tərzinə çevrildi. “Ədəbiyyat” qəzetində dərc olunan “Vətən xainlərinə” məqaləsi mərkəzdə Stalinə, partiyanın rəhbər işçilərinə qarşı “planlaşdırılan” terrorun izlərini Azərbaycanda axtarırdı: “Azərbaycanda bu nacinslər, bizim xalqımızın qara bayquşu, qəddar düşməni olan Müsavat tör-tökün-

tüləri ilə birləşmişlər. İllərlə Ruhulla Axundov, Hənəfi Zeynallı kimi konturrevolüsyon xəyanətkarların mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsində çalışmaları biz yazıçılardan daha artıq sadıqlıq tələb edir". (39)

O ağır günlərdə mətbuatda dövlət sirlərini mühafizə edən idarənin rəisi İbrahim Eminbəyli də “əksinqilabi millətçi təşkilatın üzvü, gizli müsavətçi” kimi həbs olundu. Evində axtarışlar aparıldı və istifadəsi qadağan olunan Zinovyevin “İnqilab ili” kitabına əlavə, “Lenin və Trotskinin “İskra”sı, M.Hüseynovun “Müsavət Partiyası keçmişdə və hazırda”, Ə.Qarayevin “Yaxın keçmişdən” kitabları müsadirə edildi. Müstəntiqin çox saylı ittihamlarından biri də qadağan olunmuş kitabların saxlanması ilə bağlı idi. “Qlavlitin rəisi kimi mən belə kitabları saxlaya bilərdim” cavabı və qondarma ittihamları rədd etməsi İ.Eminbəyli xilas etmədi. M.C.Bağirovdan kömək gözləyən İ.Eminbəyli ona məktubla müraciət edərək yazırdı: “Bu məsələ ilə bağlı mənimlə bir neçə gün fasiləsiz 14-15 saat sorğu-sual aparmışlar. Mənə verilən ittihamları qəti rədd edirəm və kömək göstərməyinizi gözləyirəm”.

Ağır psixoloji sarsıntıya, fiziki işgəncəyə məruz qalan İ.Eminbəyli sonda millətçi təşkilatın üzvü olduğunu etiraf etməyə məcbur edildi. 1937-ci il oktyabrın 12-də saat 17:45 dəqiqədə son məhkəmə keçirilir və İ.Eminbəyli günahkar olduğunu bəy-nuna alır, son söz olaraq bağışlanmasını və cəzasını yüngülləşdirməyi xahiş edir. İclas saat 18-də başa çatır. Elə həmin gün İ.Eminbəyli güllələnməyə məhkum edildi və 1937-ci il oktyabrın 13-də güllələndi.

“Ədəbiyyat” qəzetinin 10 may 1937-ci il tarixli sayında sovetlərin ordenli şairi Səməd Vurğunun “Ölüm xəbərçiləri”nə şeiri,

Nigar Rəfibəylinin “Mikroblar” və Əli Vəliyevin “Amansız olmalı” məqalələri dərc olunub.

Azərbaycanda “trotski-zinoyevçi qrupun başında durub, partiyanın rəsmi siyasətinə müxalifət olduğu üçün xalq düşməni elan edilən” Hənəfi Zeynallı 1896-cı ildə Bakıda dəmirçi-nal-bənd ailəsində doğulmuşdu. 1916-cı ildə Bakıda Politexnik Texnikumunu bitirdikdən sonra Moskva Ali Texniki İnstitutunda təhsilini davam etdirmişdi. 1922-ci ildə ADU-ya daxil olmuş, bu ali təhsil ocağını 1927-ci ildə bitirərək təyinatla Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun şərq fakültəsinin tarix fakültəsinə müəllim kimi göndərilmişdi. 1923-cü ildən Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının əsas yaradıcılarından olmuş və uzun müddət burada baş redaktor vəzifəsində çalışmışdı. 1923-1931-ci illərdə “Kommunist” qəzeti, “Maarif və mədəniyyət”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Maarif işçisi” jurnallarında əməkdaşlıq edərək, öz siyasi-elmi, publisistik yazılarını dərc etdirmişdir. 1935-ci ilədək o, V.İ.Leninin əsərlərinin tərcüməçisi olur, SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında folklor bölməsinə rəhbərlik edir və həm də Azərənşərdə redaktor kimi çalışır. Hənəfi Zeynallı 1926-cı ildə yazdığı “Azərbaycan atalar sözləri və məsəlləri”no , 1928-ci ildə çap etdirdiyi “Türk ədəbiyyatı üzrə iş kitabı”na, folklor, terminologiya ilə bağlı məqalələrinə, 1917-ci ildə eserlər partiyasının üzvü olduğuna, Bakıda türk konsulu ilə əlaqələrinə və müsavətçilərlə münasibətlərinə görə həbs olunub (40).

1937-ci il fevralın 16-da H.Zeynallı terrora, casusluqda və təxribatçılıqda əli olduğunu, Azərbaycanı SSRİ-dən ayırmaq üçün fəaliyyət göstərdiyini “etiraf etmişdir”. Bu “etiraflara” görə güllələndi.

Azərbaycan ziyalılarının, qələm adamlarının, Azərbaycan

Xalq Cümhuriyyəti dövründə müstəqilliyi, istiqlal arzularını yaradıcılığına gətirən ədiblərin “Qara siyahısı” tərtib olundu. Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Seyid Hüseyn bərəsində sovet quruluşunun əleyhinə olan burjua təfəkkürlü qələm adamları obrazları yaradılması o dövrün mətbuatının qarşısında əsas məqsəd idi. Repressiya maşınından kənar qalmaq və haqsız hücumları dayandırmaq üçün Azərbaycanın bu vətənpərvər ziyalıları mətbuatda yazılarla çıxış edir, “bəzi günahları”ni belə etiraf edirdilər. Seyid Hüseyn də məhz bu cür tale yaşayan qələm sahiblərindəndir. “Mən aprele borcluyam” məqaləsində o, bərəsindəki yazıları, hücumları dayandırmaq üçün bəzi “günahları”nın olduğunu etiraf edirdi: *“28 aprel inqilabı mənim üçün gözlənilməz hadisə deyildi. Ancaq mən aprel inqilabını birdən-birə qəbul edə bilmədim. 23-cü ilə kimi tərəddüd etdim. Mən hələ inqilabın birinci günlərindən “Çarxaların hücumu” hekayəsindəki Murad kimi Bakıdan uzaq bir kəndə çəkildim. Mən oktyabr inqilabını anlamamışdım. Mən bolşevizmi, internasionalizmi bütün milli xüsusiyyətləri aradan qaldırılmasında, kiçik xalqların milli mədəniyyətlərini məhv etməsini təsəvvür etdirdim. 23-cü ildəki 12-ci partiya qurultayında yoldaş Stalinin milli məsələ haqqındakı məruzəsi gözümlü açdı. İnsan dəyişə bilər. Bu, bir o qədər də çətin iş deyil. Çox mürəkkəbdir. Bir adamın həyat dünyagörüşünü dəyişməsi üçün müəyyən bir zaman lazımdır. Mənim də dəyişməyim belə oldu. “Gələcək həyat yolunda” adlı hekayəmdə mən bunu qeyd etmişəm. Mən bu iki bayramı özümün iki bayramım ilə birləşdirirəm. Bu bayramlardan biri mənim yaradıcılıq fəaliyyətimin on ili, ikincisi əlli yaşımın tamam olmasıdır”.* (41)

Sovet siyasi sisteminə, partiyaya bağlı olduğunu etiraf etməyə

məcbur edilən, bununla da üzərindən xalq düşməni damğasının götürüləcəyinə inanmayan Azərbaycanın milli ruhlu qələm adamı Cümhuriyyət dövrü bədii yaradıcılığından da imtinaya sövq edilirdi. Ancaq bu “etiraf” dolu yazının ardınca “Ədəbiyyat” qəzeti Seyid Hüseynin müsavətçi olduğunu, qohumu M.Ə.Rəsulzadənin yolunu gözlədiyini, ətrafına gənclər yığıb təşviqat-təbliğat apardığını yazırdı. Bütün bu ittihamların sonu olaraq Seyid Hüseyn güllələnməyə məhkum edildi.

1937-38-ci illər respublikada nəşr olunan bütün mətbu orqanların səhifələrindən qorxu, nifrət və ölüm saçır. İlk səhifədə iri ölçüdə əks olunan Stalinin portreti bu ölüm qoxuyan səhifələrə sanki nəzarət edir, istiqamət verir, Azərbaycanın milli ruhlu şair və yazıçıları, partiya fəalları, elm adamlarını izləyir.

“Ədəbiyyat” qəzetinin 10 may 1937-ci il tarixli sayında Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı İdarə Heyətinin növbəti iclası bərəsində məlumat dərc olunub. Həmin məlumata görə, Mikayıl Rəfilinin xalq düşməni elan edilməsi müzakirəyə çıxarılıb: “Əvvəlcədən məlum olan faktlar və danışıqlar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, Rəfili ictimai mənsubiyyət və ictimai vəziyyəti etibarilə tamamilə yabançıdır. M.Rəfilinin atası məşhur mülkədar Hacı Həsən Gəncə üsyanında sovet hakimiyyəti əleyhinə çıxmış, inqilabçıları qətl etmişdir. M.Rəfili aprel inqilabının ilk günlərində atasından qalmış dəyirmanı icarəyə vermiş və orada çalışanlarla heyvancasına rəftar etmişdir”.

Məlumatda M.Rəfilinin Müsavat hakimiyyəti dövründə anti-inqilabçı bir təşkilata mənsub olaraq, bir çox gəncləri ətrafına yığıdığı, Ruhulla Axundovun vasitəsilə təhsil aldığı, buna görə də anti-inqilabçılara qoşulduğu qeyd olunur. Ata-babasının siyasi mənsubiyyətinə və işğalçı qoşuna qarşı mübarizə apardığına görə övladına qarşı ittiham irəli sürənlər Azərbaycan ədəbiyyat-

şünaslıq elmində məxsusi yeri olan M.Rəfilini də represiya məsələsinin qurbanına çevirdilər. Dəyərli qələm adamları kimi o da güllələndi.

“Ədəbiyyat”ın elə həmin sayında “Dramaturqlarımızın müşavirəsi” məqaləsində eyni cinahda dayanan sənət dostları açıq-aşın üz-üzə qoyulur. Guya, Mirzə İbrahimovun “Həyat” pyesinin səhnəyə qoyulmasına anti-inqilabçı, trotski Ruhulla Axundov, Eminbəyli, Əhməd Tirinc, Əli Nəzmi mançilik törətmişlər: “Bu əclaflar Hüseyn Cavid kimi sənətkar bir dramaturqu səhnədən sıxışdırıb çıxarmışlar. Cavidin yazdığı “Şəhla” pyesini onlar bəyənmirdilər”. Ancaq çox keçmir ki, Hüseyn Cavidin özünü “onu səhnədən çıxaranlarla” birgə anti-sovet mövqeyində ittiham edərək, pantürkist, panislamist kimi Sibirə həbs düşərgəsinə göndərdilər.

Represiya illərinin jurnalistikasını səciyyələndirmək, onun tələblərini müəyyənləşdirmək, ölçülərini bilmək üçün “Ədəbiyyat” qəzetində “Pravda”nın 25 illiyinə həsr olunan bir səhifəlik məqalədə əksini tapan faktlara nəzər yetirmək kifayətdir: *“Mətbuat işçiləri üçün sayıqlıq başlıca şərtidir. Qəzetdə çalışan adamların nə cür olduqlarını bilmək lazımdır. Yalnız redaksiya işçilərini deyil, qəzetlə əlaqəsi olanların hamısına bələd olmaq lazımdır. Korrektor, yaxud mürəttib gizli düşmən olursa, qəzetin işinə zərər vura bilməzmi?”*

Redaksiyalarda əməkdaşların bir-birinə nəzarət etməsi, güdməsi, danosçuluğa cəlb olunmaları adi hal almışdı. Belə çətin, mənəvi-psixoloji durumda çalışmaq çətin olduğu qədər də acınacaqlı idi.

Azərbaycan mətbuatında şərəflə çalışan qadınlara qarşı da represiya məsələsi işə salındı, onların fəaliyyətində də anti-sovet elementləri aşkarlandı. Əsasən “Şorq qadını” (“Azərbaycan

qadını”) jurnalında çalışan ziyalı xanımlardan Mədinə Qiyasbəyli, bir müddət jurnalın baş redaktoru olan Gülarə Qədirova (Göylü qızı), Xədicə Qayıbova 37-ci ilin qurbanlarına çevrildilər. Hər üç xanım əksinqilabçı millətçi təşkilatının üzvü və pantürkist ittihamı ilə üzləşdi, müsavətçilərlə əlaqədə günahlandırıldı. (42)

Azərbaycan ədəbiyyatının ən önəmli simalarına qarşı da mətbuatda təhqir elementləri ilə dolu hücumlar təşkil edilir, onlar öz səhvlərini etiraf etməyə dəvət olunurdular. “Köhnə düşüncələrə mübtələ olan, deyimlərdən millilik duyulan” Səməd Vurğun da məcburən bu cür etiraflarda bulunurdu: “Bütün bu işdə yazıçılar ittifaqının - onun rəhbər işçiləri, o cümlədən mən özüm partiyamızın və xalqımızın qarşısında cavab verməliyik”.

“Ədəbiyyat” qəzetində “Hüseyn Mehdi və Hacıbaba Nəzərlidən cavab gözləyirik” kiçik müraciət tələb 37-nin qanlı ab-havasına uyğun çap edilən geniş məqalənin sonunda çərçivəyə alınmış şəkildə qara şriftlərlə dərc olunub. Bu iki ədəbiyyat cəfakeşini “proletar ədəbiyyatın sıralarına qoşulan “millətçilərin” tənqidinə cəlb edib, münasibət bildirmələri tələb olunurdu: “Vaxtilə Azərbaycan ədəbiyyatında averbaxılığı tənqid edən H.Mehdi və H.Nəzərli və onların həmfikirələrinin səhvləri haqqında mətbuatda qaçmaqda bulunmalarını və biabırcasına susmalarını nə adlandırmaq olar? Nə üçün H.Mehdi və H.Nəzərli öz səhvlərini ifşa etmirlər? Yazıçılar kütləsi onlardan cavab tələb edir”. “Yazıçılar kütləsi” adından Mehdi Hüseyn və Hacıbaba Nəzərliyə ünvanlanan tələb, bu iki ədibin qələmlərini yoldaşlarına qarşı çıxışa sövq etmək məqsədi güdürdü. İnsanları vicdansızlığa, qeyri-etik davranışlara məcbur edərək, “xalq düşmənləri”nin siyahısını genişləndirmək, qorxu yaratmaq, insanları mənəvi

---

42. Ziya Bünyadov. “Qırmızı terror”. Səh.55-78.

sarsıntılara salmaq represiya illərində mötbuatın iş prinsiplərinə zərər daxil edilmişdi.

Təkcə ziyalılara, qələm adamlarına deyil, partiya-sovet işçilərinə, zəhmət adamlarına qarşı da bu cür qarayaxmalar aparılır, onların adı xalq düşmənlərinin siyahısına salınırdı.

“Gənc işçi” qəzetinin 1929-cu il 12 noyabr tarixli sayında dərc olunan “Əhməd Cavadın quyuqlarına mübarizə açılmalıdır” məqaləsində Mikayıl Müşfiq, Məmməd Rahimin poeziyası “saf-çürük” edilir, bu iki şairin Əhməd Cavadın təsiri ilə sovet quruluşunun əleyhinə şeirlər yazmaları diqqətə gətirilir.

Əhməd Cavadın şeirlərinin Türkiyədə Azərbaycan mühacirlərinin nəşr etdikləri “Yeni Qafqaziya” və “İstiqlal” məcmuələrində çap olunması şairin “şura ictimaiyyətdən gizlin fəaliyyəti” kimi qələmə verilir, sonra isə ittiham elan edilir: “Zahirdə özünü şura əfqar ümumiyyəsinə tərəfdar qələmə verib, gizlində isə Cavadın fikirlərini həyata tətbiq edən və onun göz yaşlarını davam etdirməyə çalışanlar yox deyildir. Fəqət biz zəhmətkeş dünyasının sosializm quruluşunda aktiv iştirak edən gənclər nəinki Cavadın hərəkətinə qəti protesto etməli, hətta onun quyuqları ilə də mübarizə aparmalıyıq”. Sonra mübarizə aparacaqları hədəfləri də müəyyənləşdirirlər: “25-ci ildə Həbib Cəbiyevin rəhbərliyi altında “Kommunist” qəzeti yanında təşkil olunmuş “Qızıl Qələm” Cəmiyyətini dağıtmağa çalışan Müşfiq və Rahim kimilər uzun mübarizədən sonra bizə yaxın gəldilərsə, yenə də gizlində əsas inqilabi şeir yazmaqdan özlərini ala bilmədilər”. Bu açıq-aydın hücum və təhdid kampaniyası “Gənc işçi”nin digər saylarında da davam etdirilir.

Kolxozlarda mal-qaranın azalması, neft sənayesində hasilatın aşağı düşməsi, kənd təsərrüfatı sahələrində ziyanverici həşəratların artımı da düşmən fəaliyyətinin nəticəsi hesab edilirdi.

“Kommunist” qəzetində dərc olunan “Düşmən işə edilməyənə” məqaləsində istifadə olunan ifadələr, yazı üslubu ittiham aktını xatırlayır: “Lenin neft trestində gündə 300-350 ton neft və rən 5-ci mədəni gündəlik neft hasilatı planının 80-85 prosent yerinə yetirə bilmir. Fondada olan 98 quyudan 71-i işləyir. Bu mədən 6 ayda ölkəyə 17 min 245 ton neft borclu qalmışdır. Bu bəbirçi geriləmənin səbəbi göz qabağındadır. Düşmən əməlidir”. (43)

Açıq fikirli partiya fəalları, ictimai xadimlər “Trotski-zinoyevçi” terrorçu dəstənin üzvləri hesab edilir, onların əsil-nəcabətləri araşdırılır, Müsavata bağlılığı yoxlanılırdı. Əgər kiminsə vaxtilə Müsavata üzv olan qohum-əqrəbəsi vardisa, onlar xalq düşmənləri elan edilir, mötbuatda ünvanlarına kəskin yazılar dərc olunurdu. Qonaqkənd rayonunun partiya fəalları, dövlət strukturlarında çalışanlara qarşı “Kommunist” qəzetində 15 avqust 1937-ci il tarixindən 20 avqustədək 10-a yaxın işəədici yazılar çap edilib. Bununla kifayətlənməyərək ayrı-ayrı rayonların partiya fəallarının rəyləri, mövqeləri dərc edilib. Bu tip məqalələrin birinə diqqət yönəltməklə o dövrün “yaradıcılıq taktikası” haqqında tam təsəvvür formalaşdırmaq mümkündür: “Alman-yapon faşizmin alçaq və mundar agentləri trotski-buxarınçı əclafar və onların quyuqları müsavətçi, daşnak-mənşevik zir-zibilləri respublikamızın sənayesini, kənd təsərrüfatını zəiflətməyə çalışırlar. Qonaqkənd rayonunda işə edilmiş xalq düşmənlərinin kolxozlarda apardıqları anti-kolxoz, anti-sovet işləri buna misaldır. Bu rayonun sabiq məsul işçilərdən Yusif Cəfərov (Partiya Komitəsi katibi), Əliyev (Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri), Əli Qasımov (rayon torpaq şöbəsinin müdiri), uzun müddət maska ilə işləyərək rayonun sosial-ekonomik və başqa sahə-

lərində ziyan vurmaqdan çəkinməmişlər. Alçaq-xain Yusif Cəfərov hələ 1933-1934-cü illərdə partiya kollegiyasında işləyər-kən İsmayılı, Biləsuvar və başqa rayonlarda sədaqətli sovet-partiya işçilərini uzaqlaşdırmışdır”. (44)

Bu cür tənqid, təhqir dolu məqalələrin davamı olaraq qəzetdə “Kommunist”in köməyi ilə məhkəməyə verilmişdir” başlığı ilə informasiyalar dərc olunurdu. Qəzetin 12 avqust tarixli sayında bu sorlovhə ilə oxuculara çatdırılan informasiyadan aydın olur ki, Zəngilan rayonunun “Qızıl əkinçi” kolxozunun sədri Camal Sadıqov, briqadirlər Məmmədov və Bağırov fermada 16 öküzün ölməsi səbəbindən prokurorluğa verilib. Digər informasiya isə günümüz üçün olduqca maraqlı və təəccüblü görünü bilər: “Kol-bəcər rayonunun Qaraxan kolxozunun bir baş inək və bir baş cöngəsi canavar yediyinə görə Əli Mollamirzə məhkəməyə ver-riilmişdir”.

Böyük Vətən müharibəsi illərində mətbuat (1941-1945-ci illər)

Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan mətbuatı “dinc sovet həyatını pozan azğın faşistlərə” qarşı siyasi-ideoloji savaşa elan etdi, düşmənlərə qarşı mübarizə şüarları qəzet səhifələrinə çıxarıldı. Müharibənin başlanması haqda ilk xəbəri “Kommunist” qəzeti 1941-ci il 23 iyun tarixli 147-ci sayında xəbər verdi. Qəzet həmin sayında Molotovun çıxışını, “Hərbi vəziyyət haqqında” SSRİ Baş Soveti Prizidiumunun fərmanını, SSRİ-nin ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyətin elan olunması barəsində qərarını çap etdi. “Kommunist”in ilk səhifəsində Azərbaycanın tanınmış ziyalılarının, şair və yazıçılarının müharibə öleyhinə Bakıda keçirilən mitinq və yığıncaqlardakı çıxışları, rəsmi informasiya agentliyi olan Azər TA-nın “Vətəni var qüvvəomizlə müdafiə edəcəyik” müraciəti yığcam şəkildə oxuculara çatdırılırdı. Müharibə xəbərləri ilə yanaşı, mərkəzi mətbu orqanlarından tərcümə olunan İ.Dvarkinin “Qələbənin altı şərti” məqaləsi və Səməd Vurğunun “Vətənin keşiyində” şeiri də dərc olunub. Redaksiya heyəti adından nəşr olunan “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti müharibənin başlanma xəbərindən 6 gün sonra, 1941-ci il iyunun 29-da oxuculara çatdırıldı. Qəzetin həmin sayında “Stalin uğrunda, Vətən uğrunda” baş məqaləsi və bir sıra gənc şair və yazıçıların xalqa müraciəti#kifayət qədər diqqəti çəkir. Əli Vəliyev, Mir Cəlal, Həmid Araslı, Mikayıl Rzaquluzadə və Süleyman Vəliyevin imzaladığı **“Qəhrəman qızıl ordu sıralarına”** adlı müraciətdə deyilirdi: “Artıq zaman bu hökmü vermiş, qızıl qələmlərin odlu süngülərə çevrilməsi

vaxtı çatmışdır. Qudurğan faşizmin qəti ölüm dəqiqələri yaxınlaşmışdır. Biz yazıçılar hələlik cəbhəyə, qəhrəman və mərd döüşlərə doğru gedirik”.

Ölkənin səfərbərliyə alınması üçün Azərbaycan sovet mətbuatı partiyasının kəsərli bir silahına çevrildi, sənaye, nəqliyyat və kənd təsərrüfatını müharibənin tələblərinə uyğunlaşdırmaqda ciddi təbliğat və təşviqat işinə başladı, fəaliyyətini bu istiqamətdə qurdu.

Müharibənin ilk aylarında mətbuatda ideoloji iş qaydalarını və təbliğatın konkret istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün Azərbaycan KP MK 1941-ci il 5 iyul tarixli qərar qəbul etdi. Qərarıda respublika mətbuatından öz fəaliyyətini yenidən qurmaq, iş üsullarını hərbi qaydalara uyğunlaşdırmaq tələb olunurdu. Respublikanın partiya qəzetləri döyüş bölgələrində vəziyyəti və yerli həyatı geniş işıqlandırməğa başladı, məxsusi olaraq neft sənayesi işçilərinin fəaliyyətinə geniş yer verildi. Belə ki, Böyük Vətən Müharibəsində neft ehtiyacının 75 faizini Bakı ödəyirdi ki, bu da Azərbaycan neftçilərindən gecəni gündüzə qatan gərgin iş tələb edirdi. Yerli vəsait və imkanlardan səmərəli istifadə edərək, neft çıxarılmasını artırmaq, qazma işlərini sürətləndirmək, dayanan quyuları yerli vəsait hesabına təmir edib işə salmaq, cəbhəyə arasıkəsilmədən yanacaq və müxtəlif yağlar göndərilməsi tələb olunurdu. Azərbaycan mətbuatı məxsusi olaraq neft sənayesinə diqqət yönəldir, arxa cəbhədə fədakarlıq göstərən neftçilərə mənəvi ruh verir, onları qələbələrə çağırırdı. Bu sahəyə həsr olunan materiallara səfərbəredici başlıqlar qoyulurdu. “Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Ədəbiyyat və incəsənət” kimi mərkəzi mətbuat orqanları müharibənin ilk ayında bu mövzuda 50-dən çox baş məqalə, habelə partiya, sovet və təsərrüfat işçilərinin məqaləsini dərc etmişdir.

Təbliğat və ideoloji baxımdan fəaliyyətinin Mərkəzi mətbuatın prinsipləri, direktivləri üzərində kökləyən Azərbaycan mətbuatı öz iş sistemində V.İ.Leninin belə bir tövsiyəsinə əsaslanırdı ki, müharibənin nəticəsi kütlələrin süurluluğundan, onların müharibəni nə dərəcədə düzgün başa düşmələrindən, bu məqsədlərin onlara yaxın olub-olmamasından asılıdır. Ona görə də bolşevik-partiya ideoloqu olan Leninin “müharibənin məqsəd və səbəblərini kütlələrin başa düşməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır və bu, qələbənin təmin olunmasının başlıca şərtidir” tezişi yenidən gündəmə gətirildi. Mətbuat səhifələrində Lenin və Stalinin şəxsiyyəti ön planda təsvir olunur, sosializmin imperializm tərəfindən sınağa çəkildiyi vurğulanır, faşizmin cəmiyyət üçün təhlükəliliyi məqalələrin, ədəbi nümunələrin əsas qayəsini təşkil edirdi. Müharibənin başlanma xəbərini dərc edən qəzetlərin ilk səhifəsini Stalinin iri portreti bəzəyirdi. Ziyalılar, dövrün tanınmış qələm sahibləri alman faşizminə qarşı mübarizədə Stalin şəxsiyyətinin, qətiyyət və igidliyinin tərənnümü ilə məşğul idi. Onlar qələbənin əldə olunmasında şəxsiyyət faktorunu önə çəkirdilər. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 29 iyul tarixli 25-ci sayında Osman Sarıvəlli 4 misralıq şeirində yazırdı:

Xalqın yaxın dostu, yaxın sirdaşı,

Stalin günəşdir, Stalin təkdir.

Onun bir sözüylə Hitlerin başı,

Təpiklər altında əziləcəkdir.

İnsanların silaha sarılıb Vətəni müdafiə etməsi üçün mitinqlərdən, kütləvi tədbirlərdən geniş istifadə olunurdu. Bir qayda olaraq bu cür tədbirlərdə şair və yazıçılar emosional ovqatda, vətənpərvərlik ruhunda şeirlər oxuyur, şüarlar səsləndirirdilər. “Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində bu cür tədbirlərə bütöv səhifələr ayrılırdı. Sözügedən

qəzetin 23 iyun tarixli 25-ci sayında “Faşizmə ölüm” reportajı Bakı əhalisi üçün şair və yazıçıların, ziyalılardan, sənət adamlarının təşkil etdikləri mitinqə həsr olunub. Mitinqi S.Vurğun açaraq deyirdi: “Vətənimizin üzərinə gələn orduların hamısı burada məhv edilib. İndi də xalqımızın sarsılmaz qüvvəti ilə, Qızıl Ordunun polad gücü ilə məhv ediləcəkdir”.

Qəzetlərin mənsətlərində, səhifələrin başlıqlarında, demək olar ki, məqalələrin böyük qisminə faşizmə nifrət ruhunda şüarlar dərc olunurdu. Bu baxımdan “Kommunist” qəzetinin 1941-ci il 24 iyun sayında “Qəhrəman xalqın qüdrətli səsi” məqaləsinin sonunda dərc olunan şüarlara diqqət çəkmək yetərli-dir: **“Azğın düşməni axıradək məhv edəcəyik”, “Vətənin çağırışına səs verməyə hazırıq”, “Əmək cəbhəsində namusla çalışacağıq”, “Biz qalib gələcəyik”**. Bu şüarlar insanları səfərbərliyə, düşmənlərə qarşı mübarizəyə çağırır, vətəndaşların müqavimət gücünü artırır, vahid ideya ətrafında həmrəyliyi yaradırdı. **“Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün”** şüarı sonralar respublika mətbuatının aparıcı şüarına çevrildi.

Səfərbərliyə alınmayıb, arxa cəbhədə çalışan, sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsində əmək sərf edən hər bir vətəndaş da aparılan ideoloji təbliğatın fonunda özünü döyüşçü bilirdi. Fəhlələr, kolxozçular və ziyalılar bir araya gələrək düşməne ağır zərbə vurmaq üçün bütün ölkəni vahid ordugaha çevirmək məqsədi ilə partiyanın çağırışına cavab olaraq xalq qoşun dəstələrinə yazılır, ayrı-ayrı müəssisələrdə, məhəllə və evlərdə özünümüdafə dəstələri təşkil edirdilər.

1941-ci ilin 4 iyulunda Bakı ziyalılarının keçirdiyi ümumşəhər mitinqi “Kommunist”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Bakinskiy raboçi” qəzetlərində reportajlar şəklinə çap olundu, ziyalılardan vətəni müdafiəsində zəhmətkeşlərlə çiyin-çiyinə dayandığı ək-

sini tapdı. Həmin yazıların birində deyilirdi: “Miting qurtaran kimi yığıncada iştirak edən yüzlərlə adam özlərini xalq qoşununun mübariz dəstəsinə yazılmaq üçün stolların başına yığışmışdılar. Birinci olaraq professorlardan Mir Qasımov, Topçubaşov, Abramoviç və şair Səməd Vurğun, respublikanın xalq artisti Sarabski, mühəndislərdən Orucov və Tahirova, SSRİ Arxitektura Akademiyasının müxbir üzvləri arxitektor Dadaşov və Hüseynov, müəllimlərdən Aslanova və Qorlubkova, geoloq Klyuçov, elmi işçi Heydər Hüseynov, bəstəkar Səid Rüstəmov və bir çox başqaları özlərini xalq qoşununun mübariz dəstələrinə yazdırdılar” (45)

“Əziz balalarımız! Biz sizin dünyagörmüş atalarınız, sizə döşündən süd vermiş analarınız eşqinizlə yaşayan namuslu nişanlı və həyat yoldaşlarınız, yaxın sirdaş və dostlarınız, qardaş-bacılarınız, bir də körpə uşaqlarınız bu məktubu müqəddəs vətən müharibəsinin ən gərgin və çətin bir vaxtında, həlledici günlərində yazırıq. Tarix sizə böyük və şərəfli vəzifələr tapşırılmışdır. Bizdən namusumuz tələb edir ki, sovet torpağı qəsbkarların zülmündən azad olmayınca bir nəfər də Azərbaycan oğlu öz qılıncını qınına qoymasın! Siz yaxşı bilirsiniz ki, qədim Azərbaycanın gözəl bir qaydasınca müharibədə sinəsindən yaralanmış oğullar duz-çörəklə qarşılanardı. Amma kürəyindən yaralanan qorxağı anası belə evinə qoymaz və deyirdi ki, “naxələf oğul doğunca qara bir daş doğaydım”. Böyük Vətən müharibəsi publisistikasına xarakterik olan bu kiçik mətn “Kommunist” qəzetinin 23 aprel 1943-cü il tarixli sayından götürülüb. Müraciət xarakterli olan bu mətnə emosiya, çağırış, insanın düşməne qarşı barışmaz ruhda kökləyən detallar müharibə dövrü jurnalistikasının əsasını təşkil edir. Müharibə dövrü jurnalistikası həcmcə

yığcamlığı, konkret faktlara bağlılığı və faşizmin xalqlara ölüm, işgəncə, dilənçilik gətirən bir bəla olduğunu oxuculara təlqin etməyi ilə seçilir. Publisist söz görkəmli şəxsiyyətlərin dilindən eşidiləndə, yaxud qələminin məhsulu olanda xalqın mübarizə əzmi və qələbəyə inamı artırırdı. Ona görə də mədəniyyət xadimlərinin, ilk növbədə şair və yızıcıların, elm adamlarının qəzetlərdə dərc edilən məqalələri, müxtəlif tədbirlərdəki çıxışları, oçerkləri daha ehtiraslı səslənir, ön və arxa cəbhənin birliyini ortaya qoyur, mübarizə ovqatı yaradırdı.

Məmməd Səid Ordubadi “**Tarix və qələm**” məqaləsində yazırdı: “Biz qəhrəmanlıq daşlarından ibarət olan tariximizin mürdar faşist çəkmələri altında tapdanmasına imkan verməmək üçün öl-ələ verib vətən, namus və qeyrət uğrunda müharibəyə başlamışıq. Bu müharibə yalnız SSRİ xalqlarının deyil, eyni zamanda bütün bəşəriyyətin taleyini həll edə biləcək qəti bir müharibədir. Bizim tərəfimizdən ölənlər əbədi yaşayacaq, qalib qayıdanlar isə Azərbaycan qız-gəlinləri tərəfindən çiçəklərlə qarşılanaçaqdır”. (46)

Müharibənin gedişi ərəfəsində Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov, İlyas Əfəndiyev, Əli Vəliyev, Mir Cəlal kimi söz ustadlarının imzaları “Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Ədəbiyyat” və digər mətbuat orqanlarında görünürdü. Onların alov tökülən məktub və məqalələri, oçerkləri, şeir və hekayələri xalqın düşməne qarşı nifrət hissini artırır, onları faşizm əleyhinə ölüm-dirim mübarizəsinə səsləyirdi. O günlərdə Mirzə İbrahimov yazırdı: “Uşaq, böyük, arvadkişi hamı vətən uğrunda, namus və həqiqət uğrunda ölməyə hazırdır... Vətən bizim anamız, qadınlarımızın namusu, uşaqlarımızın səadəti deməkdir”. (47)

46. “Ədəbiyyat” qəzeti. 20 avqust 1942-ci il

47. “Ədəbiyyat” qəzeti. 9 iyul 1941-ci il

Düşməne nifrət və şüarlarla dolu olan yazılarda ziyalıların, ədəblərin mövqeləri dərc olunur, onların xalqa ünvanladığı müraciətlər əksini tapırdı. Zəhmətkeşləri ruhlandırان şeir və hekayələr demək olar ki, qəzetlərin hər nömrəsində işıq üzü görünürdü. Mirvarid Dilbazinin neft sənayesində çalışanlara ünvanladığı “Neft görəkdir cəbhəyə” şeirini bu baxımdan nümunə göstərmək olar. Qəzetlərdə bəzən Hitleri ələ salan lətifələrdən, satirik şeirlərdən də istifadə olunurdu. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 14 iyul 1941-ci il tarixli 29-cu sayındakı “Hitler və şəkil” lətifəsində faşizm ideoloqu ələ salınırdı.

Ədəbiyyatda Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanlarının əksi, onların obrazlarının bədiiləşdirilməsi də müharibənin ilk günlərində diqqət mərkəzinə gətirildi. Bu baxımdan partiya yaradıcı insanların qarşısında tarixi qəhrəmanların ədəbi obrazlara çevrilməsi, barələrində filmlərin çəkilməsi, povest və romanların yaradılmasını mühüm tələb kimi qoyurdu. Partiya təbliğatçılarının düşüncələrinə görə, bu əsərləri oxuyanlar, filmlərə baxan insanlar öz qəhrəmanlıq tarixini yadına salır, bununla da ruhlanır.

S.Vurğun təkcə öz alovlu şeirləri ilə deyil, publisist yazıları ilə dövrü mətbuat orqanlarında çıxış edirdi. Bu böyük ədəbin “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 14 iyul tarixli 29-cu sayında dərc etdirdiyi “Faşizm və intelleksiya” publisistik qeydi ziyalılara ünvanlanmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin devrilməsindən sonra bolşeviklərin törətdikləri kütləvi qırğınları, milli ziyalılara qarşı 37-ci il represiyalarını ziyalıların qəbul etmədiklərini gözəl bilən Mərkəz bu tərəddüdləri oğtadan qaldırmaq üçün faşizmin daha təhlükəli olduğunu cəmiyyətdə çatdırmaqla vəziyyəti xeyirlərinə dəyişmək istəyirdilər. S.Vurğun ümumbakı ziyalıların yığıncağında etdiyi çıxışda partiyanın rəsmi ideoloqlarının narahatçılıqlarını üstüörtülü ifadə edərək

deyirdi: “Faşizm - insanlara, ölkələrə ölüm gətirən bir faciədir. Faşizm - zərbələr, qəbiristanlıqlar sevən bir bayquşdur. O, bəşəriyyətin min illərdir bəri yaratmış olduğu kultura abidələrini məhv edir, ən böyük dahilərin əsərlərini tom-tom kitablarını yandırır külə döndərir” (48)

“Dövlətə çox şey verəcəyik, dövlətdən az şey tələb edəcəyik” şüarı məqalələrin əsas qayəsini, ana xəttini təşkil edir, insanların daha çox zəhmət çəkməsini təbliğ edirdi. Mətbuat və radio ilə aparılan əsas təbliğat ona əsaslanırdı ki, müharibədə qələbə fabrik-zavodlarda, mədənlərdə, kolxoz və sovxozlarda, nəqliyyatda işin nümunəvi, müharibə dövrünün tələblərinə uyğun şəkildə aparılması nəticəsində qazanılır. Buna görə də arxa cəbhədə zəhmətkeşlər partiyanın göstərişlərini yerinə yetirərək öz işlərini hərbi qaydada yenidən qurdular, hər şeyi cəbhədəki qələbəyə uyğunlaşdırmağa çalışdılar. Müharibənin hələ ilk günlərində arxa cəbhədə çalışanlar onu göstərdilər ki, az işçi qüvvəsi ilə çox məhsul verməyi bacarırlar. Mətbuat iki-üç və daha çox adamı əvəz edən qəhrəmanlar haqqında oçerklər, müəssisələrdən reportajlar hazırlayırdılar. Staxanov əmək metodları, çoxlu dəzgahlara xidmət etmək üsulu daha böyük sürətlə yayılmağa başlamışdı. Staxanovçu qəhrəmanlar tez-tez qəzet səhifələrində görünür, barələrində oçerklər, məqalələr yazılır, iri ölçüdə şəkilləri çap edilirdi.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan xalqının göstərdiyi fədakarlıq alimlər tərəfindən tədqiq olunmuş, araşdırmalar aparılmış, və bir neçə monoqrafiya çap edilmişdir. Azərbaycan mətbuatı səhifələrində dərc olunan materiallar da professor Nəsir İmanquliyev tərəfindən də tədqiq edilib, arxiv sənədləri, zəngin faktiki material əsasında “Zəhmətkeşlərin əmək qəhrə-

manlığı uğrunda” kitabı 1968-ci ildə “Azərbaycın” tərəfindən çap olunub. Müəllif kitabda sənaye, kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların əmək fəallığını yüksəltmək uğrunda mübarizədə mətbuatın rolunu, mətbuat kollektivlərinin, müxbirlərin çoxcəhətli fəaliyyətini geniş şərh edir. (49)

Professor N.İmanquliyevin araşdırmasına görə, müharibə şəraitinin ağırlığına və redaksiyanın yaradıcı işçilərinin xeyli hissəsinin cəbhəyə getməsi səbəbindən törənən çətinliyə baxmayaraq qəzetlər neft mədənləri, sənaye müəssisələri ilə daim əlaqə saxlayır, hər bir yenilikdən, vətənpərvərlik təşəbbüslərindən xəbər tutur və aldıkları informasiyaları işıqlandırır.

Müharibənin ilk illərindən, demək olar ki, sonunadək “Kommunist” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində çalışmış Rza Quliyev öz xatirələrini “Şanlı səhifələr” kitabında oxuculara çatdırır: *“Müharibə şəraitində qəzetin rol və əhəmiyyəti, məsuliyyət və məqsədi ikinə qədər artmış idi. Məhz buna görədir ki, biz qəzetin hər nömrəsi üzərində çox fikirləşir, məqalə və yazıların, sərəlvə və başlıqların hər dəfə düşmənlə qarşı mübarizəyə yönəldilməsinə çalışır, fəhlələrə, kolxozçulara və ziyalılara arxalanırdıq. Belə ciddi anlarda qəzet xalqla daha sıx bağlı olmalı idi”*. (50)

Qəzetin informasiya siyasətinə diqqət yönəldən R. Quliyev o dövr üçün aktual olan cəbhə xəbərlərinin dərcinə üstünlük verdiklərini qeyd edərək yazır: “Hamının nəzəri cəbhəyə dikilmişdi. Buna görə də respublikamızın zəhmətkeşləri Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrindən alınan müxtəlif xəbərlərlə, Sovet Məlumat Bürosunun məlumatları, Baş komandanın əmrləri ilə tanış olmaq üçün qəzetin hər bir nömrəsini səbirsizliklə gözlə-

49. “Azərbaycan kommunisti”. 1968-ci il. 6 iyun № 5. səh. 93-96

50. Rza Quliyev: “Şanlı səhifələr”. “Kommunist” qəzeti Böyük Vətən müharibəsi illərində. “Kommunist” nəşriyyatı. 1969. səh. 4-5

yirdi”. (51)

Cəbhədə ordu sıralarında döyüşən yazıçı və jurnalistlərin yazılarını, şeir və hekayələrini, öçerklərini mütəmadi dərc edən “Kommunist”in baş redaktoru onların adlarını sadalayır: “Məmməd Rahimin, Abbas Zamanovun, S.Rüstəmin, Əli Vəliyevin, İbrahim Novruzovun, Nüsrət Bağirovun, Qafar Rəcəbovun və başqalarının tez-tez yazılarını çap edirdik” (52)

Müxtəlif cəbhələrdə qəhrəmanlıqla döyüşən Azərbaycan xalqının mübariz övladları ilə bağlı öçerklər, bədii yazılar, geniş araşdırmalar dövrü mətbuat orqanlarında dərc olunurdu. 1942-ci ilin 1 yanvar sayında “Kommunist” qəzeti Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədovun qəhrəmanlığından vəcdə gələrək irihöcmli məqalə çap etdi. Cəsur təyyarəçi Hüseynbala Əliyevin 17 yara almasına baxmayaraq iki düşmən təyyarəsini sıradan çıxartıb, üçüncüsünü qaçmağa vadar edərək, təyyarəni xətersiz yerə endirməyi mərkəzi mətbuat orqanlarının əsas mövzusunə çevrildi.

1942-ci ilin sonunda Azərbaycan Həzi Aslanovun böyük qəhrəmanlıq xəbəri ilə sevindi. Stalinqrad ətrafında bir aydan çox davam edən döyüşlər ərzində Aslanovun bölməsi almanların 45 tankını, 9 minaatan batareyasını, 14 tankvuran topunu, 12 səhra topunu, 42 taxta-torpaq atəş nöqtəsini və müxtəlif yüklə dolu 50 avtomobilini məhv etdi. Düşmənin 2 minə qədər əsgər və zabiti öldürüldü, 700 alman əsgəri əsir alındı. Tankçılar bölməsi 125 yük avtomobili və çəkici maşın, 12 minlik avtomobili, 30 motosiklet, 80 araba yük, bir ambar döyüş sursatı, orzaq və hərbi geyim ələ keçirdilər.

Bütün mətbuat orqanları 1942-ci ilin dekabrın sonlarından

---

51. Yənə orda. səh.11

52. Yənə orda. səh.49

Azərbaycanın bu şanlı qəhrəman övladının fədakarlığına, mübarizliyinə onlarla məqalə, şeir, hekayə, öçerk həsr etdi. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1942-ci il 22 dekabr tarixli fərmanı ilə Həzi Aslanov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı aldı və bu münasibətlə mətbuatda “Xalqın mərd oğluna eşq olsun” şüarları qəzet səhifələrini bəzədi.

Bütün qüvvələrin alman-faşist işğalçılarına qarşı mübarizəyə səfərbər olduğu dövrdə “Azərbaycan” jurnalının varisi olan “Revolusiya i kultura” jurnalı zamanın tələbinə uyğun addəyişikliyinə uğradı. Jurnal “**Vətən uğrunda**” adı ilə nəşr olundu: “Həmin gündən özlərini “müsəlləh əsgər” hesab edən yazıçılar düşmən üzərində tarixi qələbə saatını yaxınlaşdırmaq üçün coşğun vətənpərvərlik hissi ilə qələmlərini süngü ilə yanaşı tutdular”. (53)

Müharibə illərində “Vətən uğrunda” adı ilə nəşr olunan “Azərbaycan” jurnalının qarşısında duran ön mühüm vəzifə ədəbi janrların, o cümlədən ədəbi tənqiddin faşizmin maddi və mənəvi sərvətlərə amansız düşmən olduğunu oxuculara çatdırmaqdan ibarət idi. Bu dövrdə jurnalda peşəkar tənqidçi və ədəbiyyatşünaslarla yanaşı, filosof və tarixçilər də ardıcıl məqalələrlə çıxış edirdilər. Onların ən yaxşı məqalələri günün tələblərinə uyğun publisist üslubda qələmə alınırdu. Jurnalın 1942-ci il tarixli 1-ci sayında Məmməd Arifin “Heyne və faşizm” publisistik qeydləri və həmçinin 4-5-ci saylarda dərc etdirdiyi “Şeirimiz Böyük Vətən müharibəsi günlərində” ədəbi-tənqidi mülahizələri, Əziz Şərifin “Faşist bandaları” (1942-ci il №1), Mirzə İbrahimovun “Müharibə və ədəbiyyat” (1943-cü il №3), Mikayıl Rəfilinin “Faşizm sənət və mədəniyyətin düşmənidir” (1941-ci

---

53. Rasim Tağıyev: “Azərbaycan” jurnalı və Azərbaycan sovet ədəbiyyatının aktual problemləri”. (1923-1976-cı illər). “Elm”. 1977. səh.24

il №6) məqalələri mübarizlik və vətənpərvərlik ruhunda qələmə alınmışdır.

1941-1945-ci illərdə “Vətən uğrunda” (“Azərbaycan”) jurnalının səhifələrində M.Arif, M.Hüseyn, M.İbrahimov, Ə.Şərif, M.C.Cəfərov, H.Araslı, C.Xəndan, C.Cəfərov, Ə.Ağayev kimi tənqidçilərlə yanaşı, M.S.Ordubadi, A.Şaiq, Ə.Nəzmi, S.Vürğun, S.Rəhimov, M.Rahim və Mir Cəlal kimi dövrün tanınmış ədəbiyyat xadimləri öz əsərlərini dərc etmiş, oxucularda hərbi-vətənpərvərlik hissi aşılamışlar. 1941-1945-ci illərdə jurnalı Məmməd Arif redaktə etmişdir.

Cəbhə qəzetləri

Müharibənin ilk günlərindən başlayaraq döyüşçüləri igidlik və qəhrəmanlıq göstərməyə ruhlandıran, onları ideoloji baxımdan hazırlayan mərkəzi və yerli mətbuat orqanları ilə yanaşı, cəbhə qəzetləri də nəşr olunurdu. Müxtəlif xalqların dillərində döyüş bölgələrində böyük çətinliklərlə işıq üzü görən cəbhə qəzetləri arasında Azərbaycanda işıq üzü görən qəzetlər fədakar oğulları düşməyə qarşı amansız olmağa, mübarizəyə, igidliyə səsləyirdi. Cəbhə qəzetlərinin əsas missiyası Ali Baş Komandanın ömrünü döyüşçülərə çatdırmaq, müharibənin gedişi, döyüş əməliyyatları ilə onları tanış etmək, arxa və ön cəbhənin vəhdətini yaratmaq idi.

1942-ci ildə alman qoşunları Kuban torpağını və Şimali Qafqazın xeyli hissəsini işğal etdikdən sonra Qafqaza genişmiqyaslı hücum planı hazırladılar. Qafqaz böyük bir işğal təhlükəsi ilə üz-üzə olduğundan bu torpağın övladları “Qafqazı müdafiə” şüarı altında ağır döyüşlərə atıldılar.

Qafqazın müdafiəsi uğrunda gedən döyüşlərin ən təhlükəli günlərində **“Fəhlə-kəndli Qızıl Ordusu döyüşçüsü”** qəzeti Azərbaycan övladlarını mübarizəyə çağırırdı. Qəzetin texniki və yaradıcı əməkdaşları operativlik, təşəbbüskarlıq göstərərək məşin və təyyarələrlə, qatarla cəbhəyə yollanıb, vərəqələr çap edib yayırdılar. Bu cəbhə qəzetinin əməkdaşları Novorossiyski, Mozdok, Buyunaxsk ətrafında gedən döyüşlərdən redaksiyaya poçtla, telefonla, adamlarla məlumatlar çatdırır, azərbaycanlı döyüşçülər barəsində məlumatlar dərc edirdilər.

1942-ci ilin axırında Şimali Qafqaz cəbhəsinin hərbi hissələri alman faşistlərinə sarsıdıcı zərbələr endirdi. Qafqazın düşmən-

lördən azad edilmiş şohər və köndlərinə “Fəhlə-kəndli Qızıl Ordusu döyüşçüsü” qəzetinin əməkdaşları da döyüşçülərlə birgə daxil oldular. Faşistlərin törətdikləri dağıntılar, faciələr onları dəhşətə gətirdi. Azərbaycan döyüşçülərinə üz tutaraq Vətənin düşmənlərdən azad olunması üçün fədakarlığa səsləyən “FKQO döyüşçüsü” bu barədə yazırdı: “Döyüşçü, sən vətənə sadıq olmağa müqəddəs and içmişən. Adına sona qədər sadıq qal. Faşisti bir güllə öldür. Onu doğma torpağımızdan sağ getməyə qoyma, onun canını cəhənnəmə vasil et”. (54)

Müxtəlif cəbhələrdə qəhrəmanlıq göstərən azərbaycanlı döyüşçülər barəsində də məqalələr, oçerklər dərc olunurdu. “FKQO döyüşçüsü”nün səhifələrində ata-oğul Səlimovların göstərdikləri şücaət, müxtəlif cəbhələrdə düşmən hücumlarına sənə gəlmələri barəsində dərc olunan məqalə Böyük Vətən Müharibəsi ilə bağlı gürcü kinematoqrafçılarının çəkdikləri filmin ssenarisini xatırladır: “Bu ata və oğul silaha sarılaraq ordumuzun müxtəlif hissələrinə gedərkən, bir-birlərindən müvoqqəti ayrıldıqları zaman doğma vətənimizin adına layiq vuruşacaqlarına and içmişdilər. Onlar öz andına namusla əməl etdilər”.

Ata və qardaşları kimi düşmənlərə qarşı döyüşən, yaralı əsgərləri həyata qaytaran Azərbaycan qadınlarının şücaəti barəsində də “FKQO döyüşçüsü” məqalələri cəbhədə yayırdı. Cəbhə qəzeti möhkəm iradəyə malik qorxmaz Azərbaycan qızı Ziba Qəniyevanın qəhrəmanlığını təsvir edərək, döyüşçülərin yaddaşını xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinə yönəldirdi. Həmin məqalədə Ziba Qəniyevanın İsgəndəri mat qoyan Nüşabənin, Həcərin, Nigarın nəvəsi olduğu xatırlanırdı.

Kəşfiyyatçı Əlinağı və Əliməstan Bünyadovlar barəsində dərc olunan məqalə ciddi psixoloji məqam və gerçəklik üzərində

54. Həsən Quliyev. “Böyük Vətən müharibəsi günlərində cəbhə qəzetləri”. Bakı. 1954. səh. 9

də qurulduğundan oxucuların diqqətini cəlb edir: “Onlar düşmənin atəş nöqtələri və səngərlərinin yerini öyrəndilər. Sən vəziyyəti düşmənin möhkəmləndirilmiş atəş nöqtəsini məhv etməkdən ibarət idi. Qardaşlar ora dalbadal bir neçə qumbara tulladıqdan sonra aldıqları əmri yerinə yetirmək üçün sürünməyə başladılar. Lakin gözlənilmədən onların üzərinə 18 faşist atıldı. Qardaşlar üçün hər şey aydındır. Yenidən qumbaranı hazırlayıb yerə uzandı. Düşmənlərə qarşı onlar dastanlarda mədh edilən yenilməz qəhrəmanlar kimi vuruşurdular. Faşistlərin cəsədləri dalbadal yerə səriliydi. Qardaşlar isə qumbaraları atmaqda davam edirdilər. Birdən Əlinağıya güllə dəydi. O, “qardaşım” deyə çağırdı: “Mənim avtomatımın diskini və qumbaraları götür. Onlar məni yaraladılar. Qardaş qanının qisasını al!”

18 faşistin hamısını məhv etdikdən sonra Əliməstan ölümə qurban olmuş Əlinağını qucağında rotaya gətirdi. Əliməstan qardaşım, məni dinlə dedi: “Mən artıq ölürəm. Dediqlərimi yerinə yetir. Anama yaz ki, mən bir qəhrəman kimi öldüm. Qoy südünü mənə halal etsin”. Sonra qanlı yaylığı göstərərək tutqun səslə təkcə bunu deyə bildi: “Bunu isə nişanlığa qaytar”. Bu cür təsiri yazılar cəbhə qəzetlərində dərc olunur, düşmənlərə qarşı intiqam hissi oyadırdı.

“Vətən uğrunda irəli” cəbhə qəzetinin səhifələrində Azərbaycan xalqının döyüşçülərə ünvanlandıqları məktublar dərc olunurdu. Həmin məktublardan birində deyilirdi: “*Düşməni daha ağır zərbələr vurun. Qatıl və soyğunçu Hitleri əzin. Mərd və igid olun. Hücümünüzün sürətini artırın, bütün ölkə sizə aiddir*”.

Cəbhə qəzetlərinin nəzəri cəlb edən təşəbbüslərindən biri də övladları döyüşən valideynlərin fərdi məktublarını təşkil və çapı idi. Bu baxımdan “Sovet döyüşçüsü” qəzeti digərlərindən seçilirdi. Qəzet 1943-cü il dekabr saylarının birində Mərdəkanda

yaşayan Ziba Məlikovanın qızı, tibb bacısı Səlimə Xəlilovaya yazdığı məktubu dərc etmişdi. Z.Xəlilova qızına yazırdı: “Əziz qızım Səlimə, sənin Qızıl Ulduz nişanı ilə təltif edilməyin barədə xəbəri eşitdikdə ürəyim dağa döndü. Gözlərimə işıq gəldi. Sağ ol, qoca ananın ağ saçlarını ləkələmədin. Onun başını ucalt-dın”.

Stalinqraddan Baltikə qədər döyüş cəbhələrində böyük qəhrəmanlıqlar göstərən, iki dəfə Sovet İttifaqı qəhrəmanı adına layiq görülən Həzi Aslanovun döyüşçü dostlarının anasına yazdığı məktubu “Vətən yolunda” qəzeti 1943-cü ilin 4 iyul tarixli sayında oxuculara çatdırırdı: “Əziz anamız Nuşu! Dəniz flotundakı döyüşən qızıl əsgərlərin alovlu oğulluq salamını qəbul edin. Çox sağ olun ki, Həzi kimi oğul, igid və qoçaq bir əsgər tərbiyə etmişiniz. Onun döyüş igidliyi bizi yeni qəhrəmanlıqlar göstərməyə ruhlandırır”.

“Kommunist” qəzeti də ön və arxa cəbhə üçün xüsusi “Aqitasiya” vərəqəsi nəşr edirdi. Bu cəbhə qəzetinin tədqiqatçısı C.Əbdürrəhimovanın araşdırmaları onu deməyə əsas verir ki, müharibənin ilk aylarından başlayaraq **1944-cü ilin yanvar ayının 22-dək “Aqitasiya”nın 82 sayı çap olunub.**

“Aqitasiya”nın ilk sayı 1941-ci ilin sentyabrın 6-da “Kommunist” qəzetinin məsul redaktoru Rza Quliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanıb. Sonralar müxtəlif vaxtlarda R.Quliyevi Xasay Vəzirov, Süleyman Rəhimov və Əli Vəliyev əvəzləyib. Digər cəbhə qəzetlərində olduğu kimi “Aqitasiya” da xalqı azğın düşmənlərə qarşı mübarizəyə, qəhrəmanlığa səsləyir, hər bir Vətən övladını torpaqları müdafiəyə çağırırdı. Cəbhə həyatına aid olan materiallar “Vətən müharibəsi cəbhələrində”, “Sovet partizanları”, “Oxu və intiqam al”, “Cəbhədən məktublar”, “Ürək qanı ilə yazılmış məktublar”, “İgidlik”, “Mərdlik və qəhrəmanlıq nümu-

nələri” kimi müxtəlif rubrikalar altında dərc olunurdu. Bu materialların əksəriyyəti döyüş meydanlarında, səngərlərdə yazılıb redaksiyaya göndərilirdi. Janr baxımından rəngarəng olan bu materialların əsasını bir fikir təşkil edirdi: düşmən amansızdır, yırtıcıdır, onu məhv etmək, tökülən günahsız qanlar, törədilən cinayətlər üçün intiqam almaq! “Aqitasiya”nın əldə olunan 82 nömrəsində 33 baş məqalə dərc olunub ki, bu məqalələrin əksəriyyəti diqqəti ön və arxa cəbhənin birliyinə həsr edilib. (55)

Məsələnin qoyuluşu, üslub kəskinliyi ilə fərqlənən baş məqalələr aydın, rəvan dildə yazılırdı. 1941-ci ilin payızında düşməni hərbi üstünlükdən məhrum etmək ümdə vəzifələrdən olduğundan “Aqitasiya” ilk sayındakı baş məqaləsini “Düşmən tanklarını məhv etməyi öyrənək” adlandırmışdı: “Yırtıcı faşist işğalçıları son nəfərədək qırın! Faşistlərin tanklarını qorxmadan məhv edin. Tankçıları göz açmağa qoymayın. Bu günün şüarı belədir. Vətənin şərəfi və azadlığı uğrunda apardığımız Böyük Vətən müharibəsinin tələbi belədir”.

Gənclərdə hərbi vətənpərvərlik hissini daha da yüksəltmək, onlarda düşmənlərə qarşı sonsuz nifrət oyatmaqdan ötrü “Aqitasiya” vərəqəsində məqalə, korrespondensiya, oçerk ilə yanaşı, məktub janrlarından da istifadə olunurdu. Azərbaycan oğullarının qəhrəmanlığını əks etdirən bu cür məktublar “Vətən müharibəsi cəbhələrində”, “Cəbhədən məktublar” kimi rubrikalar altında çap edilirdi. Onların bir hissəsi cəbhəçi jurnalistlər, bir hissəsi isə döyüşçülər tərəfindən yazılırdı.

Xalqı səfərbərliyə cəlb etmək, əmək cəbhəsindəki qəhrəmanlığını oxuculara çatdırmaq “Aqitasiya”nın ən mühüm istiqamətini təşkil edirdi.

---

55. “Azərbaycan jurnalistikasının tarixi təcrübəsi və müasirlik”. ADU. 1985. səh.110-111

Cəbhə qəzetlərində dərc olunan məqalələrin böyük qismi döyüş bölgələrinə göndərilən jurnalistlər tərəfindən qələmə alınır, çapa hazırlanırdı. Mərkəzi mətbuat orqanlarının həm texniki, həm də yaradıcı heyətlərinin bir qismi ilə yanaşı, şair və yazıçılar da “qələmi süngü” ilə əvəz edib döyüşə yollanırdı, orada cəbhə qəzetlərində çalışırdı. Bu qələm sahiblərinin od-alov içərisində peşə fəaliyyətlərini davam etdirməsinin özü bir qəhrəmanlıq nümunəsi idi. Böyük Vətən müharibəsi illərində cəbhə qəzetlərinin fəaliyyətini araşdıran Həsən Quliyev bu barədə yazır: “Cəbhədə çalışan mətbuat işçiləri öhdələrinə düşən vəzifələrinin daha məsul və şərəfli olduğunu dərk edirdilər. Bunsuz, çətin şəraitdə çalışmaq və işdə müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyildi. Cəbhə qəzetlərinin işçiləri mətbəə avadanlıqlarının kifayət qədər olmadığı halda döyüş şəraiti ilə ayaqlaşmalı idilər. Əlbəttə bu, qəzet işçilərindən mütəşəkkillik, davamlılıq və təşkilatçılıq tələb edirdi. Azərbaycanlılardan ibarət olan 223-cü diviziyanın siyasi şöbəsinin mübariz orqanı olan “Vətən yolunda” qəzeti Qafqaz və Kuban uğrunda gedən vuruşmalarda ən təhlükəli, həlledici yerlərində əsgər və zabitlərin ən yaxın köməkçisi olmuşdur”. (56)

Bəzən ağır döyüşlərə qatılan jurnalistlər və mətbəə işçiləri müharibənin dəhşətlərini yaşadıklarından yazdıqları очерklər, məqalələr canlı almırdı.

Mətbəə işçiləri axşamlar şam işığında qəzet materiallarını yığır, çap edir və hərbi hissələrə çatdırırdılar. Belə coşğun həvəs göstərən mətbəə işçilərindən Məmmədiyyə Məmməd oğlunun, çarçı Qəmbər Əliyevin adı bu baxımdan ön sıralarda çəkilirdi.

“**Hücum**”, “**Vətən eşqi**” kimi cəbhə qəzetlərində dövrün tanınmış qələm sahibləri ilə yanaşı, bədii yaradıcılığa həvəs göstərən

56. Həsən Quliyev. “Böyük Vətən müharibəsi günlərində cəbhə qəzetləri”. Bakı. 1954. Səh.22

tərən döyüşçülərin şeir və hekayələri də dərc olunurdu.

Uzaq şərq sahillərində döyüşən azərbaycanlı əsgər və zabit üçün çətinliklə nəşr edilən qəzetlərdən biri də “**Həyəcan**” idi. Bu cəbhə qəzeti müharibədə baş verən yenilikləri döyüşçülərə çatdırırdı, həm də qəhrəmanlıq nümunəsi göstərənləri təbliğ edir, əsgərlərdə mübarizə ovqatı yaradırdı. Qəzet öz səhifələrində Azərbaycan xalqının niyyət və arzularını qələmə alır, döyüşçülərdə qoruduğu torpağa bağlılıq aşılayırdı. “Həyəcan”ın səhifələrində Ağdam, Qazax, Cəbrayıl, Kirovabad (Gəncə), Naxçıvan zəhmətkeşlərinin məktublarını çap edib yayırdı.

Azərbaycan mətbuatının ordu sıralarına qatılan fəallarının “Suvarovçu”, “Stalin bayrağı”, “Qızıl əsgər” adlı bir sıra cəbhə qəzetlərində çalışması, döyüş əzmi jurnalistika tariximizin şərəfli səhifələri hesab edilməlidir.

Əhməd Cəmil, Qulam Məmmədli, Rəsul Rza, İslam Səfərlı, Ənvər Əlibəyli, Ağababa Rzayev, Əsgər Ağayev, Seyfəddin Dağlı, Seyfulla Əliyev, Məmməd Ağayev kimi Azərbaycan ədəbiyyatının, mətbuatının inkişafında böyük xidmətləri olan qələm sahibləri bir çox cəbhə qəzetlərində çalışmışlar.

50-60-cı illərin mətbuatı

Böyük Vətən müharibəsi başa çatdıqdan sonra Sovetlər İttifaqı da daxil olmaqla dünyanın əksər ölkələrinin ictimai-siyasi həyatında köklü dəyişikliklər baş verdi, yeni ictimai-siyasi mühit formalaşdı. Sovetlər İttifaqında 1945-ci ilin sentyabrında müharibənin başa çatması ilə bağlı Dövlət Müdafiə Komitəsi fəaliyyətini dayandırdı və bu barədə “Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy” qəzetlərində izahedici materiallar dərc olundu. Müharibədə öldürülən qələbə sovet mətbuatında Stalinin “məhkəm iradəsi”, “qətiyyətli addımı” ilə əlaqələndirilirdi. Müharibənin gətirdiyi faciələr, törətdiyi çətinliklərə isə toxunulmurdu. 1946-cı il fevralın 10-da SSRİ Ali Sovetinə yeni seçkilər keçirildi. Həmin ilin martında SSRİ Ali Soveti xalq komissarları sovetlərini nazirlər sovetinə çevirmək haqqında qanun qəbul etdi və İ.V.Stalin SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri təsdiq olundu. Əslində siyasi hakimiyyət yenə də ÜİK (b) P MK Siyasi Bürosunun əlində idi. Az sonra bu qurum da praktiki olaraq fəaliyyətdən qaldı. Stalin dövləti və partiyayı öz şəxsi seçimi ilə formalaşdırdığı “üçlük”, “beşlik”, “altılıq” vasitəsilə təkbaşına idarə edirdi.

Stalin şəxsiyyətinə pərəstiş, onun əlaqələrinin xalqa qarşı tutduqları qəbul olunmaz mövqe və fəaliyyətləri totalitar rejimin güclənməsinin əsas səbəbləri idi. 1949-cu ilin aprelin 12-də şəhər və rayon milis orqanlarında siyasi idarələr yaradıldı, avqustun 9-da paytaxtlarda, o cümlədən Bakıda milisə xüsusi hüquqlar verildi, oktyabrın 13-də isə milis qüvvələri SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Nazirliyinin tabeliyinə keçirildi. Gizlin dinləmələr və izləmə, danosçuluq genişləndi. Aparılan bu cür totalitar tədbirlər mətbuatın inkişafına böyük əngəllər törətdi, yaradıcılığı

oxucular tərəfindən dəyərləndirilən, milli mövqeyi müdafiə etməyə çalışan qələm adamları izlənilir, müxtəlif metodlarla cəzalandırılır, fəaliyyətlərinə qadağalar qoyulurdu. (57)

Əsassız represiyalar davam edirdi. Represiyanın əsas hədəfləri, ilk növbədə əsirlikdən qayıtmış müharibə iştirakçıları olurdu. Vətəno qaytarılan keçmiş əsirlərin üzərində və “tələbələrini əhval-ruhiyyəsinə nəzarət” gücləndirildi. Buna görə də mətbuatda və başqa ideoloji təbliğat vasitələrində 1950-1955-ci illərdə dərc olunan əksər materiallarda 1937-ci ilin qanlı havası seçilirdi. Stalin şəxsiyyətinə pərəstişi formalaşdırmaq 50-ci illər mətbuatının əsas qaymasına çevrildi.

Totalitar rejimin sərtləşməsinin təzahürlərindən biri elm, mətbuat, ədəbiyyat və incəsənət sahələri üzərində hakim ideologiyanın inhisarının daha da güclənməsi idi. XX əsrin tarixinə aid tədqiqatlar ÜİK(b)P tarixinin qısa kursunun təsiri altında qaldı, tarixi həqiqət və faktlar saxtalaşdırıldı. Həqiqəti yazmaq cəhdlərinin qabağı müxtəlif cəza üsulları ilə alınır.

AKP MK-nın katibi M.C.Bağirov mərkəzin apardığı ideoloji sistemi Azərbaycanca məhkəmləndirirdi. Ona bu işdə Markaryan, Qriqoryan, Yemelyanov-Barşov və Sumbatov Topuridze, Atakişev hər cür kömək edirdi. 1937-ci ilin qanlı represiyasından qurtulan Səməd Vurğun, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Əbülhəsən Ələkbərzadə, filosoflardan Heydər Hüseynov təqiblərin əsas obyektləri idi.

İstedadlı filosof, görkəmli alim və ictimai xadim, akademik Heydər Hüseynovun 1949-cu ildə çap olunan “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” əsəri Stalin mükafatına layiq görüldü. Elmi tutumuna görə ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılanmış kitabda “Şamil hərəkəti, müridizm, guya Rusiya xalqına qarşı mübarizə kimi qiymətləndirildi, məhz buna

57. “Azərbaycan tarixi”. VI cild. Bakı. Elm 2008. səh.130

görə Stalin mükafatı hökumətin qərarı ilə loğv olundu. Heydər Hüseynov ağır təqiblərə məruz qaldı, üzləşdiyi çətinliyə, mənəvi sarsıntıya görə intihar etdi.

Ədəbi jurnallar, teatr repertuarları və kino sənəti haqqında ÜİK (b) MK-nın 1946-1948-ci illərdə qəbul etdiyi qərarlarda bədii formanın “yüksək ideyalara” tabe etdirilməsinin “geniş proqramı” verildi. Ədəbiyyat və incəsənətdə fərdiliyə, milliliyə “formalizm” damğası vurulurdu. Sosialist realizmin ideoloji qəlibindən kənara çıxmaq, cəmiyyətin həyatında mövcud olan nöqsanlardan, ziddiyyətlərdən danışmaq olmazdı.

1953-cü il martın 5-də totalitar-avtoritar sovet sisteminin başında dayanan İ.V.Stalinin vəfatından sonra hakimiyyət uğrunda mübarizə başladı və həmin ilin sentyabrında ölkənin siyasi elitasında köklü dəyişikliklər baş verdi. Hakimiyyətə gələn N.S.Xuruşov Sov.İKP MK-nın katibi kimi rəhbərlik etdiyi partiya strukturlarının, ali hərbi elitanın, güc strukturlarının köməkliyi ilə hakimiyyəti ələ keçirməyə cəhd göstərən L.P.Beriyani və onun əlaltılarını aradan götürdü, stalinizm tərəfdarlarını hakimiyyətdən kənarlaşdırmağı bacardı.

N.S.Xuruşov 1953-cü ilin sentyabr ayında Sov.İKP MK-nın birinci katibi seçildi. Mərkəzdə baş verən hakimiyyət dəyişikliyi Azərbaycanda da baş verdi və M.C.Bağirov 1953-cü ilin 12-13 iyul tarixli Azərbaycan KP MK və Bakı Komitəsinin birgə plenumunda vəzifəsindən kənarlaşdırıldı və bir müddətdən sonra həbsə alındı.

N.S.Xuruşovun hakimiyyətə gəlişi ilə Stalin şəxsiyyəti haqqında mətbuatda formalaşdırılan mifin aradan qaldırılmasına cəhdlər edildi. İttifaq respublikalarının mərkəzi mətbuat orqanlarında “tarixdə şəxsiyyətin rolu haqqındakı Marksizm-Leninizm anlayışının” izahı aparıldı. Şəxsiyyətə pərəstişin partiya

həyatında kütlələrin rolunun azaldılması kimi dəyərləndirildi və Stalinin xilaskar obrazı və iri portretləri mətbuat səhifələrindən çıxarıldı.

1954-cü il fevralın 14-16-da Azərbaycan KP-nın XX qurultayı keçirildi və akademik İ.D.Mustafayev MK-nın birinci katibi seçildi. Sadıx Rəhimov Azərbaycan SSRİ Nazirlər Şövetinin sədri, yazıçı Mirzə İbrahimov Ali Sovetnin Rəyasət Heyətinin sədri təyin olundular.

İ.D.Mustafayev, M.İbrahimov, S.Rəhimov və həmkarları yeni şəraitdə respublikanın, xalqın vəziyyətini yaxşılaşdırmağa, milli-mənəvi dəyərlərin, mədəniyyətin, elmin inkişafına çalışır, bu yöndə bir sıra tədbirlər həyata keçiriridilər. Mərkəzin təlimatına, göstərişlərinə uyğun olaraq Azərbaycanda da stalinizmin ortaya qoyduğu şəxsiyyətə pərəstişin aradan qaldırılmasına yönəlik addımlar atmağa başladılar. Az da olsa görülən bu işlər mətbuatın işinin canlanmasına səbəb oldu, yeni nəşrlərin çapı planlaşdırıldı.

Azərbaycanda liberal düşüncə sahibi olan ziyalıların hakimiyyətə gəlişi ilə cəmiyyətdə baş verən liberallaşma ədəbiyyatda olduğu kimi mətbuatda da əvvəllər qadağan olunan bəzi mövzuların işıqlandırılması imkanlarını yaratdı. İndiyə qədər dövlət sirri sayılan bir çox məsələlər mətbuat səhifələrinə çıxarıldı, sistemli şəkildə olmasa da, qadağan edilən sahələr barəsində publisistik, elmi-tarixi materiallar çap olundu. Lakin hadisələrin sonrakı gedişi onu göstərdi ki, sovet rəhbərliyi qadağaların aradan götürülməsinə hələ hazır deyil. 1957-ci ilin aprel ayında 3-də Sov.İKP MK katibliyi “Qlavlitin işi haqqında” qərar qəbul etdi. Qərarla dövlət sirri sayılan məlumatların vahid siyahısının hazırlanmasından, mövcud qadağalar sisteminin köhnəliyindən və onun dəyişdirilməsi zərurətindən danışılma da, nəticə etibari-

lə siyahıda heç bir yenilik olmadı. Qərarda SSRİ Qlavlitinə tapşırıldı ki, ildə bir dəfə olaraq olaqədar nazirliklərlə birlikdə, vaxtaşırı sensor məhdudlaşdırılmasının əhatəsinə daxil olan məsələlərə baxsınlar. Qlavlit işinin təkmilləşdirilməsində sovet rəhbərliyinin ehtiyatlı hərəkəti ona əsaslanırdı ki, qəbul ediləcək qərar dünyada SSRİ-nin azad sözü, mətbuatı boğmaq cəhdi kimi qiymətləndirilməsin. Mərkəzdə aparılan sensor məhdudlaşdırılması ilə bağlı işlər Azərbaycan da həyata keçirildi.

1957-ci ilin may ayının 17-də AKP MK bürosunda yerli qlavlitin işi müzakirəyə çıxarıldı və qərar qəbul olundu. Bu qərarda əsasən Azərbaycan SSRİ Qlavlitindəki nöqsanlar, mətbuatda dövlət sirlərinin mühafizəsindəki çatışmazlıqlar əksini tapdı. Sensorların məsuliyyətsizliyi ilə bağlı qərarda deyilirdi: "Elə sensorlar vardır ki, onlar öz vəzifələrinə formal yanaşır, müasir şəraitdə sovet sensorunun əhəmiyyətini və məsuliyyətini düzgün dərk etməzlər və belə hesab edirlər ki, indiki zamanda mətbuatda hərbi və dövlət sirlərinə nəzarəti guya zəiflətmək olar. Buna görə də qəzətlərdə, jurnallarda, kitablarda gedən səhvlərin aradan qaldırılması üçün heç bir tədbir görmürlər. Belə ki, sensorun günahından 1957-ci ilin əvvəlində "Sosialist Sumqayıtı" qəzetində bir sıra müəssisələrin istehsal gücü barəsində dövlət sirri sayılan məlumatlar getmişdi. Büronun qərarının sonunda yazılırdı: "Sensorların işi elə təşkil olunmalıdır ki, hərbi və dövlət sirri sayılan məlumatların mətbuatda elan olunmasına istisnasız olaraq ən kiçik imkan belə qalmasın". (58)

İctimai-siyasi ab-havanın mülayimləşməsi, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış, qadağan olunmuş klassik Azərbaycan şair və yazıçıların əsərlərinin çapı şəraitində respublikada Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusunun təmin olunmasına təşəbbüs

58. "Qlavlitin işi barədə". AKPMK bürosunun qərarı. 17.05.1987. ARPİSPİHDA. Fond I. siy. 44. iş 70. vərəq 111-113

edildi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri, yazıçı Mirzə İbrahimov “Kommunist” qəzetində dövlət idarələrində Azərbaycan dilinin işlənməsi ilə bağlı konkret dəlil, faktlarla çıxış etdi. Bundan sonra məsələnin mətbuatda açıq müzakirəsi keçirildi. 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyaya respublikada dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə əlavə etdi. Rəsmi sənədlərin, kargüzərlik işlərinin Azərbaycan dilində aparılması üçün konkret tədbirlər görüldü. Azərbaycanlı elmi işçilərin, aspirantların sayı xeyli dərəcədə çoxaldı.

Azərbaycan mədəniyyətinin və dilinin təbliğini genişləndirmək məqsədi ilə 1957-ci ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında radio və televiziya komitəsinin fəaliyyəti gücləndirildi və rəhbərliyinə yeni yaradıcı qüvvələr cəlb edildi. Sentyabr ayının 10-da AKP MK bürosu radio və televiziya komitəsinin tərkibi haqqında qərarı təsdiq etdi. Bununla yanaşı, “Azərbaycan kommunisti” jurnalının redaksiya heyəti dəyişdirildi.

1957-ci ilin dekabrın 4-5-də “Ədəbiyyat və incəsənət sahələrinin xalqın həyatı ilə sıx əlaqəsi uğrunda” adı altında respublika fəallarının yığıncağı keçirildi. Bu tədbirdə bütün yaradıcılıq təşkilatlarının rəhbərləri, tanınmış yazıçılar, şairlər, bəstəkarlar, rəssamlar iştirak etdirdilər.

Tədbirdə geniş məruzə ilə çıxış edən “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin redaktoru Qasım Qasımzadə ictimai maraq kəşf edən məsələlərə toxundu. Q.Qasımzadə bildirdi ki, rəhbərlik etdiyi qəzetin respublikanın mədəni həyatı ilə əlaqəsini möhkəmləndirmək üçün oxucu məktublarına, rəylərinə geniş yer verilir. Redaktor misal olaraq orta məktəb müəllimi Bilqeyis Məmmədovanın klassiklərimizin əsərlərinin nəşr olunmaması barəsində yazdığı məktubu tədbirdə səsləndirdi. Q.Qasımzadə bildirdi ki,

bu mövzu ətrafında müxtəlif peşə sahibləri olan 45 oxucunun rəyi qəzetdə nəşr olunsada, mədəniyyət nazirliyi bu məsələni hələ də müzakirəyə çıxarıb qərar qəbul etməyib. Q.Qasımzadənin qaldırdığı daha ciddi məsələlərdən biri də yeni doğulan uşaqlara qoyulan adlarla bağlı idi. Redaktor, yazıçı Q.Qasımzadə təəssüf hissi ilə qeyd edirdi ki, milli yaddaşımıza, milli kimliyimizə zidd olan bu hal kondlarımızda kütləvi hal alıb, valideynlər uşaqlarına süni, qəbahətli adlar qoyur. Qəzetdə dərc olunan “Ana və atalara açıq məktub” ciddi rezonans doğurmuşdu.

“Kommunist”, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetləri, “Kirpi” jurnalı bu məsələni təhlil edib cəmiyyətə çatdırır, valideynlərə övladlarına ad verən zaman milli adların qoyulmasını tövsiyyə edirdi. Bu silsilə yazılarda göstərilirdi ki, uşaqlarına Traktor, Syezd, Razbor, MTS, Kolxoz, Pambıq, Noyabr, Sud, Raykom, Şanxay, Kitay kimi qondarma, millilikdən uzaq soyadların qoyulması dayandırılmalıdır. (59)

1957-ci ilin noyabrında uşaqlar üçün Azərbaycan dilində “Göyərçin” jurnalının nəşrinə qərar verildi. Əvvəlcə jurnalın “**Kəpənək**” adı ilə çapı nəzərdə tutulsa da, müzakirələrin gedişində “**Göyrəçin**” adı üzərində dayanıldı. Uşaqların təlim-tərbiyəsi, onların dünyagörüşünün formalaşması üçün nəzərdə tutulan “Göyərçin”in çapının vacibliyi barəsində Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin sədri, yazıçı Mirzə İbrahimov 1957-ci ilin sentyabr ayının 17-də Azərbaycan KP MK-na yazırdı: “Məktəbəqədər uşaqlar üçün Azərbaycan dilində “Murzilka” tipli rəngli “Kəpənək” adlı jurnalının çapını müzakirə etməni xahiş edirəm. Şəhərlərdə və xüsusən kənd yerlərində bu yaşda olan uşaqların belə bir jurnala ehtiyacı var. Onların tərbiyə olunmasında bu jurnal böyük rol oynaya bilər. Həmin jurnalın ayda bir dəfə buraxılmasını və hər nömrəsinin 12-16 səhifə həcmində olmasını məqsə-

dəuyğun hesab edirəm”. (60)

M.İbrahimovun bu təqdimat məktubunu əsas tutaraq Azərbaycan KP MK bürosu noyabr ayının 19-da Azərbaycan komso-molunun MK-nə icazə verdi ki, 1958-ci ilin yanvar ayının 1-dən etibarən “**Göyərçin**” nəşrə başlasın. Büronun qərarı ilə jurnalın hər sayı üçün 8 min manat qonorar fondu, 11 ştatlı işçi üçün 9.300 manat aylıq əməkhaqqı fondu müəyyənləşdirildi. Büro ic-lasında həmçinin Azərbaycan KP Naxçıvan Vilayət Komitəsinin orqanı olan “Şərq qapısı” qəzetinin 1958-ci ilin yanvar ayının 1-dən etibarən nəşi həftədə 3 dəfədən 5 dəfəyə qədər qaldırıldı və tirajı 5 min nüsxədən 10 min nüsxəyə çatdırıldı.

Azərbaycan cəmiyyətinə milli ab-havanın qaytarılması, Azər-baycan dilinin dövlət dili statusuna edilən cəhd, mərkəz tərəfin-dən ciddi təpkiylə qarşılandı, Azərbaycan SSR rəhbərliyi mil-lətçilikdə təşqirləndirildi. Sov.İKP MK Azərbaycanda partiya təşkilatı işini yoxlamaq üçün Bakıya 26 nəfərdən ibarət komisiya göndərdi. Həmin günlərdə Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyünə respublikanın “millətçi” rəhbərləri dəvət edilmədi.

1958-ci ilin yanvarın 28-də Azərbaycan KP XXII qurultayı öz işinə başladı. Qurultayı giriş sözü ilə Azərbaycan dilində açan İ.Mustafayev ölkənin iqtisadiyyatı, səhiyyəsi və təhsili ilə bağlı ətraflı çıxış etdi və məruzəsinin bir hissəsində yaradıcılıq təşki-latlarının fəaliyyətindəki nöqsanlardan danışdı.

Qurultayda Mirzə İbrahimovun çıxışı böyük maraqla qarşılan-dı. Bu, M.İbrahimovun Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin sədri və-zifəsindən kənarlaşdırıldıqdan sonra ilk çıxışı idi. Bu dəfə də M.İbrahimov dil və milli mədəniyyətlə bağlı məsələlərə toxun-du, öz prinsipial mövqeyini ortaya qoydu və bildirdi ki, bədi

ədəbiyyatda, mətbuatda və tərcümə sahəsində doğma ana dilinə həssas yanaşılır.

M.İbrahimov əsas diqqəti mətbuatın dili üzərinə gətirdi və qeyd etdi ki, bəzi qəzetlərin dili qurudur, rəsmidir və onun səhi-fələrində Azərbaycan dilini korlayan savadsız ibarə və ifadələ-rə təsadüf edilir. Sonra yazıçı çıxışını tərcümə məsələlərinin üzərinə gətirdi: “*Bu, tərcümə materiallarında özünü daha qaba-riq göstərir. Dövri mətbuatın tərcümə materiallarında dilin gö-zəlliyini və ahəngdarlığının təhrif edilməsinə yol vermək olmaz. Bizim qəzetlər çap materiallarının dilinə böyük diqqət yetirməli-dirlər*”.

Sov. İKP MK-nın 1959-cu il iyunun 24-dən 29-na qədər ke-çirilən plenum heç bir əsas olmadan, qondarma ittihamlarla Azərbaycan rəhbərliyini ciddi tənqid etdi. Azərbaycan KP MK-nın 1959-cu ilin iyulunda keçirilən XI plenumunda İ.D.Mustafa-yev vəzifəsindən azad edildi, Vəli Yusif oğlu Axundov (1916-1986) Azərbaycan KP MK-nın I katibi seçildi.

Yeni mətbu orqanların yaradılması. Partiya işini təkmilləş-dirmək, mövcud nöqsanları ciddi tənqid etmək üçün “Molla Nəsrəddin” məktəbini yeni məzmununda davamına, yeni satirik mətbu orqana ciddi ehtiyac vardı. Məhz bunu nəzərə alaraq 1952-ci ildə “**Kirpi**” jurnalı nəşr olundu. Jurnalın ilk redaktoru Əvəz Sadiq oldu.

Əbülfəz Əli oğlu Sadiqov (Əvəz Sadiq) 1898-ci ildə Ordubad-da maarifpərvər ziyalı ailəsində doğulub, Bakıda ali təhsil alıb. Ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən Əvəz Sadiq 1920-ci il-dən pedoqoji fəaliyyətlə məşğul olub, 1925-ci ildən jurnalistlik fəaliyyətinə başlayıb. 1925-1927-ci illərdə “Şərq qapısı” qəze-tinin redaktoru olub. 1952-ci ildə “Kirpi”nin baş redaktoru təyin

edilən Ə.Sadıq 1956-cı ilə qədər bu vəzifədə çalışdı.

“Molla Nəsrəddin” ənənələrini davam etdirmək, cəmiyyətdəki nöqsanları üzə çıxarmaq, möhtəkirlərə, sovet quruluşunun əleyhinə olanlara qarşı mübarizəni əsas yaradıcılıq istiqaməti hesab edən “Kirpi” ilk sayından başlayaraq oxucular tərəfindən maraqla qarşılandı. Cəsarətli yazıları ilə oxucuların rəğbətini qazanan Səməd Vurğun, S.Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, İsmayıl Şıxlı, Əliqə Vahid, “Kirpi” ilə əməkdaşlıq edərək, öz satirik əsərlərini çap etdirdilər.

Əvəz Sadıqdan sonra jurnala Qulam Məmmədli, Seyfəddin Dağlı, Salam Qədirzadə, Şamil Fərzəliyev, Eyvaz Borçalı rəhbərlik etdi. Artıq bu şərfli işi Polad Qasimov davam etdirir. “Kirpi”nin keçib-gəldiyi yaradıcılıq yolu ilə bağlı jurnalın məsul katibi Rüşət Əhmədzadə “Sovet kəndi” qəzetinin 2 avqust 1977-ci il tarixli sayında yazır: “Böyük qələbələrdən ilham alan “Kirpi” artıq 25 ildir ki, Azərbaycanın şəhər və kəndlərini, sənaye və kənd təsərrüfatı obyektlərini qarış-qarış gəzir. Qələmin iti ucu ilə xalq malına göz dikənlərin, möhtəkirlərin, vəzifəsindən sui-istifadə edənlərin bərbəzəkli qıfalmı dağıdır, əmək-dən yayınanları, müftəxorluq azarına tutulanları satıra atəşinə tutur... Şəxsi mülkiyyətə, zəhmətsiz varlanmaya meyl, dini adət-ənənələrə kor-koranə sitayiş, qadın və uşağa fədai münasibəti və sair belə mənfur qalıqlara qarşı “Kirpi” həmişə öz sözünü demişdir”.

R.Əhmədzadə jurnalın səhifələrini məzmunlu satirik şəkillərlə bəzəyən rəssam Nəcəfəliyevə də yubiley ərəfəsində xatırlaraq onun yaradıcılığını nümunə kimi göstərirdi.

1958-ci il yanvarın 10-da kiçik formatda “Bakı” qəzeti nəşr olunmağa başladı. Getdikcə oxucuların maraqla qarşılandığı “Bakı”nın yaranmasının təşəbbüskarı, Azərbaycan jurnalist-

lərinin yetişməsində, püxtələşməsində böyük rolu olan Nəsir İmanquliyev oldu. N.İmanquliyev bu qəzetə düz 30 il rəhbərlik etdi.

N.İmanquliyev qəzetin ilk sayında oxuculara müraciətlə qələmə aldığı “Mühüm vəzifələr qarşısında” məqaləsinə yazırdı: “Bakının sonaycsini, kənd təsərrüfatı və mədəniyyətini inkişaf etdirməkdə bu gündən başlayan “Bakı” axşam qəzetinin də üzərinə çox böyük vəzifələr düşür. Qəzet partiya və sovet orqanlarına hərtərəfli yardım göstərməli, şəhərimizin zəngin, rəngarəng həyatını, Bakı zəhmətkeşlərinin yaradıcı əməyini, məişətini, istirahətini dolğun və hərtərəfli işıqlandırmalıdır”. Mətbuatın sovet cəmiyyətində mövqeyinə diqqət çəkən redaktor “kültürlərin səfərbərliyə alınmasında” qəzetlərin böyük rol oynadığını göstərirdi: “Mətbuat partiyamızın ön uzaqvuran silahıdır. Kommunist mətbuatı partiyamızın yüksək ideyalarını yayır”.

Qəzetin ilk sayının nəşri münasibəti ilə bağlı redaksiyaya ünvanlanan xeyli sayda təbrik məktubları da dərc olunub. Həmkarlarının qısa təbrik teleqramlarını ilk səhifədə yerləşdirən “Bakı”nın ikinci səhifəsi “milyon səslə, milyon canlı, milyon çiraqlı Bakı” başlığı ilə açılır. Mirzə İbarhimovun, Abdulla Şaiqin, Süleyman Rüstəmin təbrikləri xüsusən maraqlı görünür. M.İbrahimov “Bakı qəzeti” təbrikində yazır: “Azərbaycan mətbuatının tarixində şərfli bir səhifə açılır. Gündəlik qəzetlərimizin sayı artır, yeni bir qəzet çıxmağa başlayır. Bu qəzet respublikamızın paytaxtı şanlı Bakının adı ilə çap olunacaq. “Bakı”. Axşam qəzeti! Onun nəşr edilməsi ilə oxucularımızın çoxdankı və şirin arzusu yerinə yetmiş olur”. A.Şaiq də bu təbriklərə qoşularaq qəzetə romantik bir təbrik ünvanlamışdı: “Azərbaycan günü-gündən çiçəklənən bir lələkdir ki, bu lələyin rəngbərəng, ənənəli güllərindən höürülmüş çələngə bənzəyir. Qoy yeni “Bakı”

qəzeti bu özəmətli çələngin, mənim öziz vətənimin böyük nailiyyətlərini göstərən həqiqi xalq qəzeti olsun". Süleyman Rüstəm öz ürək sözlərini "Cürətli addımla" şeiri ilə bildirmişdi.

Qəzet ilk sayından etibarən materialların yığcamlığı ilə seçilir. İrihəcmli yazılara demək olar ki, az təsadüf olunur. "Bakı" ilk Azərbaycan sovet mətbuatı orqanıdır ki, sonuncu bütöv səhifəsi reklama ayrılıb. Müxtəlif teatrın afişaları, kitab ticarəti elanları, müəsisələrin xidmət təklifləri reklam səhifəsində dərc olunub.

"Dünənki səhər qəzetlərində nəşr olunanlar" rubrikasında qəzet materiallarından xülasələr oxuculara çatdırılırdı. Qəzetin "Oxucular yazırlar", "Teatr", "Bakı"nın reydi", "Xarici xəbərlər" daimi rubrikalarında çeşidli yazılar işıq üzü görürdü.

Abdulla Şaiqin, Süleyman Rüstəmin, Sabit Rəhmanın, Mirzə İbrahimovun, Rəsul Rzanın, Hüseyn Abbaszadənin, Qabilin qələmindən çıxan bədii nümunələr, publisistik yazılar qəzetə rəngarənglik gətirir, həm də oxucu marağını, rəğbətini artırır.

"Bakı" Azərbaycan jurnalistikasına yeni imzalar, simalar, orijinal düşüncə tərzinə sahib jurnalistlər gətirdi. Səfər Məmmədov, Manaf Süleymanov, Əhməd Rəşidov, Adil Cavadlı, Kazım Ələkbərov, Çingiz Ələkbərov, Cəmşid Əmirov, Şamil Qurbanov, Rəfael Nağıyev, Cabir Novruz, rəssam Arif Əsgərov, Fazil Rəhmanzadə və Nüsrət Kəsəmənli kimi qələm öhlinin yetişməsində "Bakı"nın jurnalistika məktəbinin böyük rolu oldu. Öz orijinal yazı tərzini, üslubu ilə seçilən Şamil Şahməmmədov qəzetin müxbirliyindən redaktorluğa qədər yol keçdi.

"Bakı"nın qurucusu Nəsir İmanquliyev ömrünün sonlarına yaxın jurnalist Zəmfira Məhərrəmliyə verdiyi müsahibə maraqlı faktlarla zəngindir. "Bakı" zərurətdən yarandı" sərlövhəli müsahibədə N.İmanquliyev qəzetin yaranması ideyasından, ilk sa-

yından inkişafınadək tənəzzül dövründən danışıq:

...Hələ 50-ci ilin ortalarında, Mərkəzi Komitədə işlədiyim vaxtlarda Azərbaycan dilində səhər qəzeti çıxarmağın vacibliyi barədə məsələ qaldırılmışdı təklifim bəyənilmədi, qəbul olundu. O vaxtkı rejimin tələblərinə uyğun olaraq səhər qəzeti yaratmaq barədə qərar təsdiq olunmaq üçün Moskvaya Sov. İKP MK-ya göndərildi.

...Mərkəzi Komitədən mərhum Şıxəli Qurbanov mənə zəng çalıb bildirdi ki, səhər qəzeti açmaq barədə qərarımızın Moskvadan təsdiqi gəlib. Sevincimin həddi-hüdudu olmadı.

...Beş ay sürən hazırlıq işləri başa çatdı, yenicə işıq üzü görün ilk axşam qəzeti baxılırların görüşünə gəldi.

...Əlbəttə, qəzetin ilk sayından başlayaraq səhərimizin zəngin həyatını, baxılırların qəhrəman əməyini, quruculuq işlərini işıqlandırır, rəngarəng, oynaq janrlardan istifadə edirdik. Başlıcası isə necə deyərlər, ətrafımıza güclü qələmlər toplamışdıq.

...Əvvəllər qəzet kiçik formatda çıxırdı, təcridən tiraj artdı. "Bakı" reklam əlavələri ilə çap olunmağa başladı. 1962-ci ildən rus dilində "Baku" qəzetini də buraxmaq bizə müyəssər oldu.

...Büdcəyə fayda gətirən səhər qəzetlərimizin hətta ucqar rayonlarında belə abunəçiləri vardı, çoxlu oxucu məktubu alırdıq.

...Yaxşı önəmlər yaşayır. İstədim ki, qəzet maliyyə çətinliklərindən xilas olsun. Mövzu axtarırlarınızı genişləndirin. Operativliyi artırın. Axı indi çox şeyi sürət həll edir.

N.İmanquliyevin əsəri olan "Bakı" qəzeti bu gündə fəaliyyətini davam etdirir.

“Ulduz” jurnalının nəşri

Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətin, xüsusilə gənc yazıçı və şairlərin marağına səbəb olan “Ulduz” jurnalının 1967-ci ilin yanvar ayında nəşrə başlaması ədəbi hadisə oldu. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin orqanı olan “Ulduz”un yaranmasında AKP MK katibi, yazıçı-dramaturq Şıxəli Qurbanovun böyük xidmətləri var. Jurnalına əvvəllər Süleyman Rüstəmin baş redaktor, Əliəğa Kürçaylının məsul katib təyin olunması nəzərdə tutulsa da, Mərkəzi Komitədə aparılan müzakirələrdə bu qərar dəyişdirildi, baş redaktor vəzifəsinə müvəqqəti olaraq jurnalın məsul katibi filologiya elmləri doktoru, Respublika mükafatı laureatı Yasif Nəsirli təyin olundu. Y.Nəsirlinin müvəqqəti baş redaktorluğu yarım il çəkdi.

Dövrün bütün mətbu orqanları kimi “Ulduz”un yanvarda işıq üzü görün ilk sayı “Bütün ölkələrin proletarları, birləşin” şüarı ilə işıq üzü gördü. Moskvadan, Ukraynadan jurnalın çapı münasibəti ilə göndərilən təbriklər, 1917-ci ildən Sov.İKP üzvü Müseyib Dadaşovun ürək sözləri, Azərbaycan LKGİ Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Elmira Qafarova ilə müsahibə dərc edildi. İlk sayın çapını Yasəf Nəsirli belə xatırlayır: “Ulduz” 1967-ci ilin yanvarında 96 səhifə çıxmalıydı. YB-nin o vaxtkı rəhbərliyi qonorar azlığını bəhanə edib, jurnalı 48 səhifə çap etmək qərarına gəldi. Balaca bir hiylə işlətdim, rəhbərliyə bildirdim ki, jurnal artıq çap olunur. 48 yox, 58 səhifəni keçib. İndi dəzğahı yalnız 64-cü səhifədə dayandırmaq olar. Halbuki heç bir səhifə çap olunmamışdı. YB-nin rəyəsət heyətində bu məsələ müzakirə olunandan sonra biz jurnalı 48 səhifə buraxmağa söz verdik,

amma əməl etmədik. Bundan əlavə 2-ci nömrəni 800 nüsxə buraxmalıydıq, bu rəqəm də 15 minlə əvəz olundu. Bu da çox böyük söz-söhbətə səbəb oldu”. (61)

Jurnalın ilk saylarında görkəmli bəstəkar Fikrət Əmirovun “Gənclərə ürək sözü” müraciət-məqaləsi gənclərin milli müsiqimizi sevməsi arzusu üzərində köklənib. Sözləri Hikmət Ziyaya, musiqisi Ağabacı Rzayevaya məxsus olan, jurnalın nübar sayına həsr olunan “Ulduzum” mahnısı notla birgə çap edilib. Həmin dövrdə gənc olan Nəriman Həsənzadənin “Ulduz” şeiri də jurnalın ilk sayında oxuculara çatdırılıb. Jurnalın ilk sayının ilk səhifəsi isə yazıçı Qılman Musayevin (İlkin) “Dəniz yuxusu” hekayəsi ilə açılır, nəsr, poeziya, tərcümə, incəsənət yenilikləri, satira-yumor rubrikaları bir-birini əvəzləyir.

“Ulduz”un ilk sayları 15 min nüsxə ilə çap olundu.

1967-ci ilin mayından jurnalına rəhbərlik istedadlı şair Cabir Novruza həvalə edildi. Həmin ilin avqust ayınadək jurnal redaksiya heyəti tərəfindən nəşr olunurdusa, artıq C.Novruzun baş redaktorluğu ilə çap edildi. Redaksiya heyətinə isə Elçin Aslanov, Ağamusa Axundov, Əkrəm Əylisli, Məmməd İbrahim, Anar Rzayev, Faiq Muğanlinski, İsmayıl Şıxlı daxil idi. Yasəf Nəsirli məsul katib kimi fəaliyyətini davam etdirirdi.

Jurnalın 40 illik yubileyi ilə bağlı “Ulduz”un sabiq baş redaktorları” rubrikasında Hicranın hazırladığı reportajlar, müsahibələr, xatirə yazılarında xeyli maraqlı faktlar var. Azərbaycan KP MK katibi Şıxəli Qurbanovun jurnalın nəşri ilə bağlı xidmətlərini xatırladan “Ulduz”un sabiq baş redaktoru Abbas Abdulla müsahibəsində o dövrün bəzi intriqalarını xatırlayır: “Ulduz”un ilk baş redaktoru Cabir Novruz olub. Onun necə baş redaktor olmasını mənə Şıxəli müəllim rəhmətə gedəndən sonra Salam

Qədirzadə danışıdı. Bir gün Şıxəli müəllim bir məclisdə məsələni açıqlamış, demişdi ki, “Ulduz” a baş redaktor təyin olunmasını Vəli Axundov (o dövrdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi idi - A.A.) istəyir. Yelıstarov deyir ki, “Gənclik” jurnalına gənc redaktor lazımdır və Əfqan Əsgərov bu vəzifəyə məsləhət görür. Mən də deyirəm ki, gənc deyirsinizsə, Abbas Acalov olsun. İstedadlı şairdir, tənqidçidir, bir neçə dil bilir... İlk etiraz edən Nəbi Xəzri olub. O deyib: “Abbasa çox tezdir. Mən məsləhət görürəm ki, Cabir Novruz olsun. Bir müddət işləsin, sonra baxarıq. Şıxəli müəllim razılaşıır və beləcə, Cabir Novruz redaktor təyin olunur”.

Çətin bir dövrdə jurnalın rəhbərliyinə gətirilən filologiya elmləri doktoru, tənqidçi Akif Hüseynov təyinatı barəsində maraqlı faktlar açıqlayır: “Mənim redaktor təyin olunmağım gözlənilməz oldu. Yazıçılar İttifaqından İmran Qasımov vermişdi namizədliyimi. Ovaxtadək deyim ki, tanımırdım heç onu. Yəqin ki, YB-nin sədri Mirzə İbrahimovla razılaşıdırılmışdı təyinatımı. Ancaq onu deyim ki, redaktor olduğum müddətdə Yazıçılar İttifaqının təzyiqini, göstərişini görmədim”. (62)

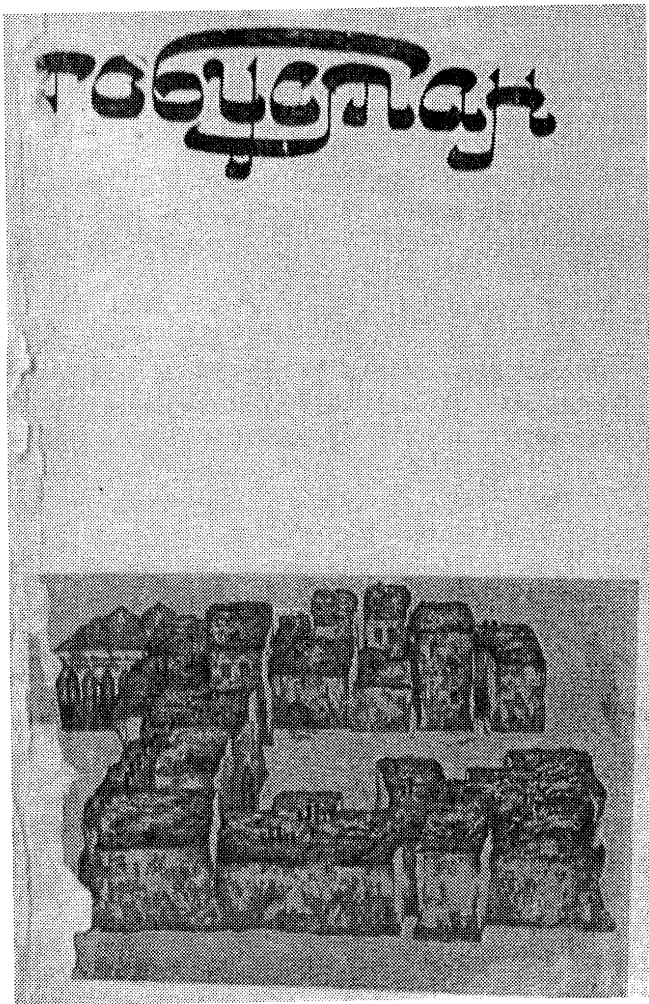
İlk dəfə baş redaktorluğa namizədliyi irəli sürülən Abbas Abdulla Yusif Səmədoğludan sonra “Ulduz” un 12 il baş redaktoru kimi çalışdı. Gənc, istedadlı yazıçıları, tənqidçiləri jurnala cəlb etdi. Ondan sonra bu vəzifəyə Ələkbər Salahzadə təyin edildi.

Sonralar Akif Hüseynov, Əhməd Cəmil, Yusif Səmədoğlu, Abbas Abdulla, Ələkbər Salahzadə bu vəzifəni uğurla apardılar.

Azərbaycanın müstəqilliyi ərəfəsində jurnalın nəşrində müəyyən fasilələr yarandı. Sonralar Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin bir sıra mətbu nəşrləri kimi “Ulduz” dövlət büdcəsindən maliyyələşən nəşrlərin sırasına daxil edildi. Hazırda jurnal yazıçı-dramaturq Elçin Hüseynbəylinin rəhbərliyi ilə işıq üzü görür.

62. “Ulduz” jurnalı. 2006-cı il. №10. səh.25

Daha çox gənc ədəbi nəslin yaradıcılığına yer verən “Ulduz” cəmiyyətin orta və yaşlı təbəqəsinin, o cümlədən bölgələrdə yaşayıb-yaradan qələm adamlarına da diqqətlə yanaşır, onların əsərlərini çap edir. Jurnalın “Axtarış”, “Tənqidçi ilə yazıçı üzü”, “Qadın sözü”, “Anım”, “Nostalji”, “Teatr”, “Tərcümə”, “İnternet mozaika” adlı rubrikalarında oxucuların tələblərinə uyğun yazılar əksini tapır.

1970-80-ci illərin mətbuatı

1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildi. Bununla da xalqın tarixində yeni dönüş başlandı, mədəniyyət, incəsənət, elm, təhsil və mətbuat sahəsində milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və tərəqqi müşahidə edildi.

Mərkəzlə normal, isti münasibətlər qurmadan respublikanın problemlərini xalqın istəklərinə uyğun şəkildə yerinə yetirməyin mümkünsüzlüyünü gözəl bilən Heydər Əliyev reallıqları nəzərə alaraq ölkənin milliləşmə, iqtisadi inkişaf prosesini ustalıqla həyata keçirdi. (63)

Hakimiyyətdə olduğu sovet dövrünü xatırlayan Heydər Əliyev sonralar deyirdi: “Biz sovet rejimində yaşayırdıq. Məgər biz bu rejimi dəyişdirə bilərdik? Amma iş orasıdır ki, bu rejim altında olsaq da, sən xalqın, millətin üçün nə edirsən. Əgər bu rejimi dəyişdirə bilmirsənsə, onda onun imkanlarından istifadə edib xalqına kömək göstər. Mən bunu etdim. Azərbaycan o illərdə çox yüksəkliklərə qalxdı”. (64)

1969-cu ilin iyulundan 1982-ci ilin dekabrınadək Heydər Əliyev sədrliyi altında keçirilən AKP MK bürosunun demək olar ki, bütün iclaslarında tək sənayenin, kənd təsərrüfatının problemləri deyil, xalqın tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və mətbuatının çətinlikləri araşdırılıb, milli-tərəqqiyə yönələn mühüm qərarlar qəbul edilib.

Heydər Əliyev Azərbaycan jurnalistikasının inkişafına da xüsusi qayğı ilə yanaşır, yaradıcı insanlarla ünsiyyət qurur, mövcud

63. Musa Qasımlı. “Heydər Əliyev - İstiqlalə gedən yol”. (1969-1987-ci illər) Bakı. 2006. səh.25.

64. “Azərbaycan beynəlxalq aləmdə”. III cild. Bakı. 1998. səh.572

problemlərin həllinə yönəlik qərarların qəbuluna çalışırdı. İstedadlı qələm sahiblərini yüksək qiymətləndirir, onların potensialının ortaya qoyulması üçün bütün imkanlar yaradırdı. Məhz bu dövrdə H.Əliyevin yaratdığı imkanlar hesabına Ə.Əylisli “Azərbaycan” jurnalına redaktor təyin olundu, Anar “Qobustan” toplusunu buraxdı. Əvvəlki illərdə Azərbaycan mətbuatına ayrılan xərclər Mərkəz tərəfindən azaldığından yaşanan çətinliklər aradan qalxdı. Sov. İKP MK-nın qərarı ilə 1959-cu ilin yanvar ayında Azərbaycanda qəzet və jurnalların nəşrinə ayrılan xərclər azaldığından nəşriyyat və poliqrafiya sahəsində geriləmələr müşahidə olunurdu. H.Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan mətbuatının imkanları genişləndi, jurnalistlərin sosial vəziyyətində irəliləyişlər müşahidə olundu, yeni nəşrlər meydana çıxdı.

70-ci illərin əvvəlində ölkədə müxtəlif dillərdə çap olunan 118 qəzet, 128 jurnal tipli nəşrlər içərisində azərbaycanca nəşrlər üstünlük təşkil edirdi. Belə ki, ana dilində 84 qəzet və 23 jurnal nəşr olunurdu. (65)

1971-ci il noyabrın 19-da Aktyorlar Evinə Azərbaycan jurnalistlərinin IV qurultayı keçirildi. Nümayəndələr Sov.İKP MK-nın XXIV qurultayının tarixi qərarları ilə əlaqədar kütləvi informasiya vasitələri qarşısında duran vəzifələri müzakirəyə çıxarıdılar.

Tədbiri Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı İdarə Heyətinin sədri İ.Nəzərov açdı və ötən qurultaydan sonra ölkə KİV-lərinin vəziyyətini konkret faktlarla təhlil etdi. Qurultayda Heydər Əliyevin təbriki oxundu. Təbrikdə deyilirdi: “Mətbuat, televiziya və radio işçiləri daim öz çıxışının ideya-bədii səviyyəsini, təsirinin artırılması, fəhlə-kəndli müxbirləri ilə, bütün oxucu, dinləyici,

---

65. Musa Qasımlı. “Heydər Əliyev - İstiqalata gedən yol”. (1969-1987-ci illər) Bakı. 2006. səh.224.

tamaşaçı kütləsi ilə əlaqələri daha da genişləndirməli və möhkəmləndirilməsinin qayğısına qalmalıdır”.

Sonra Təftiş Komissiyasının sədri Əjdər Xanbabayevin məruzəsi dinləndi.

SSRİ Jurnalistlər İttifaqının katibi V.M.Peskov Sovetlər İttifaqının jurnalistləri adından təbrik nitqi söyləyərək mərkəzi mətbuat orqanları ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin vacibliyini vurğuladı. Hesabat məruzəsi ilə çıxış edən Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı İdarə Heyətinin birinci katibi İ.Nəzərov mətbuatın qarşısında duran vəzifələri sadalayır və peşə prinsiplərini önə çəkirdi: “Yaxın keçmişdə buraxılan səhvlər və nöqsanların ləğv olunması üçün Azərbaycan KP MK-nın yeritdiyi xətti müdafiə edən jurnalistlər daha kəskin və prinsiplə çıxış etməyə başlamalıdır”.

Natiq “günün vacib məsələlərinin parlaq şəkildə işıqlandırılması üçün” jurnalistikanın bütün prinsiplərindən istifadə etməyi vacib hesab edirdi.

Qurultayda jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması, onların bilimi, nəzəri və praktik hazırlığı əsas diqqət mərkəzinə gətirildi.

Noyabrın 20-də Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının yeni seçilmiş İdarə Heyətinin plenumu keçirildi. Plenum AJİ-nin 13 nəfərlik rəyasət heyətini seçdi, yenidən İ.Nəzərov İdarə Heyətinin birinci katibi təsdiqləndi. K.Rəhimov və O.Salamov İdarə Heyətinin katibləri, N.Babayev, Q.Babayev, Y.Qurviç, V.Zubrev, C.İldırımzadə, R.Mahmudov, M.Okulov, A.Quliyev, L.Tahirov, Q.Yusifzadə rəyasət heyətinin üzvləri seçildilər. †

70-ci illərin jurnalistikasının qarşısında duran problem və vəzifələri barədə İ.Nəzərov “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 5 may 1973-cü il tarixli sayında geniş məqalə ilə çıxış etdi. Müəllif məqalədə göstərirdi ki, dövrü mətbuatda jurnalistikanın nəzə-

ri məsələlərinə aid məqalələr az verilir, qabaqcıl təcrübə məqsəd və aydınlığı ilə işıqlandırılmır. Bəzi qəzet və jurnalların yaradıcılığına toxunan müəllif yazırdı: *“Bir çox qəzet redaksiyaları öz çıxışlarının təsiri və nəticəsi uğrunda zəif mübarizə aparırlar. Qəzet hadisələrin passiv qeydcisi deyildir. Yazıların təsiri uğrunda mübarizə qəzetin hörmətini yüksəldən, ona mübarizlik ruhu verən və onun təşkilatçılıq məharətini təmin edən vacib şərtlərdən biridir. Dərc olunmuş yazı cavabsız, nəticəsiz qaldıqda qəzet öz müəllifinin də, öz oxucusunun da nəzərində gücsüz görünür”*.

70-ci illərin ortalarından başlayaraq Azərbaycan mətbuatının tarixi ənənələr əsasında inkişafına diqqət artırıldı.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin müəllimi, 10 ilə yaxın “Sovet kəndi” qəzetinin baş redaktoru işləmiş Nəriman Zeynalovun 1973-74-cü illərdə iki cildde “Azərbaycan mətbuatı tarixi” kitabı nəşr olundu. İctimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılanan kitablar jurnalistika fakültəsi tələbələrinin və mətbuat tarixi ilə maraqlananlar üçün yeganə vəsait idi.

Azərbaycan milli mətbuatının bünövrədaşı olan “Əkinçi” qəzetinin 100 illiyi ilə bağlı Azərbaycan KP MK bürosunun 1976-cı il 10 fevral tarixli qərarı mətbuat tarixinin araşdırılması sahəsində aparılan işləri sürətləndirdi. “Əkinçi”nin 100 illiyinin geniş keçirilməsi respublikanın ədəbi həyatında və mətbuat tarixində mühüm rol oynadı.

“Qobustan” toplusunun nəşri. 1969-cu ilin yanvarında çapı planlaşdırılan “Qobustan”ın ilk sayında nəzərdə tutulan mövzular, toplusunun ideyası, formatı, yaradıcılıq əlaqələri barəsində məlumatı məsul katib Vidadi Paşayev “Ədəbiyyat və incəsə-

nət” qəzetində açıqladı. (66) Hələlik Azərbaycanda bu biçimdə dərginin olmadığını diqqətə çatdıran V.Paşayev üz qabığının toplusunun adına uyğunlaşdırıldığını qeyd edərək yazırdı: “Bizlərdə bu biçimdə dərgi olmayıb. Üz qabığında Qobustan qaya şəkillərindən olan yallı rəqsinin fotosundan biri bəzəyəcək. Bu görə təsadüf sayılmasın, göydəndüşmə görünməsin. Qobustan qaya rəsmi qədimlik rəmzidir”.

İlkin olaraq on çap vərəqində çapı planlaşdırılan toplusunun il ərzində dörd sayının işıq üzü görməsi - qış, yaz, yay və payız nömrələrinin nəşri nəzərdə tutuldu. “Qobustan”ın yaradıcılıq istiqamətlərini konkretləşdirən V.Paşayev bu barədə oxucuları məlumatlandıraraq yazır: “Toplusunun səhifələrində bədii yaradıcılığın bir çox sahələri - musiqi, opera və balet, təsviri və tətbiqi sənət, kino, memarlıq estetika, sənət tarixi və nəzəriyyəsi əksini tapmalıdır. Belə bir genişliyin, mövzu bolluğunun öz çətinlikləri var. Görək ögey-doğmalığ olmasın, ölçü hissi itirilməsin, hər nömrədə tənasüb saxlanılsın”. (67).

Əslində məsul katib kimi işə başlayacaq V.Paşayevin proqram və məlumat mahiyyətli bu məqaləsi oxucuların diqqətini toplunun nəşrinə cəlb etmək məqsədi daşıyırdı.

V.Paşayev “Qobustan”ın beynəlxalq yaradıcılıq əlaqələrinə toxunaraq, Almaniya Demokratik Respublikasında çıxan “Təsviri sənət” qəzeti ilə qurulan yaradıcılıq əlaqələrindən də söhbət açırdı: “Xarici qəzet və jurnallarla birbaşa körpü yaratmaq, yazılar, səhifələr dəyişmək o qədər də çətin deyil. Demokratik ölkələrin mətbuatı Azərbaycan incəsənəti ilə yaxından maraqlanır. Biz hələlik Almaniya Demokratik Respublikasında çıxan “Təsviri sənət” qəzetinin əməkdaşları ilə əlaqə yaratmışıq. Yeni yetişən cavan tərcüməçilərin köməyi ilə başqa ölkələrlə də əlaqə

66. “Ədəbiyyat və incəsənət”. 1969-cu il 18 yanvar

67. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 18 yanvar 1969-cu il

saxlamağa imkanımız var”.

“Qobustan”ın dissertasiyalardan çıxarışlar və quru elmi məqalələr məcmuəsi kimi nəş edilməyəcəyini, hər bir yazını anlaşılabilir dildə hazırlamağı, oxunaqlı forma, biçim tapılacağını qeyd edən müəllif oxuculara vəd verirdi: “Heç kəsdən gizli deyil ki, sənət terminolojimiz hələ ibtidai vəziyyətdədir. Sənətsünaslar ciddi elmi-nəzəri məsələlərdən anlaşılabilir dildə yazmağa çətinlik çəkirlər. İkinci nömrədən başlayaraq sənət terminləri sözlüyü verib, geniş müzakirə etməyi nəzərdə tutmuşuq”.

Toplunun dizaynının, materialların yerləşdirilməsinin də fərqli olacağını qeyd edən V.Paşayev yazırdı: “Toplumuz biçim cəhətdən də rəngarəng olacaq. Fotolar, rəngli şəkillər, rəsmlər, tez-tez dəyişən şriftlər, arakəsmələr görək “gözəllik ondur, doqquz dondur” prinsipinə cavab versin”.

Verilən vədlərə uyğun toplunun ilk sayı 1969-cu ilin dördüncü sayı, qış buraxılışı işıq üzünə çıxdı. Azərbaycan Sovet Bəstəkarları, Memarları, Kinematografçılar İttifaqlarının və Teatr Cəmiyyətinin nəşri kimi çap olunan “Qobustan”ın ön sözü esse janrında işlənmişdi: “*Qayalar əcaib heykəllərə bənzəyir. Onları gün vurub, külək döyüb, yağış oyub, vaxt yonub. Stun qaya. Laylay “qatlama” qaya. Bütöv qaya. Parçalanmış qaya. Tikə-tikə. Dik-dik. Hamar. Yastı. Dik. Yatmış qaya, şahə qalxmış qaya. Burada Qobustandır - qaya rəsmləriylə dünyada tanınmış Qobustan*”.

Təkcə bədiiyyətinə görə deyil, ictimai-siyasi məzmun daşıyan baş məqaləni əvəz edən essədə Azərbaycanın klassikləri, böyük şairləri, ictimai-siyasi xadimləri xatırlanırdı: “Tarix səhifələrində Hadinin diliylə desək, “övrəqi-höyatda imza atan, iz qoyan millət bəxtiyardır. Dünyanın bu ölümsüzlük kitabında azəri millətinin xətti var”.

Təkcə yazıların məzmunu deyil, tərtibat baxımından da fərqlənən “Qobustan”a ilk sayının nəşri ilə bağlı xeyli sayda təbriklər ünvanlanmış, bu təbriklər də müxtəlif səhifələrdə müəllif imzalarıyla dərc olunmuşdu. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun təbriki daha yığcam idi: “İncəsənət məcmuəsinin nəşr olunacağı eşitdikdə nə qədər sevindim. Belə məcmuəyə bizim ehtiyacımız var”.

SSRİ Xalq artisti, Bəstəkarlar İttifaqının sədri Fikrət Əmirov təbrik məktubunda xalqımızın mədəniyyətinin qədimliyini önə çəkirdi: “Xalqımızın mədəniyyəti həm qocadır, həm də dedikcə cavandır. Musiqimizin həm dünəni, həm də bu gündən ürək dolusu, alnıaçıq danışa bilərik. Ümid edirəm ki, yeni toplu xalqımızı xalqımızın oğul və qızlarının sənətini respublikamızdan uzaqlarda yayılmasına kömək edəcəkdir. Həsən Seyidbəyli, Qəməm Almaszadə, Niyazi, Rauf Hacıyev, Rəsul Rza, Mikayıl Hüseynov da toplunun nəşrini incəsənətimizin, mədəniyyətimizin inkişafı və təbliği üçün atılan ən müvəffəq addım hesab edirdilər. Süleyman Rüstəmin təbriki də digər həmkarlarından fərqlənirdi: “Mən “Qobustan” toplusunun nəşr olunmasını sənət aləmi üçün böyük hadisə hesab edirəm. Yeni toplunun hər nömrəsini hazırlamaq, yeni roman, poema və başqa əsər yazmaq kimi çətinlikdir. Bu iş hamımızdan məhəbbət tələb edir”.

Qocaman şairin yazdığı kimi, “Qobustan” ilk sayından etibarən, Anar başda olmaqla kollektivin məhəbbəti ilə hazırlanıb, çap edildi. Mövzuların işlənməsi, problemin cəmiyyətə təqdimi digər mətbu orqanların yaradıcılıq işindən seçilirdi. “Azərbaycan 69” reportajı sanki kino ssenarisini təsiri bağışlayırdı. “Azərbaycan” kinostudiyasının ssenari kollegiyasının baş redaktoru Yusif Səmədoğlu sanki titirdə oxuyurdu: “Keçən il. Üç filmin çəkilişi başa çatdı. “Uşaqlığın son günü”, “Mən ki, gözəl deyildim”,

“Qanun naminə”, “Müharibənin 1001-ci gecəsi” (“Bizim Cəbiş müəllim” filmi - A.A.), “Bir cənub şəhərində”, “Dəli Kür” bu il göstəriləcəkdir”.

Rasim Əfəndinin “Azəri sənət nümunələri Avropa muzeylərində” tədqiqatı tarixin müxtəlif mərhələlərində Azərbaycan sənətkarlarının hazırladıkları sənət əsərlərinin xaricə aparılmasından bəhs edir. Maraqlı tarixi faktlarla zəngin olan araşdırma oxucunu qədim mədəniyyətimizin dünyada etirafı üstündə kökləyir.

Jurnalın mündəricatının ana dilimizlə yanaşı, ərəb əlifbasında və ingilis dilində çap olunması da kollektivin yeniliklərindən sayıla bilər.

Azərbaycan mədəniyyətinə, incəsənətinə, kino sənətinə yeni milli baxış ortaya qoyan, ölkənin qədimliyini, milli-mənəvi dəyərlərini təbliğ edən və ən əsası da müasir jurnalistikanın formalaşmasına çalışan “Qobustan”çılar Mərkəzin təqibi, təzyiqlə üzləşməli oldu. Baş redaktor Anarın topluya yeni milli nəfəs verməsi, ortaq türkcənin imkanlarından yararlanması barəsində mərkəzə ötürülən danoslar yaradıcılıq işinin keyfiyyətinə təsir edirdi. “Qobustan”ın nəşrinə əngəllər yaradılır, uzun-uzadı sensor çəkişmələri, qadağalar çox çətinliklə aradan qaldırılırdı.

Xalq yazıçısı Anar “Qobustan”a baş redaktorluq etdiyi illərdə özünün və redaksiya işçilərinin, o cümlədən toplumun müəlliflərinin qarşılaşdığı çətinlikləri xatırlayaraq bu işdə “sapı özümdən olan baltaların” xüsusi canfəşanlıqını qeyd edir: “Qobustan”ın bir nömrəsində Qubad Qasımovun Üzeyir Hacıbəyli haqqında xatirələrini vermək istəyirdik. Yazının bir yerində Üzeyir bəyin də iştirak etdiyi qonaqlığın iştirakçıları sırasında Əli bəy Hüseynzadənin də adı çəkilmişdi və yalnız buna görə materialın dərc olunmasına icazə verilmədi. Mənə “Qobustan”da yenə

pantürkistlərin təbliğiylə məşğul olursunuz” ittihamı verildi. (68)

“Qobustan”ın üçüncü sayında Anar Parisə etdiyi səfərdə Ə.Hüseynzadənin oğlu rəssam Səlim Turanın yaradıcılığından danışır, bu böyük şəxsiyyətin oğlunu Vətəni Azərbaycanda görməyi arzulayırdı.

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev “Qobustan”ın nəşrinə dəstək olur, yeri gələndə onları çətinliklərdən xilas edirdi. Bu barədə Heydər Əliyev haqqında yazılan xatirələrin birində deyilir: “Bir dəfə Moskvada olanlar deyirlər ki, “Qobustan” jurnalında yazılıb ki, Nəriman Nərimanov Lenindən böyükdür. Amma o, deyilənlərə inanmır. Jurnalı gətirib baxırlar. Görürlər ki, həqiqətən yazıçı İsa Hüseynov yazıb ki, Nərimanov Lenin deyil, ondan da böyükdür. H.Əliyev Moskvadakılara deyir ki, yazıçıdır, yazıb. Onları birtəhər yola verir”. (69)

“Azərbaycan təbiəti” jurnalının nəşri. Respublika Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin təsisçiliyi ilə işıq üzü görən “Azərbaycan təbiəti” jurnalının ilk sayı barəsində “Müxbir” jurnalının 1975-ci il tarixli 11-ci sayında məlumat verilir. Həmkarlarının iş şəraiti, yaradıcılıq prosesləri ilə yaxından tanış olan “Müxbir”in əməkdaşları redaksiyadan reportaj hazırlayıb, oxucuları maraqlı faktlarla tanış edərək yazırlar: “Azərbaycan təbiəti” jurnalının redaksiyasındaydıq. Onun kiçik, lakin işgüzar kollektivi var. Onlarla tanış olun: məsul redaktor Məmməd Araz, məsul katib, şair Məmməd Aslan. Ədəbi işçilər Suliddin Qasımlı və Həmid Nəcəfquliyev”.

İlk baş redaktoru akademik Həsən Əliyev jurnalın ilk sayında

68. Anar. “Sizsiz”. “Azərbaycan” jurnalı. 1984. №2. səh. 25-142

69. Musa Qasımlı. “Heydər Əliyev - İstiqalata gedən yol”. (1969-1987-ci illər) Bakı- 2006. səh.206.

“İlk addım” məqaləsi ilə gələcək fəaliyyət planları barəsində oxuculara məlumat verir. H.Əliyev respublikamızın təbiətini mühafizə etməkdə, nadir incilərini, qiymətli sərvətlərini qorumaq məqsədi ilə yaradılan yeni jurnalın fəaliyyətini ilk addım adlandırır, yaradıcı heyətə uğurlu yol arzulayır, təkliflərini qələmə alır.

Jurnalın ilk sayında Əli Vəliyevin “Müqəddəs nemət” məqaləsi işiq üzü görüb. Yazıçı təbiətə canlı qüvvə kimi baxır, onu insansız təsəvvür etmir, insanları təbiətdən xeyirxah məqsədlər naminə istifadə etməyə, xalqın qiymətli sərvətini qorumağa səsləyir.

Məsəl redaktor Məmməd Araz jurnalın ilk sayında “Yurdu muzun təbiəti” sərlövhəli məqalə ilə çıxış edib. Oxucuya müraciətə yazılmış məqalədə yeni məcmuənin məqsəd və məramı sadə və şairanə dillə izah olunur.

“Respublikamızın dövlət qoruqlarında”, “Nadir bitkilərimiz”, “Təbiətin möcüzələri”, “Dünya təbiət aləmində”, “Təbiət ən böyük loğmandır” rubrikaları altında uzun müddət jurnalda zəngin faktlarla dolu maraqlı yazılar, informasiyalar dərc olundu.

* * *

Azərbaycan KP MK-nın 1981-ci il 28 aprel tarixli iclasında milli-demokratik mətbuatımızın əsaslarından olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının 75 illiyi haqqında qərar qəbul edildi. Azərbaycan milli jurnalistikamızın banilərindən olan Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin şah əsəri olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının yubileyinin qeyd olunması ölkə əhəmiyyətli hadisəyə çevrildi.

Azərbaycan jurnalistləri üçün əlverişli şəraitin yaradılması yaradıcılıq imkanlarının artırılması, istirahət imkanlarının geniş-

ləndirilməsi üçün də mühüm addımlar atıldı. Heydər Əliyev 1980-ci ilin oktyabr ayının 29-da jurnalistlər evi yaratmaq haqqında qərar qəbul etdi.

1982-ci ilin yanvarın 27-də Azərbaycan jurnalistlərinin VI qurultayı Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, MK katibi Mixail Andreyeviç Suslovun dünyasını dəyişən günə təsadüf etdi. Sovetlər ölkəsini bürüyən bu qara xəbər Azərbaycan jurnalistlərinin qurultayının lazımı səviyyədə keçirilməsinə problem yaratsa da, tədbir baş tutdu. Mərkəzi mətbuat orqanlarında Azərbaycan KP MK-nın qurultaya ünvanladığı təbrik məktubları, jurnalistlərin qurulay təəssüratları, yaradıcılıq hesabatları dərc olundu. Heydər Əliyevin Azərbaycan jurnalistlərinə ünvanladığı məktubda deyilirdi: “Respublikanın kütləvi informasiya vasitələri həyata daha fəal nüfuz etməli, partiya təşkilatı işinin və ideoloji işin qabaqcıl təcrübəsini, zəhmətkeşlərin təşəbbüsünü daha dərinləndirən hərtərəfli öyrənməli, ümumiləşdirib təbliğ etməli, mövcud nöqsanları ardıcıl surətdə, prinsipiallıqla və əməli tənqid etməli, kommunist əxlaqı və sosialist quruculuğu normalarından sapmaları cəsarətlə ifşa etməlidir”.

Qurultayı Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı İdarə Heyətinin sədri, “Kommunist” qəzetinin baş redaktoru R.Mahmudov açaraq ötən qurultayından keçən dövrü təhlil etdi. R.Mahmudov məruzəsində partiyalı mətbuatın bir çox məsələlərə toxunaraq qeyd edirdi: “Respublika mətbuatının beynəlmiləl ailəsi yeni nəşrlərlə daha da böyümüşdür. Respublikanın demək olar ki, bütün nəşrləri və bir sıra rayon qəzetləri yeni binalara köçmüş, Bakıda yeni qəzet korpusu istifadəyə verilmişdir. Bir çox qəzet və jurnallar ofset üsulu ilə çap edilir. Televiziya teatrı yaradılmış, yeni televiziya qülləsinin tikintisinə başlanılmışdır”.

Məruzəçi mətbuatın təsirliyi problemi ətrafında da düşüncələ-

rini qurultay iştirakçalarına çatdıraraq qeyd edirdi ki, mətbuatda çap olunan məqalələrin bir çoxu partiya komitələrinin plenumlarında, büro iclaslarında müzakirəyə çıxarılıb.

“Bakı” (“Baku”) qəzetlərinin redaktoru Nəsir İmamquliyev çıxışını mətbuatda janrların işlənməsi, rubrikalar mövzusu ətrafında qurdu. Mərkəzi mətbu orqanlarda və televiziyalarda işlənməyən rubrikaları sadalayan N.İmamquliyev faktlara istinad etdi: “Hazırda “Məhriban ailədə”, “Biz sovet vətənpərvərləri, bəynəlmiləlçilər”, “Mən SSRİ vətəndaşyam”, “Doğma yurdum Azərbaycan” rubrikaları qəzetlərdə, televiziyalarda ən məşhur rubrikalardır”.

Çıxış edən jurnalistlər “Qoy ədalət zəfər çalsın” rubrikası altında tutarlı faktlara söykənən yazıların təsirliyini önə çəkərək mətbuatın kəsərlə bir silaha çevrildiyini söyləyirdilər.

80-ci illər bir neçə mətbu orqanın yubiley tədbirlərinin qeyd olunması, onların fəxri fərmanlarla təltif olunması ilə də yadda qaldı. İlk sayı 1932-ci ildə nəşr olunan “Təşviqatçı” (“Açıqator”) jurnalının 50 illiyi ilə bağlı yubiley tədbiri keçirildi, jurnal Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanı ilə təltif olundu.

* * *

1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda türk xalqlarının eyni soy-kökə, mədəniyyətə, tarixə sahib olduğu ideyasını elmi baxımdan əsaslandırın türkoloqlar ordusu yetişdi. Zamana və şəraitə uyğun şəkildə onlar ciddi elmi fəaliyyətlə məşğul oldular, türk xalqlarının əlifbasını dəyişdilər. Türkologiyanın dərinliyində türk qohumluğu, həmrəyliyi ideyası dayandığından bolşeviklər bu ideyadan imtina etdilər və 1937-1938-ci illərdə Azərbaycan türkologiya elminin görkəmli nümayəndələri güllələndilər.

Sovet İmperiyasının dağılması ərəfəsində Azərbaycan mətbuatında milli dəyərlərə qayıdış fonunda aparılan müzakirələr nəticəsində 20-30-cu illərin türkologiya ənənələri bərpa olunmağa başladı. 1978-ci ildə Ümumittifaq rəsmi elmi jurnalı olan “Sovetskaya türkologiya” jurnalı fəaliyyətə başladı və bu mətbu orqanın redaksiyası Bakıda, Emlər Akademiyasında özünə yer tapdı. Çünki bu, SSRİ EA-nın rəsmi nəşri idi. “Sovetskaya türkologiya”ya ilk redaktor Məmmədəğa Şirəliyev təyin olundu. SSRİ-də bərpa olunmağa başlayan türklük şüuru Azərbaycanda geniş elmi-publisistik əsaslarla yenidən inkişaf etməyə başladı. Türklük milli şüurun oyanışına ciddi tokən verən faktor kimi öncə akademik elmdə yox, ədəbi-bədii jurnallarda, mətbuatda öz əksini tapdı. 1979-cu ildə yazıçı Əkrəm Əylisli “Azərbaycan” jurnalına baş redaktor təyin edildi. Azad sözbə, fikrə böyük rəğbət bəsləyən Əkrəm Əylisli ədəbi mühitdə və ictimai fikirdə ciddi islahatlara ehtiyac olduğunu açıq söyləyərək jurnala rəhbərlik etdiyi dövrdə bu prinsipləri həyata keçirməyə çalışdı. Lakin Ə.Əylislinin mövqeyi ədəbi mühitdə bəzi mühafizəkarların xoşuna gəlmir, ona təzyiqlər göstərməyə başlayırdılar.

Əsərləri və publisistik yazıları istedadından yoxsulmayan, quru sözcüklüklə məşğul olanların yaradıcılığını çap etməkdən imtina edən Ə. Əylisli “Azərbaycan” jurnalının müzakirəsi zamanı 1982-ci ildə etdiyi çıxış günümüz üçün də aktuallığını qoruyub saxlayır. “Yazılarım niyə çap olunmayıb” sualı ilə topa tutulan Əkrəm Əylisli bu tip “yaradıcı” insanlara məntiqlə, kəsərlə cavab verir: *“Cəmiyyətimiz 12 nəfərdən ibarət olan kəmiyyətə kiçik bir kollektivin illər boyu çəkdiyi zəhmətini bu şəkildə, bu şəraitdə müzakirə edilməsinə də biz, gördüyünüz kimi səbirlə tab gətirə bildik. Lakin gəlin səmimiyyətlə etiraf edək ki, indiyə qədər istər işi, istərsə də şəxsi davranışı ilə heç zaman narazılıq doğurmayan*

(canlı insandan ibarət) 12 nəfərlik kollektivi, bu zalda oturanların hamısına məlum olan səbəblərə görə, bərk narazı düşən bir qrup adamın qızğın şəxsi ehtirasının paslanmış və iylənmiş dəmir mənəsinə salıb sıxmağın heç bir yaradıcılıq məsələsinə daxil yox idi və ola bilməzdi. Jurnalın müzakirəsini onun məhkəməsinə çevirmək cəhdləri göz qabağındaydı". (70)

İslahatçı baş redaktor kimi diqqəti cəlb edən Əkrəm Əylisli ədəbi əsərləri, publisistik yazıları digər dövrü mətbuat orqanlarında çap olunmayan istedadlı yazıçı və şairlərə çap imkanı yaratdı. Ramiz Rövşən, İsa İsmayilzadə, Səyavuş Sərxanlı, Səfər Alışarlının ədəbi əsərləri, publisistikası "Azərbaycan"da nəşr olundu, oxucuların diqqətini çəkdi. Mirəli Seyidov, Aydın Məmmədov, Kamal Abdulla kimi mütərəqqi dünyagörüşlü türkololoqların məqalələri bu jurnalın səhifələrində işıq üzü gördü.

Azərbaycan mətbuatında milli şüurun oyanış prosesi, açaqfırlılığa verilən məhdud azadlıqlar partiyasının rəsmi ideoloji orqanlarına da təsir göstərirdi. Artıq partiya həyatı, ideoloji işin təşkilində quru-rəsmi ifadələrdən, şablonçuluqdan uzaqlaşma meyli sezməyə başladı. "Azərbaycan kommunisti" jurnalının redaktoru Əfrand Daşdəmirov 1980-ci il 5 dekabr tarixli "Kommunist" qəzetində partiya mətbuatının üslub və dil məsələsinə toxunurdu: "Partiya-siyasi publisistikasının yüksək professional səviyyəsi mətbu təbliğatın ən mühüm ünsürlərindən biridir. Forma məzmunundan ayrılmazdır. Qədim dövrün müdrikləri demişlər ki, yaxşı yazmaq həm də yaxşı düşünmək deməkdir. Pis, maraqsız, "rəsmi dildə" yazılan ən aktual mövzu öz dəyərini itirir. Əksinə, canlı dildə, ehtirasla şərh edilən ideya mətbu çıxışın təsirliyini artırır".

İdeoloji təbliğata xidmət edən əsərlər, publisistik yazılar, jurnalist araşdırmaları ilə yanaşı, icazə verilməyən sözün düzünü,

70. Əkrəm Əylisli. "Ədəbiyyat yangını". Yazıçı. 1989. səh. 98

həqiqəti deməyi bacaran "Azərbaycan", "Ulduz", xüsusən də "Qobustan" jurnalları müstəqilliyimizin bərpası ərəfəsində məxsusi yer tuturlar. Adları sadalanan bu mətbu orqanlar sovet təbliğatının məqsədinə, xarakterinə uyğun gəlməyən yazıların, publisistik nümunələrin, bədii ədəbiyyatın çapına imkan yaradırdılar. Nəzarətdən keçmək, senzoru aldatmaq üçün sətiraltı ifadələrdən və bədii sözün imkanlarından istifadə etmək bu mətbu orqanların əsas prinsiplərinə çevrildi.

Ziyalıların böyük əksəriyyəti deyilən sözlə, yalançı təbliğatla realiaqlar arasında böyük fərqliliyi görür, mümkün qədər obyektiv olmağa çalışırdılar. Vətənpərvər söz adamları, jurnalistlər vəziyyətdən çıxmaq üçün saxta-ideoloji təbliğat materialı yazmaqdan çəkinir, ya da nisbətən az təbliğat tutumu olan mövzularda yazılar yazırdılar. Anar televiziya ilə çıxışlarının birində qeyd edir ki, "Kommunist" qəzetinin baş redaktorunun L.İ. Brejnevın "Xatirələr"i barəsində yazı yazmağı sifariş versə də, əvvəlcə o bununla razılaşmış, vaxt qazanaraq sonra imtina etmişdi. Şair və yazıçılar, peşəkar jurnalistlər yaradıcılıqlarında məmurların etiraz etmədikləri mövzulara konkret olaraq müharibə, əmək, quruculuq, ailə-məişət mövzularına üstünlük verirdilər. Bu mövzuda qələmə alınmış yazılarda, publisistik qeydlərdə ya açıq, ya da gizli şəkildə partiyanın yürütdüyü ideoloji istiqamətlərə uyğun gəlməyən məqamlar vardı.

1976-cı ildə Məmməd Araz "Bahar düşüncələri" adlı publisistik düşüncələrində istedadına arxalanaraq üstüörtülü şəkildə milli-mənəvi dəyərlərimizə toxunur, baharı poeziya ilə eyniləşdirir, ideoloji yanaşmalardan uzaq durmağa çalışırdı. Təbii ki, dövrün tələblərinə uyğun şəkildə Məmməd Arazın publisistikasında da partiyanın ideoloji izləri vardır, amma bunlar bir və ya iki cümlədən ibarət quru statlar idi. Milli düşüncəli şairin publi-

stistikasında, xüsusilə də təbiətlə bağlı yazılarında Azərbaycan coğrafiyasına, təbiətinə sevgi duyulurdu.

* * *

Mixail Qorbaçovun elan etdiyi aşkarlıq, yenidənqurma siyasətini təbliğ edən **Azərbaycan jurnalistləri 1987-ci ilin fevralın 17-də özlərinin VII qurultayını keçirdi**. Partiyanın ideoloji yükünü öz üzərindən atmağa hazırlaşan jurnalistlər bu dəfə “şüar və devizlərin təzələnməsini, rubrikaların yenidən işlənməsini, sönük və təsviri məqalələrdən qurtulmağın” yolunu müzakirə etdilər. Respublika mərkəzi mətbu orqanların, konkret olaraq **“Kommunist”, “Bakinskiy raboçiy”, “Vışka”, “Sovet kəndi”** qəzetlərinin yenidənqurma uğrunda mübarizəyə hələlik istiqamət vermədikləri ciddi tənqid olundu. “Bakı” və “Baku” qəzetləri də tənqiddən yan ötmədi. Bu qəzetlər Azərbaycan paytaxtının, ölkədə ən böyük partiya təşkilatının həyatını səthi tənqidi etdiyinə görə qınaq obyektinə çevrildi. Gənclər mətbuatının böyüməkdə olan gənc nəslin qarşısında duran, xeyli dərəcədə yeni problemlərə hələ də ürəksiz toxunduğu, komsomola xas coşğunluq nümayiş etdirmədiyini də diqqətə götürüldü. Azadlığın, müstəqilliyin mehi əsdiyi ərəfədə jurnalistlərin bu qurultayı başdan-ayağa təftişçiliklə aparıldı: **“Ədəbiyyat və incəsənət”** qəzetinin işi MK katibliyində müzakirə olunandan sonra qəzetdə müəyyən irəliləyişlər vardı. Lakin qəzet nəşr üçün materialların seçilib ayrılmasında əvvəlki kimi yenə də lazımcına tələbkarlıq göstərmir, bir çox yüngül, hətta səhv olan, bəzən də nəinki həyatdan ayrı düşən, hətta həqiqəti təhrif edən çıxışlara da yol verir: “Bu tənqiddən sonra tələb irəli sürülür: “Respublika Yazıçılar İttifaqının və Mədəniyyət Nazirliyinin orqanı mədəni qu-

ruculuq, ziyalılarımızın və xüsusən yaradıcı gənclərin ideya-siyasi tərbiyəsi məsələlərinə daha çox fikir verilməlidir”. Qəzet səhifələrində, televiziya və radio verilişlərində ardı-arası kəsilmədən təsərrüfat rəhbərlərinin rəqəmlə dolu, gurultulu hesabatları partiyanın “inqilabi dəyişikliklərinə” uyğun olmadığından bu cür faktların əksi qəbul edilmirdi. Təftişçilik, aşkarlıq siyasətinin bu cür aparılmasını qəbul etmədi: “İlk növbədə, “Sovet kəndi” qəzetinə iradlar tutmaq lazımdır ki, bu qəzetin jurnalistləri öz işini yenidən qurmalıdırlar. “Kənd həyatı” jurnalının işindən narazılıq daha çoxdur. Jurnalın materialının çoxunda zamanın ruhu hiss olunmur, vacib problem işıqlandırılmır və bu və ya başqa təsərrüfatların nailiyyətləri həddən artıq şişirdilir. Həmin materiallar çox vaxt əməli cəhətdən dəyərsiz, kəskin təbliğat gücündən məhrum olur”. Aşkarlığı bütün sahələrdə işlərin yaxşı getməsi üçün vacib hesab edənlər M.S.Qorbaçovun apardığı yenidənqurma siyasətinin mətbuatda nəticəsini görmək istəyirdilər və onun üçün də tənqidi materiallara daha çox yer verilməsini vacib sayırdılar: “Şübhə yoxdur ki, mətbuatda tənqid şəxsiyyətdən asılı olmayaraq kəskin və cəsarətli olmalıdır. Lakin eyni zamanda tənqid təmkinli və çox obyektiv olmalıdır... Çox vaxt qəzet və jurnallar aşkara çıxarılmış bu və ya başqa hüquq pozuntularını ancaq sadalamaqla kifayətlənir, məhkəmə salonlarından quru və zəif hesabatlar dərc edirlər”.

Jurnalistlərin təhsili və ixtisasının artırılması, mətbuat işçilərinin maaşlarının ödənilməsi, asudə vaxtlarının yaxşılaşdırılması da qurultayda müzakirə olunan əsas məsələlər idi. Təkliflərdən biri “Qızıl qələm” mükafatının təltif qaydasının təkmilləşdirilməsi, bu məsələyə ciddi yanaşma ilə bağlı oldu.

Bu qurultay Azərbaycan mətbuatının müstəqilliyə gedən yolda başlanğıc kimi dəyərləndirilməlidir.

80-ci illərin sonunda Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid dönməsinin başlanması

1980-ci illərdə SSRİ-nin siyasi elitasındakı gizlin çəkişmələr, idarəetmədə böhranın dərinləşməsi, M.S.Qorbaçovun hakimiyyət başına keçməsi yeni siyasi şəraitin yaranmasına gətirib çıxardı. Cəmiyyətə yeni siyasi sistem kimi təqdim olunan yenidənqurma və aşkarlıq dövrü 1985-ci ilin ortalarından başlayaraq sovet ideoloji sisteminin zəifləməsinə səbəb oldu. Yuxarıdan aşağıya doğru idarə olunan, çoxlu sayda “danosçu” və xəbərçilərdən ibarət olan, “KQB”-yə bağlı senzura sisteminin güclü nəzarət şəbəkəsi laxlamağa başladı. Bir çox xalqları bir araya gətirən Sovet idarəçiliyinin dağılmasını şərtləndirən xeyli sayda amillərdən biri də söz və mətbuat azadlığına qoyulan qadağalar idi.

XX əsrin sonlarında dünyanın bir çox telekanalları və radiolarının, mətbuatının Sovetlər İttifaqına “ayaq açması” sosial ədalət istəyən cəmiyyətin yenidənqurulmasına, azad fikrə, özünüifadəsinə də təkan verdi. Rusiyanın bir çox bölgələrində, Moskva, Leningrad kimi iri şəhərlərdə qeyri-formal cəmiyyətlər, təşkilatlar yaradıldı. Moskvada “Pamyat”, “Memorial”, Pribaltikada “Saudis”, Ukraynada “Rux” təşkilatları bu qəbildən idi. Bu tipli cəmiyyətlərin fəaliyyətləri SSRİ-nin tərkibinə qatılan xalqların müstəqillik arzuları, açıqfikirliyə meydan verilməsi tələbləri, demokratiya istəklərinə söykənirdi. M.S.Qorbaçovun rəhbərlik etdiyi sovet hökuməti hadisələrin bu istiqamətdə sürətlə inkişaf edəcəyini gözləmədi. SSRİ-nin dağılması isə labüd idi. Lakin bu prosesin qarşısını almağa çalışanlar milli münaqişələri

işə salmaq planı ilə hadisələri önləmək istəyirdilər. Tbilisidə, Bakıda, Pribaltikada, Litvada törədilən qırğınlar SSRİ-nin ömrünü uzatmağa xidmət etmədi, əksinə ömrünü qısaltdı.

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycana qarşı açıq-aydın ərazi iddiaları irəli sürüb, bu məqsəd üçün xüsusi siyasi təşkilat və fond yaradanda çoxlarına aydın oldu ki, SSRİ-nin dağılması vaxt məsələsidir. Belə bir vəziyyətdə senzura zəiflədi və Azərbaycanın keçmişinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, tarixi coğrafiyasına aid məqalə və publisistik əsərlər yazıldı.

Hadisələrin belə gərgin vaxtı Qərbi Azərbaycanda, öz tarixi torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılar Ermənistandan zorla deportasiya olundular. Azərbaycanlıların köçürülməsi qeyri-insani yolla, işgəncələrlə həyata keçirilirdi. Onların barəsində yazı hazırlayıb çap etmək, şəkillərini çəkmək qadağan olunmuşdu. Zəifləyən senzura sistemi fəaliyyətdə olduğundan buna imkan vermirdi. Bu tarixi ədalətsizliyə etiraz əlaməti olaraq Azərbaycanı mitinq və tətillər dalğası bürüdü. Ermənilərin törətdikləri faciələr, əsassız torpaq iddiaları ilə mübarizədə ölkədə milli şüuru siyasiləşdirdi və Azərbaycanda 70 il sonra birpartiyalı sistemə alternativ siyasi təşkilat olan Azərbaycan Xalq Cəbhəsi yarandı. Erməni faktoru ilə mübarizə xalqı birləşdirən ideyaya çevrildi. Azərbaycan KP MK-nın orqanı olan “Kommunist” qəzeti də erməni separatçılarının Dağlıq Qarabağda, sərhəd bölgələrində törətdikləri vəhşilikləri pisləyir, respublikanın ərazi bütövlüyü uğrunda xalqın mübarizəsini dəstəkləyirdi. 1988-ci ilin noyabrında qəzetdə çap olunmuş “Topxana harayı” adlı yazı geniş əks-səda doğurdu. Rəsmi mətbuatın da hadisələrə seyrci qalmaması, səthi olsa da problemlərə toxunması vəziyyəti kökündən dəyişdirirdi. Aşkarlıq və demokratiya özü ilə yeni nəşrlər də gətirirdi.

1988-ci ildən Azərbaycan LKGİ MK-nın orqanı kimi nəşrə

başlayan “Gənclik” jurnalı milli jurnalistika sisteminin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı oldu. Milli məfkurəli şair Məmməd İsmayılın baş redaktoru olduğu jurnal rəsmiyyətçilikdən uzaq dayanaraq milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, unudurulmuş tarixin bərpasına böyük töhvələr verdi. Redaksiyanın yaradıcı heyətinə Səfər Alışarlı, Məti Osmanov, Çingiz Sultanov, Hüseyn Əfəndi, Aydın Kərimov, Akif Əhmədov, Sadiq Nəbiyev, Əhməd Qəşəmoğlu kimi dövrün istedadlı qələm sahibləri, ictimai xadimlər daxil idi. Məsul katibi Məhəmməd Baharlı, tərtibatçı rəssamı Gündüz Əlizadə, bədii tərtibatçı isə Şərifli Kərimli olan **“Gənclik”in ilk sayı 65 min tirajla nəşr olundu.** Yenidənqurma, aşkarlıq ab-havası jurnalın həm yaradıcılığında, həm də tərtibatında hiss olundu. Jurnalın məqsəd və məramını açıqlayan “Yolçu yolda görək: İllərin əvvəlində” məqaləsində redaktor üzünü oxuculara tutaraq yazırdı: “Bir anlığa “Əkinçi”ni, “Sizi deyib gəlmişəm” soraqlı “Molla Nəsrəddin”i xatırlayaq. “Gənclik yalanla mübarizədə bu önəmlərə arxalanacaq... Əziz dostlar! Siz “Gəncliy”in səhifələrində ciddi publisistika yazılara da rast gələcəksiniz, həyatımıza canlı nəfəs gətirən reportajlara da... Tarixi keçmişimizə - yaddaşlara da səyahət edəcəksiniz, dünyanın müxtəlif mərkəzlərinə də... Yaşadılarınızın bədii yaradıcılığı - şeirlər, hekayələr, povestlər, musiqi problemləri, rəssamlıq əsərləri, yumor, iqtisadi qayğılar, dağ kəndinin taleyi, darıxan cavanlar, gənc ailələrin çətinlikləri, kulinariya, bir sözlə, sizi maraqlandıran çox şey jurnal səhifələrində öz əksini tapacaq”.

Moskvadan, Leninqraddan, Ukraynadan, Estoniyadan ədəbiyyat və gənclik jurnallarının baş redaktorlarının ünvanlıları təbriklər, teleqramlar jurnalın 6 və 7-ci səhifələrini bəzəyirdi.

“Yunost” jurnalının baş redaktoru Andrey Demintyev təbri-

kində “Gəncliyin” hər səhifəsində öz oxucularını sevindirməyi arzulayırdı. Jurnalı fərdi simaya malik cəsarətli, maraqlı, döyüşkən bir mətbuat orqanı kimi görmək istəyən Anar yazırdı: “De-yirlər ki, ədəbi gəncliyin öz sirləri var. Belə sirləri “Gəncliyin” səhifələrində tapmaq”.

Jurnalın ilk müsahibələri Çingiz Aytmatovla Süleyman Rüstəm idi. Fərqli yazı formasında qələmə alınan müsahibədə Ç.Aytmatov Şorq və Qərb mədəniyyətlərinin fərqli və oxşar tərəflərini aydınlaşdırır, Azərbaycan ədəbiyyatına münasibətini açıqlayır və nəhayət, jurnalın ilk sayını təbrik edir. “Ulduz” jurnalının baş redaktoru Abbas Abdulla “Mənim diləyim” məqaləsində kollektivə səmimi ürək sözlərini ünvanlayır: “Əlbəttə, “Ulduz” bunu da gözəl anlayır ki, “Gənclik” onun həm sənət yoldaşı, həm də sənət rəqibidir. Dünyada qaşı-gözü, əli-ayağı, üzü-görkəmi, düşüncə tərzini olan iki adam tapmaq zor bir iş olduğu halda, nədən iki jurnal eyni amala xidmət etdiyinə görə eyni səpkidə çıxmalı, eyni ölçülü-biçimli əsər çap etməlidir? Əlbəttə, “Gənclik” belə işləri özünə rəva bilməz və “Ulduz” inanır ki, o indiyə qədər mətbuat tariximizdə tayı-bərabəri olmayan bir jurnal kimi heç bir mətbuat orqanının yolunu təkrarlamayacaq, öz yolunu özü açacaq! Bu da var ki, “Ulduz”la “Gəncliyin” yolu bir-birinə tərs düşməyəcək, sadəcə, sənət dünyasında paralel yollar olacaq”.

“Gəncliyin” nəşrini “imkan kürsüsü” adlandıran xalq şairi Məmməd Araz redaksiyaya olduqca mənalı məktub ünvanlayıb, jurnalın nəşrinə öz xeyir-duasını verərək yazırdı: “Çevik janr olan publisistika öz sözünü açıq, açıq azdır, ucadan, ucadan azdır - doğru, bu da azdır, həqiqi sənət dilində deməlidir... Hörmətli gənclik, həyata gözlüksüz baxın. Bir görün, gözümüzün qarşısında təbiət az qala “başını itirib”, onun idarəsinə tabe olan

amillər “Ağam mənə kor deyib” iddiası ilə havamıza, suyumuzda hər gün yüz minlərlə ton çirkab çiləyir. Belə getsə, yaxın vaxtlarda başımızı evdən bayıra çıxara bilməyəcəyik”.

“Ay balam, heç kəs inanmaz ki, Süleyman Rüstəmin evindən damır. (Əli ilə tavanı göstərir) Gəlib düzəldən yoxdur”. Sosialist Əməyi qəhrəmanı, Ali Sovetin deputatı, Azərbaycan poeziyasının ağsaqqalı Süleyman Rüstəmin “Gəncliyə” verdiyi ilk və son müsahibəsindən kiçicik bir statdır bu. Məti Osmanoglundun uzun mübarizələrlə dolu ömür yaşamış Süleyman Rüstəmi söhbətə çəkməyi, hətta polemikaya girmək cəhdi jurnalın şablonçuluqdan uzaqlaşmaq, jurnalistikanın fakta və həqiqətə xidmət missiyasından doğurdu və təbii ki, oxucular tərəfindən maraqla qarşılanırdı. Çünki bu müsahibəyə qədər Süleyman Rüstəm kimi titullu şairi heç kəs açıq danışan görməyib. Bir də ki, Müsahibənin başlığında olduğu kimi, o illəri xatırlayanda görək bir şeyi olduğu kimi danışmaq maraqlı kəsb etməyə bilmir.

Jurnalistin suallarına uyğun Süleyman Rüstəm xatirələrini nəql edirdi:

... *Sovet hakimiyyətinin ilk illərində komsomolun orqanı olan “Gənc bolşevik qəzeti”, “Komsomol” jurnalı (bu jurnal 1931-ci ildə “Gənc bolşevik” adlandırıldı) ədəbiyyata təzəcə gələn gənclərin xalqa tanınmasında, yeni zəmanəmizin, yeni yaranan proletar ədəbiyyatı ənənələrinin təbliğ olunmasında böyük rol oynadı. Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli ədəbiyyata məhz gənclik mətbuatının sıralarından gəldilər.*

... *Hələ 20-ci illərin əvvəllərində komsomol sıralarında olan şairlər “Kommunist” qəzeti ətrafında toplaşmış, qəzetin redaktoru, köhnə bolşevik Həbib Cəbiyevin köməyi ilə “Gənc Qızıl qələmlər” Cəmiyyətini təşkil etmişdik.*

... *Biz komsomolçular “Qızıl qələmlər”i yaradarkən, sosialist varlığının əleyhinə gizli fəaliyyət göstərən bir sıra millətçi ruhlu, müsavətçi düşüncəli adamların təsirinə düşən gənclər də Sabir kitabxanasında “Yaşıl qələmlər” təşkilatını yaratmışdılar. Onlar burada “Yaşıl yarpaq” adlı divar qəzeti də buraxırdılar.*

... *20-30-cu illərin əvvəllərində işlərimizi mürəkkəbləşdirən başqa səbəblər də var idi. İndi adama qəribə gəlir. O vaxt opera teatrının solistlərindən birini baş repertuar komitəsinin sədri qoymuşdular. Həmin komitədə kitabxanalardakı kitabları yoxlamaq üçün komissiya yaratmışdılar. Mən də komissiyanın üzvü idim. Bir gün Sabir kitabxanasındakı kitabları “yoxlayırıq”. Yəqin bilərsiniz, köhnə kitablar klassiklərimizin əsərləri, qədim əlyazmaları “bismillahi-rəhmanir-rəhim” kəlamıyla başlayır. O, bu kitablardan hansını əlinə götürür, qışqırırdı: - Yandırılın! Mən Ruhulla Axundovla danışandan sonra bu cür tədbirlərin qarşısı alındı. Mahmı mətnlərini də o adam təsdiqləyirdi. Xanəndələr Füzulinin şeirini oxuyurdular: “Yarəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni! Onu od götürürdü:*

- Net! Po novomu nado! Po nəşemu: “Yoldaş, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni”. Aləm di ey!

“Gənclik” jurnalı “Yaddaşlara səyahət” rubrikasında məhz o vaxtdək Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, incəsənətinin sovet sistemində açılmamış qatlarını üzə çıxarırdı. Redaksiyaya ünvanlanan oxucu məktublarını “Nöqtə vergülünə toxunmadan” rubrikasında dərc edirdi. Jurnalın əsas məziyyətlərindən biri təkcə Bakıda deyil, ölkənin bütün bölgələrində yaşayan gənc istedadlı şair və yazıçılarının yaradıcılığına yer verməsi idi. “Debüt” rubrikasında gənc ədiblərin şeirləri, hekayələrinin çapı ilə yanaşı, teatrlarda çalışan aktyor və aktrisaları cəmiyyətə təqdim edilirdi. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının istedadlı ədibləri Sa-

bir Sarvan, Məmməd İlqar, Səməd Qaraçöp, Natiq Rəsulzadə, Allahverdi Təhləli, Əjdər Ol, Rafiq hümmətın əsərləri “Gənciyin” səhifələrində çap olunub. Bəzən jurnalın səhifə başlıqları da oxucunun diqqətini cəlb etməyə yönəlir. “Yazırınsız: Bilirlik ki, çap etməyəcəksiniz. Ancaq çap edirik”. Sovet mətbuatının iş prinsiplərindən biri də oxucu məktublarına çox hallarda etinasız yanaşması, məqalə müəlliflərinə “bədi cəhətdən zəif olduğu üçün dərci məsləhət deyil” məzmununda şablon məktub göndərilməsi idi. Oxucunun sifarişi və zövqünə işləmək baxımdan “Gənclik” jurnalı 1988-ci ildən başlayan müstəqil jurnalistikaya keçid mərhələsində örnəklərdən biri oldu.

1989-cu ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinin mətbu nəşri kimi **“Azərbaycan”** qəzetinin nəşrə başlaması oxucuların alternativ informasiya almaq imkanlarını artırdı. Demokratiya ab-havası ilə ilk sayı 1989-cu ilin 15 oktyabrında işıq üzü görən “Azərbaycan” 1920-ci ilin aprel ayının 27-də bolşeviklər tərəfindən qapadılan “Azərbaycan”ın varisi kimi yeni yaradılan müstəqil nəşrlərin sırasında seçildi. Qəzetin ilk baş redaktoru, QXYK Rəyasət Heyətinin üzvü, şair-publisist, milli azadlıq hərəkatının liderlərindən olan Sabir Rüstəmxanlı oldu. S.Rüstəmxanlının qətiyyəti, istedadlı qələm insanlarını redaksiyaya cəlb etməyi “Azərbaycan”ı ölkənin ən tirajlı nəşrinə çevirdi. Qəzet yarım milyon tirajla çap olundu.

“Azərbaycan”ın ilk sayının birinci səhifəsində ovaxtkı Lenin, indiki “Azadlıq” meydanındaki mitinqin şəklilə yanaşı, baş redaktorun oxuculara müraciəti çap edilib: “İlk nömrəsini əlinizə aldığınız bu qəzet müqəddəs Azərbaycanın adını daşıyır. Bu o deməkdir ki, Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinin qəzeti olsa da, “Azərbaycan” öz qarşısına bir vilayətin, bir dərdin çərçivə-

sinə sığmayan daha geniş məqsədlər qoyub. Onun simasını öz adı ilə müəyyənləşdirir. Uydurma “Dağlıq Qarabağ problemi hamımızın dərdimiz və ürək ağrımızdır. Lakin qəzetimiz təkco bu məsələ ətrafında dolaşib-qala bilməz. “Azərbaycan” xalqımızın dünəni, bu günü və gələcəyi ilə bağlı rəngarəng və çeşidli yazılar dərc edəcəkdir. “Bizim profilimizə uyğun deyil, bizə aidyyəti yoxdur sözlərini müəlliflərimiz bizdən mümkün qədər eşitməyəcəklər”.

Baş məqalədə Sabir Rüstəmxanlı “Azərbaycan”ı inqilab dövrünün mətbuatı adlandırır: *“İnqilab dövrünün mətbuatı yeni, cəsarətli, aşkar sözün - inqilabi sözün carçısı olmalıdır. Azərbaycan qeyrat və cəsarət güzcüsünə çevrilməlidir. Başlanan böyük ümumxalq hərəkatına güzgü tutmaqla qəzet demokratik fikrin, milli şüurun inkişafına təkan verməlidir”.*

Qəzetin ilk sayında təbriklərlə yanaşı, Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinin qətnaməsi, Məmməd Arazın “Çıxış etmək mədəniyyəti”, İsmayıl Şıxlının “Yurdumuzun sabahını düşünök”, Bəxtiyar Vahabzadənin rusca “Otvetsvennosti pered istoriya” məqalələri çap olunub.

S.Rüstəmxanlının yazdığı kimi oxucular “Azərbaycan”ın səhifələrində demokratiyanın nə olduğunu bildi, müstəqil dövlətçilik tariximizin şanlı səhifələri ilə tanış oldu, sovet rejiminə qarşı ən sərt tənqidləri eşitdi, tarixi torpaqlarımızın Ermənistanə verilməsi faktlarını gördü, milli ziyalılara qarşı repressiya siyasətinin mahiyyətini anladı, unudulmuş bayrağımızı, himnimizi, gərbimizi tanıdı. Bütün bunları, xalqımızın tarixən yaşadıkları faciələrlə yanaşı, şərəf tarixini “Azərbaycan” öz səhifələrində çap etdirdiyi publisistik yazılar, tarixi oçerklər, fəlsəfi etüdlərlə oxuculara çatdırıldı. Bu həqiqətlər “Azərbaycan”ın güzgüsündə əks olundu. Qəzet jurnalistlərin azad düşüncə tərzini forma-

laşdırdı, çağdaş mətbuatın qarşısında duran vəzifələri müəyyən-
ləşdirməyə çalışdı, müasir qəzetçiliklə sovet qəzetçiliyinin fər-
qini ortaya qoydu, texnoloji yeniliklərin tətbiqini uğurla həyata
keçirdi.

Milli ideyalara, istiqlal məfkurəsinə bağlı olan “Azərbaycan”
da peşəkar jurnalist komandası formalaşdı. Qəzetin məsul
katibi, sonra isə baş redaktoru olan Şərif Kərimli “Azərbaycan”
qəzetinin 1992-ci il tarixli 32-ci sayında kollektivin siyasi mən-
subiyyət məsələsinə toxunur: “Redaksiyada Sabir Rüstəmxanlı-
dan başqa heç kəs Xalq Cəbhəsinin üzvü deyildi. Çünki “Azər-
baycan”ın özü bir cəbhə idi”.

1990-cı il 20 yanvar qırğınları zamanı “Azərbaycan” müvəq-
qəti olaraq bağlandı. Lakin redaksiya əməkdaşları hadisələrə,
Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələrə seyrçi mövqeyin-
də qalmadılar. Fotomateriallar, şahid ifadələri, gizli rəsmi sən-
əndlər topladılar və “Azərbaycan”ın fəaliyyətinin bərpasından
sonra çıxan saylarda bu materiallardan istifadə etdilər.

1992-ci ildə qəzetin baş redaktoru Sabir Rüstəmxanlı mətbu-
at və informasiya naziri təyin olunandan sonra qəzetə Şərif Kə-
rimli rəhbərlik etdi. Ölkədə yeni nəşrlərin meydana çıxması,
“Azərbaycan”ın bəzi peşəkar jurnalistlərinin digər mətbu or-
qanlarda fəaliyyətlərini davam etdirmələri və maliyyə çətinliyi
öz mənfi təsirini göstərdi. Həmin günləri xatırlayan Şərif Kə-
rimli “Şərq” qəzetində dərc etdirdiyi məqalədə yazır: “Qəzetin
veteran jurnalistlərinin qarşısında iki yol dayanırdı: “Ya maddi
və mənəvi dəstəkləri güclənən iqtidara yaxın partiyalı mətbu-
atın təzyiqləri altında “Azərbaycan”ın can verməsini seyr etməli,
ya da ağıllı taktiki əks-hücum təşkil edərək vəziyyəti dəyişmə-
li. Redaksiya ikinci yolu seçdi”.

Azərbaycan respublikası Ali Sovetinin orqanı olan “Həyat”

qəzeti ilə “Azərbaycan”ın kollektivi birləşdi. “Azərbaycan” qə-
zetinin rəsmi statusu bərpa olundu. 1918-ci ildə Azərbaycan
Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi dövlət qəzeti kimi fəaliyyət göstə-
rən “Azərbaycan” əsrin sonlarında varislik ənənələrinə uyğun
olaraq rəsmi dövlət qəzeti statusunu bərpa etdi.

Dövrün tanınmış jurnalisti, “Müxalifət” qəzetinin baş redak-
tor müavini Mehman Cavadoğlu baş redaktor təyin olundu.
1993-cü ildə qəzetə yazıçı-publisist Əmir Mustafayev rəhbərlik
etdi. Hazırda “Azərbaycan” millət vəkili, Mətbuat Şurası İdarə
Heyətinin üzvü Bəxtiyar Sadiqovun baş redaktorluğu ilə nəşri-
ni uğurla davam etdirir.

* * *

Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin mətbu orqanının yaradılması
ideyası İdarə Heyəti üzvləri arasında müzakirəyə səbəb oldu.
Ad ətrafında geniş müzakirə və mübahisələr getdi. Müzakirələ-
rin gedişində üç-dörd ad təklif olundu. “El gücü, sel gücü”,
“Azadlıq uğrunda”, “Azadlıq yolu” adları ətrafında aparılan mü-
zakirələrdə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəy
“El gücü, sel gücü”, Nəcəf Nəcəfov isə “Azadlıq” təklif etdi.
1988-ci ildə “Molodyoj Azerbaydjan” qəzetindən istefa verən,
AXC Təşəbbüs qrupunun üzvü Nəcəf Nəcəfovun təklifi dəstək-
ləndi və Elçibəyin irəli sürdüyü “El gücü, sel gücü” qəzetin şüa-
rını kimi qəbul olundu.

Qəzetin nəşri mövcud çətinliklərdən dolayı gecikdiyindən
AXC təşəbbüs qrupunun üzvü, “Müxalifət” qəzetinin sabiq baş
redaktoru, dünyasını çox erkən dəyişmiş Ağamalı Sadiq Əfəndi
və Təbrizli Əyyub Sədi tərəfindən Cənubi Azərbaycandakı soy-
daşlarımız üçün ərəb qrafikası ilə “Azadlıq”ın ilk sayı nəşr
olundu. Çox keçmədi ki, istedadlı publisist, sabiq millət vəkili

Nəcəf Nəcəfov peşəkar komanda formalaşdırdı.

1989-cu ilin dekabrın 24-də “Azadlıq” 200 min tirajla yayıldı. O günlərə qayıdan, “Yeni nəsil” jurnalistlər birliyinin sədri Arif Əliyev qəzetin ilk sayının çapı barəsində yazır: “Mənim ən çox yadımda qalan “Azadlıq”ın ilk nömrəsində Ədalət Tahirzadənin nöqtə axtarması epizodudur. Ədalət bəy o zaman qəzetin məsul katibi idi. Bütün korrektura qurtarandan, 48 saatlıq montajdan sonra qəzetin birinci nömrəsi çapa getməli idi. Hamımız əldən düşmüşdük, amma Ədalət bəy qoymurdu ki, qəzet çapa getsin. Hardasa bir nöqtə düşmüşdü, pylonka axtarırdı ki, oradan nöqtəni kəsin yerinə qoysun. Axır ki, nöqtəni kəsin yerinə qoydu. Ondan sonra qəzeti çapa göndərdi. Yəni biz işə bu dərəcədə məsuliyyətlə, sevgi ilə yanaşırdıq”. (71)

Qəzetin iki sayı işıq üzü görmüşdü ki, Sovet ordusu Bakıda və Azərbaycanın bir neçə bölgəsində qanlı yanvar qırğını törətdi və bununla da qəzetin nəşri dayandırıldı. O günləri xatırlayan Azər Qürbətoğlu yazır: “Azadlığı hər həftə 200 min çoxaldan “Azadlıq” 90-cı ilin yanvarında rus tanklarının tırtılları altında qalıb buza döndü. Azadlıqdan qorxan rejimin əlindən bu gəldi ki, “Azadlıq” yasaq edildi. Nəcəf bəy də minnət götürmək istəmədi. “Azadlıq”dan küsdü - “Ya hər şey, ya heç nə”. Bax onda bir tükü də qənimət sayan Ağamalı (Ağamalı Sadiq - A.A.) sinəsini qabağa verdi. 1990-cı ilin 4-də xalqa yenidən “Azadlıq” bəxş etdi”.

Bir müddətdən sonra N.Nəcəfov bir hissəsini özü, bir hissəsini isə Əbülfəz Elçibəyin təqdimatı ilə formalaşdırdığı kollektiva yenidən rəhbərlik etdi. Arif Əliyev, Mehman Əliyev, Şahin Hacıyev, Sabit Bağırov, Hikmət Hacızadə, Ədalət Tahirzadə “Azadlıq”ı ilk ərsəyə gətirən jurnalistlərdir.

N.Nəcəfovdan sonra qəzetə Qənimət Zahid, Gündüz Tahirli

71. “Azadlıq” qəzeti. 25 dekabr 2008-ci il

rəhbərlik etdi.

80-ci illərin sonlarında qeyri-leqal nəşrlər. Müxtəlif siyasi sistemlərdə özünün inkişaf mərhələlərini yaşamış Azərbaycan mətbuatı 1980-ci illərin sonlarında yeni yola qədəm qoydu. Ermənistanın Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Dağlıq Qarabağda törətdikləri qətləmlər, ərazi iddiaları, Sovet imperiyasının xalqın arzularına qarşı apardığı siyasət yeni tipli mətbuatın yaranmasına əsas oldu. Azərbaycana qarşı yönələn ərazi iddiaları, insanların erməni silahlı birləşmələri tərəfindən qətlə yetirilməsi və Sovetlər İttifaqında bu problemlərə obyektiv yanaşılmaması yüz minlərlə insanların qatıldığı mitinqlərdə tənqid edilirdi. Xalqın kütləvi etiraz aksiyaları azad söz, kəskin və alternativ fikirlər üçün tribunaya çevrildi. Bu ictimai-siyasi proseslər, xalqın etirazları, siyasi təşkilatların formalaşması çox keçmədi ki, leqal nəşrlərlə yanaşı, “samizdat” adlandırılan qeyri-leqal və yarıleqal nəşrlərin çapı ilə inkişaf etdirildi.

Azərbaycanın tanınmış jurnalisti, milli mətbuatın formalaşmasında böyük əməyi olan Mehman Cavadoğlu qeyri-leqal nəşrlərin çapını belə qiymətləndirir: *“O illəri Azərbaycan mətbuatının ikinci intibah dövrü kimi də qiymətləndirmək olar. Kifayət qədər zaman kəsiyində onlarla, yüzlərlə çap məhsulu peyda oldu ki, mətbuatın öz əvvəlki vəziyyətilə müqayisədə bu proses əsl “bum” xarakteri daşıyırdı. Ən əsası o idi ki, həmin nəşrlər ölkədə baş verən hadisələri, bütövlükdə reallığı müxtəlif rəkruslardan işıqlandırır”. (72)*

Yüksək çap keyfiyyətinə malik olmayan qeyri-leqal nəşrlər məzmun baxımdan da peşəkar jurnalistikanın tələblərinə o qədər də cavab vermədiyinə baxmayaraq, mövcud vəziyyətdə

72. “Samzdat nəşrlərin kataloqu”. Bakı. “Şəms” 2006. səh.3

Azərbaycanın gerçək ictimai-siyasi durumunu özündə əks etdirdi. Bu tip nəşrlər fikir müxtəlifliyinin daşıyıcısı olduğundan rəsmi dövlət mətbuatına alternativlik etməyə çalışır, fəaliyyətini bu istiqamətə yönəldirdi. Gizlin yollarla çap edilən qeyri-leqal qəzetlər senzuranın qaçısından kənar qaldığından bir çox həqiqətləri oxuculara çatdırmağa bilirdilər. Əsasən meydanlarda, insanların kütləvi toplaşdığı yerlərdə paylanan bu cür nəşrlər bir qayda olaraq dövriliklərini qoruyub saxlaya bilmirdi.

Ölkədə milli istiqlal arzularının baş qaldıraraq xalqın siyasi təşkilatlanması fonunda qeyri-leqal nəşrlərin sayının çoxalması yeni nəşriyyatların, mətbəələrin yaranmasına gətirib çıxardı. Yeni yaradılan nəşriyyatlar o qədər də böyük texniki imkanlara malik deyildi. Azadlıq arzularından doğan adlarla tanınan **“Turan”**, **“Qurtuluş”**, **“Vətən”**, **“Dirçəliş”**, **“Millət”** mətbəələri qeyri-leqal mətbuatın çapını həyata keçirirdi. Bəzi qeyri-leqal nəşrlər dövlət nəşriyyatlarında gizlin yollarla çap edilir, yayılırdı. Qəzetlərin böyük əksəriyyəti A3, A4 formatında, 4 səhifə həcmində əsasən kiril əlifbasında nəşr edilirdi. Bu tip mətbuatla yanaşı, xalqa ünvanlanan vərəqələr, müxtəlif formatlı dərgilər də çətinliklə işıq üzü görürdü. Vaxtilə əldən-ələ gözən, meydanlarda oxunan, xalqı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə səsləyən nəşrləri indi arxivlərdə, kitabxanalarda tapmaq mümkündür deyil. Yalnız bəzi insanların şəxsi arxivlərində qorunub saxlanan qeyri-leqal mətbu nümunələr bu tip nəşrlərin ideya-siyasi istiqamətləri barəsində müəyyən təsvirlər formalaşdırır.

20 Yanvar faciəsindən sonra 1990-cı ilin fevral ayından **“El gücü, sel gücü”** şüarı ilə nəşrə başlayan **“FV ÇP”** (Fövqəladə Vəziyyət - Çerezviçaynoye Polojeniyə) qəzeti Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin orqanı olub. Qəzet Bakıda nəşr olunmasına baxmayaraq təqib və təzyiqlərdən qurtulmaq üçün bəzi sayların Dər-

bənddə, Tiflisdə çap edildiyi yazılıb. **“FV ÇP”**-nin nəşrində iştirak edən jurnalistlərin verdiyi məlumatlara görə, qəzet Bakının bir neçə mətbəəsində, o cümlədən Tovuzun və Qazaxın rayon mətbəələrində Ağamalı Sadiq Əfəndinin söyi ilə ərsəyə gəlib. A.S.Əfəndi qəzetin redaktoru kimi Asəf **“psevdomindən”** yararlanıb. Bu mətbu orqanın ərsəyə gəlməsində dövrün tanınmış qələm sahibləri Mehman Cavadoğlu, Səfər Alışarlı, Azər Əlibəylinin böyük xidmətləri var. Keçmiş sovet ordusunun Azərbaycanda törətdiyi milli qırğından sonra, fəvqəladə vəziyyətin hökm sürdüyü vaxtda nəşr olunan bu mətbu orqanı Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin mübarizəsini qeyri-leqal formada davam etdirdi.

Çox ağır ictimai-siyasi durumda, represiyaların aparıldığı vaxtda informasiya blokadasını dağıtmağı üzünə götürən **“FV ÇP”** qəzeti ölkədəki mövcud vəziyyəti, AXC-nin fəaliyyəti və 20 Yanvar faciəsi haqqında əhəmiyyətli informasiyalar çatdırırdı. Məlumdur ki, 20 Yanvar faciəsindən sonra Azərbaycan Televiziyasının enerji bloku partladıldı, rəsmi dövlət qəzetləri isə keçmiş **“Kommunist”** (**“Azərbaycan”**) nəşriyyatı işçilərinin tətilləməsi səbəbindən rəsmi dövlət qəzetləri bir müddət işıq üzü görmədi, sonra isə ciddi senzuradan keçən xəbərləri dərc etməyə məcburiyyətində qaldı. Rəsmi qəzetlərdən **“Kommunist”**-in əlavəsi olan **“Səhər”** qəzetinin 20 Yanvar faciəsinə həsr olunan xüsusi buraxılışı bu baxımdan istisnadır. Çünki **“Səhər”** faciənin baş verməsi və xalqa qarşı aparılan milli qırğından bəhs edən kifayət qədər cəsarətli informasiyalar, materiallar və şəkillər dərc etmişdi.

“FV ÇP”-nin müxtəlif saylarında Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı elan olunmamış müharibə barəsində, cəbhədəki vəziyyətlə əlaqəli informasiyalar, demokratik proseslərdə ya-

xından iştirak edən ziyalıların müsahibələri də öz əksini tapırdı.

1990-cı ilin yanvar ayında qeyri-leqal şəkildə nəşr edilən “İstiqlal” qəzeti sonralar leqal şəkildə işıq üzü gördü. Leyla Yunusova və Zərdüşt Əlizadənin yaratdıqları Sosial-Demokrat Partiyasının orqanı olan **“İstiqlal”** qəzeti “İstiqlaliyyət, azadlıq, humanizm” şüarı ilə Azərbaycan və rus dillərində çap edilirdi. Qəzetin redaktoru Zərdüşt Əlizadə idi.

“İstiqlal”ın ilk sayı 20 Yanvar faciəsindən bir neçə gün sonra buraxılmağa başlayıb. Əhalinin radiodan və məhdud tirajla nəşr olunan “Samizdat” vasitəsilə informasiya aldığı bir dönmədə “İstiqlal”ın fəaliyyətə başlaması əhalinin informasiya təminatı baxımından əhəmiyyətli rol oynadı. Qəzetdə Zərdüşt Əlizadə, Leyla Yunusova, Fərdə Əsədov, Rüstəm Seyidov, Fəxrəddin Ağayev məqalə və siyasi-publisistik yazıları ilə çıxış edirdilər. “İstiqlal” yazıların səviyyəsinə, peşəkarlığına görə seçilirdi. Qeyri-leqal nəşr kimi 5 sayı işıq üzü görən “İstiqlal” sonralar leqal fəaliyyətə keçdi və 1998-ci ilə kimi çap edildi.

1989-cu ilin dekabrında “Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək” şüarı ilə nəşrə başlayan **“Yeni Müsavat”** qəzeti qeyri-leqal nəşr kimi Rauf Arifoğlunun (Şenol) redaktorluğu ilə nəşrə başladı. Azərbaycan Milli Demokrat Partiyasının orqanı kimi nəşrə başlasa da, əsas ideya-siyasi xətti müsavatçılığın təbliği idi.

Müsavat Partiyasının yaranması və müstəqillik uğrunda tarixi mübarizəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bu partiyanın apardığı gizli və mühacirotdəki fəaliyyəti barəsində “Yeni Müsavat”ın səhifələrində xeyli sayda tarixi materiallar, publisistik yazılar dərc olunub.

Qəzetdə Bəxtiyar Tuncayın, Əli Nasirin, N.İbrahimovun, Sahilin, Arazın, Ə.Əlisoyun məqalələrinə rast gəlinir. “Yeni Mü-

savat”ın əksər saylarında Rauf Arifoğlu baş məqalə ilə çıxış edib.

“Yeni Müsavat” ən uzunömürlü qeyri-leqal nəşrlərdən biridir. Qeyri-leqallıqdan leqal fəaliyyətə keçən “Yeni Müsavat” bu gün də gündəlik qəzet olaraq Azərbaycan mətbuatının ön sıralarında dayanır.

Yunus Oğuzun rəhbərliyi və iştirakı ilə bir çox qeyri-leqal nəşrlər çap edilib ki, onlardan **“Azad söz”**, **“Axın”**, **“Xüsusi bülleten”**, **“Dirçəliş”**, **“Exo svoboda”** məxsusi qeyd edilmişdir.

1990-cı ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Elmlər Akademiyası şöbəsinin orqanı olan “Axın” qəzeti gizlin şəkildə 15 min nüsxə ilə çap edilərək oxuculara çatdırıldı. “El gücü, sel gücü” şüarı ilə nəşr olunan “Axın”ın ilk sayında Cəfər Cabbarlıın “Azərbaycan bayrağına” şeiri ilə yanaşı, “Yolumuz Atatürk yoludur”, “Ermənilərə xitab”, “İki xalqın bir dərdi” “Qanlı yanvar günləri” başlıqlı tarixi, ictimai-siyasi yazılar əksini tapıb.

Yunus Oğuz və Pənah Şahsevənli tərəfdən ərsəyə gətirilən “Azad söz” 1990-cı ilin yanvar ayının 25-də işıq üzü gördü. “Exo svobodı”da “Azad söz”ün əlavəsi kimi 1990-cı ildə rus dilində çap olunub. Qəzetin əldə olunan saylarının birində 17 noyabr xalq hərəkatının ildönümü münasibətilə bağlı partiyanın xalqa müraciəti verilib və 20 Yanvar faciəsi Yunus Oğuzun rekviziti ilə qələmə alınmış, xalqın istiqlal tarixində mühüm rol oynayan bu dövrü müəllif təhlil edib. “Exo svobodı”da XAP-ın bəyanatları, siyasi lətifə və şeirlər də əksini tapıb.

Azərbaycanda ilk qeyri-leqal nəşr “AXC bülleteni”ndən 1 gün əvvəl çıxan **“Dirçəliş”** qəzetidir. 1989-cu ildə “Dirçəlməli! Bəsdir daha bu zilləti-zülmət” şüarı ilə nəşr olunan bu mətbu

nəşr Azərbaycan Dirçəliş Partiyasının orqanı idi. Baş redaktoru Azər Qasımzadə (Odər Xəzər) olan “Dirçəliş” ADP-nin rəsmi sənəd və müraciətlərini, ölkədə və dünyada baş verən hadisələr, Azərbaycan tarixi bərsində sovet dönəmində qələmə alınmayan məlumatları əks etdirirdi. Qəzetdə M.Ə.Rəsulzadənin əsərlərindən seçmələr də çap olunurdu.

“**Meydan**” qəzeti Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Yasamal rayon şöbəsinin orqanı kimi 1989-cu ildə “Bayraqları bayraq yapan üstündəki qandır, torpaq uğrunda ölən varsa, vətəndir” şüarı ilə çapdan çıxıb. Bu qəzetin ilk sayının birinci səhifəsində Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 5 oktyabr tarixli qərarı ilə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin qeydiyyatı alınması, eləcə də AKP MK rəhbərliyi ilə AXC rəhbərliyinin birgə iclasının protokolu işıq üzü görüb. Rəsmi məlumatlar, siyasi bəyanatlarla yanaşı, digər məqalələrdə Sovet İmperiyasının Dağlıq Qarabağda, Orta Asiyada həyata keçirdiyi repressiya siyasəti tənqid olunurdu. Cənubi Azərbaycan əsilli hərəkətçi Siyaməkin azadlığa buraxılması xəbəti ilə yanaşı, Kamil Vəli Nərimanoğlu Xudu Məmmədovla bağlı öz xatirələrini oxuculara çatdırırdı.

Əvvəl Gəncədə Çingiz Firudinonun baş redaktorluğu ilə nəşr olunan “**Vətən**” qəzeti sonradan Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin rəsmi orqanı kimi dövrün siyasi mənzərəsini, ictimai problemləri əks etdirib həyə çalışırdı. Siyasi proseslərlə yanaşı, iqtisadiyyatla, ölkənin mədəni həyatı, tarixi ilə bağlı qəzetdə dərc olunan materiallar peşəkar jurnalistikanın tələblərinə uyğunlaşdırılırdı. Ölkədə o dövr üçün aktual olan sosial problemlərə, o cümlədən çörək qıtlığı məsələsinə qəzetdə kifayət qədər yer ayrılıb. Dağlıq Qarabağ problemi qəzetin əsas mövzularından idi. Bundan başqa qəzet səhifələrində milli münasibətlərə, tarixi abidələrimizə həsr olunan məqalələrə də yer verilirdi.

1990-cı ildə nəşr olunduğu cəhtiməl edilən “**Yol**” qəzeti müstəqil mətbuat orqanı idi. Baş redaktoru Əhməd Oruc olan bu qəzetdə Azərbaycanın keçmiş, bu günü və sabahı ilə bağlı narahat dolu məqalələr var. Qəzetdə SSRİ-nin müxtəlif respublikalarının da baş verən hadisələr də xronoloji baxımdan çap edilib.

Qeyri-icqal qəzetlərlə yanaşı, müxtəlif formatlı dərgilər də gizlin yollarla işıq üzü görürdü.

“Azad söz” dərgisi Xalq Azadlıq Partiyasının orqanı kimi nəşr edilib.

1990-cı ildə “Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz” şüarı ilə çap edilən dərgidə XAP-ın siyasi-ideoloji baxışları, partiyanın bəyanat və sənədləri əksini tapıb. Bununla yanaşı, demokratik və avtoritar cəmiyyətlərin müqayisəli təhlili, milli münasibətlərə aid yazılara da geniş yer verilib. Dərgidə həmçinin dövrün aktual məsələləri ilə bağlı müsahibələrə də rast gəlmək mümkündür. “Azərbaycan” dərgisi Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu özəyinin orqanı olaraq 1989-cu ildə nəşr edilib. Dərgi Azərbaycan və rus dillərində işıq üzü görüb. Baş redaktoru Elmar Məhərrəmov olan dərgidə redaksiya şurası da fəaliyyət göstərib. Arzu Abdullayeva, İradə Bağirova, Şirin Bünyadova, Nərgiz Əliyeva, Təranə Musayeva, Yunis Nəsimov, Hacı Həsənov və Şahin Fazil redaksiya şurasının üzvləridir.

Dərgidə əsasən 1988-1989-cu illərdə Bakıda və əyalətlərdə baş verən hadisələr, ölkədəki gərgin ictimai-siyasi durum, Ermənistandan zorla köçürülən soydaşlarımızın acınacaqlı vəziyyəti, erməni separatizminin Qafqazdakı sabitliyə vurduğu ziyanla bağlı analitik təhlillər, siyasi-publisistik yazılar var.

Dərginin rus dilində çıxan 5-ci sayında SSRİ Ali Sovetinin ikinci sessiyasının stenoqramı dərc edilib və sessiyada müzakirə

edilən Dağlıq Qarabağ problemi ətrafında təhlil aparılıb.

“Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin (Təşəbbüs mərkəzinin) bülleteni” isə dərgi şəklində 1989-cu ilin may ayında “El gücü, sel gücü” şüarı ilə çapdan çıxıb. Azərbaycan dilində 5, rusca isə 3 sayı işıq üzü görüb. Bu dərgi ilk qeyri-leqal nəşrlərdən hesab edilir. Redaktoru Ağamalı Sadiq Əfəndi olub. Bülletenin buraxılmasında Sabit Bağirov, Mehman Cavadoğlu, Səfər Alışarlı, Azər Əbilbəyli yaxından iştirak ediblər.

Dərgidə əsasən AXC-nin rəsmi sənədləri, bəyanatları, ölkədə baş verən mühüm hadisələrə rəsmi münasibətlər əksini tapıb.

Qeyri-leqal dərgilər sırasında “Çıraq”, “Birlik”, “Dönüş” kimi müxtəlif formatlı, məzmunlu nəşrlər də çap edilirdi.

* * *

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusunun silahlı birləşmələri Bakıda qırğın törətdilər, paytaxtın küçələri qan gölünə döndü. Keçmiş sovet ordusu Almatıda, Vilnüsə, Tbilisidə mülki əhaliyə qarşı törətdiyi cinayətləri Bakıda bir daha təkrarladı. İnsan itkisi və dəymiş ziyanə görə 20 Yanvar faciəsi miqyasına, törədilən vəhşiliklərə görə daha böyük idi. Azərbaycan informasiya blokadasına alışıb, televiziyanın enerji bloku partladılmış, fəvqəladə vəziyyət rejiminə uyğun olaraq ciddi hərbi senzura tətbiq edilmişdi. Keçmiş sovet ordusunun törətdiyi bu faciədən nəinki beynəlxalq aləm, heç Azərbaycan vətəndaşları da tam məlumatlı deyildi. Bakıda xalq vahimə içində idi. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov Moskvaya qaçmış, respublikanın rəhbər orqanlarında vəzifə daşıyanlar isə gözə dəymirdi.

Milli faciənin miqyası ilə bağlı ilk xəbər verən “Səhər” qəzeti oldu. Şəhidlərin dəfn günü, yanvarın 22-də “Səhər” qəzeti

2 milyon tirajla çap olunaraq əhaliyə pulsuz paylandı. “Kommunist” qəzetinin baş redaktor müavini Məzahir Süleymanzadənin iş otağında hazırlanan qəzet çox çətinliklə ərşəyə gəldi. M.Süleymanzadə “20 Yanvar: Güllələnmiş qəzet” kitabında “Səhər”in yaranma tarixi, yaradıcı və texniki əməkdaşları, üzvləşdikləri çətinliklər barəsində ətraflı məlumatlar verir: “Qəzətdə dərc olunmuş “Vətən bu gün ağı deyir” reportajını 11 jurnalist yazmışdı. Amma onu oxuyan adamda belə təsəvvür yaranır ki, həmin reportaj bir müəllifin qələmindən çıxıb. Çünki o zaman yaşımdan, vəzifəsindən asılı olmayaraq hamı eyni cür düşünür, hamının qəlbində eyni hisslər keçirdi”. (73)

“Səhər” matəm nömrəsindən sonrakı buraxılışlarda ilk dəfə olaraq şəhidlərin, yaralıların siyahısını dərc etdi. Qəzetin ingilis və rus dillərində çıxan nömrələri çox çətinliklə xarici ölkələrə göndərildi. O günləri xatırlayan M.Süleymanzadə yazır: “Səhər” düz qırx gün 20 Yanvar şəhidlərinə yas tutdu. Ehsanımız yalnız söz olsa da, millətimizi ovundurmağa çalışırdıq. Oğul itirmiş analar, ər itirmiş gəlinlər ağı, bayatı deməyi “Səhər”dən öyrəndilər”.

Müstəqil düşüncə tərzini Azərbaycan mətbuatına gətirən jurnalistlər “Səhər”in nəşrinin davamı ilə peşə baxımdan çox şey öyrəndilər. Peşəkar kollektivin səyi ilə “Səhər” ölkənin ilk tərəfsiz, qərəzsiz xəbər qəzeti oldu. Paytaxtla yanaşı, bölgə xəbərlərinin çapı, informasiyaların operativ təqdimatı “Səhər”i daha oxunaqlı etdi. Dağlıq Qarabağda, Azərbaycanın Ermənistanla həmsərhəd bölgələrində baş verən hadisələr daha geniş işıqlandırıldı. Ermənilərin 366-cı rus motoatıcı alayı ilə birlikdə fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda törətdiyi soyqırım haqda ilk xəbər verən də “Səhər” oldu.

---

73. M.Süleymanzadə. “20 Yanvar: Güllələnmiş qəzet”. Bakı. 2010. səh 18

“Səhər” Azərbaycan mətbuatının tək faciələrini tarixləşdirən qəzet deyil. Peşəkarlığı, obyektivliyi ilə seçilən, gənc nəsil jurnalistlərinin yetişməsində rolu olan mətbuat orqanıdır.

* * *

Müasir Azərbaycan jurnalistikasında Qərb modeli ilə inkişaf yolu seçən “Ayna” - “Zerkalo” qəzetlərinin ilk sayı Rauf Talışskinin baş redaktorluğu ilə 1990-cı il avqustun 15-də çıxdı. Qəzetlər başlanğıcda xarici ölkələr mətbuatının icmalı (daycest) şəklində həftəlik A 3 formatında, biri azərbaycanca, digəri rusca olmaqla dublikat şəklində nəşr olunurdu. ABŞ, İngiltərə, Fransa, Almaniya, İspaniya, İtaliya və qismən Şərqi Avropa ölkələri, habelə Türkiyə və ərəb mətbuatından tərcümələr çap olunurdu. Əhalinin Rusiya mətbuatı ilə toması hələ qaldığından bu ölkənin mətbuatına demək olar müraciət edilmirdi. Məqsəd Azərbaycan oxucusunu Qərb mətbuatının ən aktual mövzuları ilə bilavasitə və operativ şəkildə tanış etmək idi.

“Ayna” - “Zerkalo” qısa zaman ərzində Azərbaycanın ən populyar media orqanlarından birinə çevrildi və ilk vaxtlar qəzetin tirajı bəzən 100 minə çatır və tam satılırdı. Başlanğıcda 16 səhifədə çıxan qəzetin səhifələri artmağa başladı və bəzi vaxtlar hətta 64 səhifəyə çatdı, bunların 15-18 səhifəsini adətən reklam materialları götürürdü.

İcmalar, siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm, idman, eləcə də o illər üçün populyar olan anomal təbiət hadisələri, uçan naməlum obyektlər kimi oxucuları maraqlandıra biləcək mövzuları əhatə edirdi. Seçilmiş materiallar əvvəlcə xarici dildən rusca, ruscadan isə azərbaycancaya tərcümə olunurdu. Redaksiyada istedadlı tərcüməçilərdən ibarət ayrıca şöbə fəaliyyət göstərirdi.

Qəzetin daycestdən sırf yerli materiallara isnad edən milli qəzetə çevrilməsi tədricən baş verdi. Belə ki, əvvəlcə qəzetin ilk səhifələrinə yerli informasiyalar yerləşdirildi. Daha sonra qəzetin 4 səhifəlik gündəlik ikidilli informasiya əlavələri çıxmağa başladı.

“Ayna” - “Zerkalo” qəzetləri bu illərdə bir neçə yeniliyə imza atdı: ilk dəfə vətəndaşların şəxsi xarakterli alqı-satqı, xidmət təklifi ilə bağlı elanları pulsuz dərc etməyə başladı və bununla da öz oxucu auditoriyasını daha da genişləndirdi. İkincisi, Azərbaycan dövrü nəşrləri arasında ilk dəfə redaksiya işində kompüterləşməyə keçdi və başqalarına bu sahədə örnək oldu. Üçüncüsü, “Ayna” - “Zerkalo” Azərbaycanın internetdə yayımlanan ilk qəzetləri kimi də tarixə düşdü və bu sahədə də başqalarına örnək olmağı bacardı. İlk dəfə Azərbaycan mühacirləri və diasporla geniş əlaqələr quran və bu əlaqələri bugünədək daşıyıb gətirmiş bir qəzet imicinə də malikdir. “Ayna” və “Zerkalo” qəzetləri Qərb qəzetçilik praktikasını ilk dəfə dərindən mənimsəmiş, mənəvi meyarlara ciddi riayət edən media orqanları kimi də tanınırlar.

“1998-ci ilin aprelində “Ayna” variantını maliyyə çatışmazlığı ilə əlaqədar olaraq qısa müddət üçün bağlamaq və yenidən təşkilatlanmaq lazım gəldi. 1999-cu il yanvarın 1-dən “Zerkalo” A 2 formatında (8 səhifə) gündəlik qəzet kimi Elçin Şıxlının baş redaktorluğu ilə nəşr olunmağa başladı, şənbə nömrəsi yenə də A 3 formatında (40-48 səhifə) çıxırdı.

2001-ci ilin fevralından etibarən E.Şıxlının baş redaktorluğu, İ.Umudlunun redaktorluğu ilə “Ayna”nın nəşri bərpa edildi. Bu dəfə qəzet həftədə bir dəfə A 3 formatında 16 səhifə ilə çıxırdı. Özü də “Ayna” Azərbaycandakı dövrü nəşrlər sırasında ilk dəfə latin qrafikası ilə çıxan qəzet oldu və bu statusu xeyli müd-

dət qoruya bildi. Digər tərəfdən, bu dəfə “Ayna” artıq “Zerkalo”nun dublikatı deyil, tam orijinal və müstəqil, öz jurnalist komandası olan qəzet kimi fəaliyyət göstərirdi. 2004-cü ilin apre-
lindən isə həftədə 5 dəfə - 4 dəfə A 3 formatında, şənbə günü
isə 24 səhifə həcmində çıxmağa başladı.

Buna paralel olaraq “Zerkalo” qəzeti də həftədə 5 dəfə - 4
dəfə A 3 formatında, şənbə günü isə A 2 formatında 48 səhifə-
dən ibarət çıxmaqda davam etdi.

2009-cu ilin apreldən isə yenidən həftəlik oldu. Şənbə gün-
ləri A 2 formatda 24 səhifədən ibarət çıxmaqdadır.

Bu gün “Ayna” və “Zerkalo” qəzetləri ətrafında istedadlı ya-
zarlar komandası toplanmışdır. Vaxtaşırı olaraq konar müəlliflə-
rin dəyərli yazılarına da yer verilir.

“Ayna” və “Zerkalo” qəzetləri KİV mühitində öz öncül möv-
qeyini qoruyub saxlamaqla, tək ölkə daxilində deyil, eyni za-
manda xaricdə vətənimiz barədə ən populyar və etibarlı infor-
masiya qaynağı rolunu oynamaqdadır.

2009-cu ilin sonuna qədər “Zerkalo”nun 3313, 2009-cu ilin
sonuna qədər isə “Ayna”nın 1813 sayı çıxmışdır.

* * *

1990-cı ilin payızında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə
keçirilən seçkilərdən sonra parlamentə seçilmiş Azərbaycan
Xalq Cəbhəsinin üzvləri, demokratik ruhlu ziyalılar “Müstəqil
Azərbaycan” deputat bloku yaratdılar. Bu fraksiyanın fəaliyyə-
tinin işıqlandırılması üçün yeni bir mətbu orqanın yaradılması
ideyası müxalifətçi millət vəkillərinin müzakirəsinə səbəb oldu.
Həm də belə bir təşəbbüslə AXC-nin qurucularından olan Ağ-
malı Sadiq Əfəndi çıxış etdi. Yeni yaradılacaq mətbuat orqanı-
nın adını da o özü müəyyənləşdirdi. “Müxalifət” adını seçən

A.Sadiq Əfəndi qəzetin nəşrinə icazə almaq çətinliyi ilə üzləşsə
də, “Müstəqil Azərbaycan” deputat blokunun məsələyə qarış-
ması ilə problem həllini tapdı.

**1991-ci ilin oktyabr ayının 15-də “Müxalifət”in ilk sayı işıq
üzü gördü.** O dövrdə artıq “Azadlıq”, “Aydınlıq”, “Meydan”
kimi demokratik qəzetlər kifayət qədər oxucu bazası toplamış,
cəmiyyətdə populyarlıq qazanmışdı. A.S.Əfəndi qəzetin nəşri,
qarşıya qoyulan məqsəd və məram, populyar nəşrlər sırasında
seçilmək kimi məsələlərə münasibətini belə açıqlayırdı: “Bu
qəzetlərin arasında yeni qəzet buraxıb, ona oxucu hörməti qa-
zandırmaq çətin idi. Ancaq mən böyük həvəslə bu işə başla-
dım... Qəzetin səviyyəsi həm də onun cəsarəti ilə ölçülür. Mən
inanırdım ki, əgər böyük cəsarətlə işlə başlasaq, istəyimizə nail
ola bilərik. Belə də oldu. Qəzetin kursunu və səviyyəsini müəy-
yənləşdirmək üçün kollektivin rəyini əsas götürdük. Mehman
Cavadoğlu, Vaqif Hacıbəyli, Leyla Yunusova, Məti Osmanoglu,
Əhməd Abdal, Azər Əbilbəyli ilə işə başladım. Qəzet az zaman-
da böyük oxucu hörməti qazandı. Qəzetin adını da özüm seçdim
- “Müxalifət”. Ona görə də bu qəzet bütün partiyaların və ictimai
qurumların üzünə açıq idi” (74).

Getdikcə nüfuz və populyarlıq qazanan “Müxalifət” qəzetinin
təsisçiliyi “Müstəqil Azərbaycan” deputat blokundan Ağmalı
Sadiq Əfəndiyə keçdi. Millət vəkillərinin 6 iyul 1992-ci il tarix-
li rəsmi məktubu Azərbaycan Dövlət Mətbuat Komitəsinin səd-
ri Sabir Rüstəmxaanlıya təqdim edildi və qəzetin şəhadətnamə-
sində dəyişiklik olundu.

1998-ci ildə A.S.Əfəndinin vaxtsız vəfatından sonra təsisçilik
İsa Qəmbərə keçdi.

Fəaliyyətə başladığı gündən qəzetə A.S.Əfəndidən başqa Sü-

---

74. Gülzar Əfəndi qızı. “Vətən üçün yanmış Əfəndi ömrü”. Bakı.
2005. səh.69

leyman Osmanoglu və Nəsir Əhmədli rəhbərlik edib.

Hazırda qəzetin baş redaktoru Rövşən Kəbirlidir.

* * *

90-cı ilin əvvəlində populyarlıq qazanan “**Aydınlıq**” qəzeti Azərbaycan könüllü “**Qayğı**” Cəmiyyətinin nəşri idi. “El gücü, sel gücü” şüarı ilə oxuculara çatdırılan qəzet 1990-cı ilin avqust ayından başlayaraq çap olunub, həmin il 22 sayı buraxılıb.

Azərbaycan Könüllü “**Qayğı**” Cəmiyyətinin sədri, 1953-1956-cı illərdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi İmam Mustafayev idi. “**Aydınlıq**”ın 1991-ci il 6 yanvar sayında İ. Mustafayev rəhbərlik etdiyi təşkilatın mətbu orqanı barəsində belə deyir: “Cəmiyyətimizin nəşri olan “**Aydınlıq**” qısa vaxt ərzində bizə həm iqtisadi, həm də ideoloji cəhətdən böyük köməklik göstərib. Qəzetimizin yayımına ciddi maneçilik törədənlər az deyil. Onlara qarşı qətiyyətlə mübarizə aparıb, güclü abunəçilər ordusu yaratmaq ümdə vəzifəmiz olmalıdır”.

Demokratik prosesləri, milli azadlıq hərəkatını dəstəkləyən “**Aydınlıq**”ın səhifələrində mədəniyyətimiz, tariximiz, yaşadığımız faciələrlə bağlı materiallar çap edilirdi. Vilayət Quliyevin, İsmayıl Vəliyevin türk dünyasının birliyi, tarixi, mədəniyyəti mövzusunda tədqiqatları, C. Həsəninin elmi araşdırmaları “**Aydınlıq**”ın səhifələrində əksini tapırdı. Dövrün istedadlı jurnalistlərinin yetişməsində “**Aydınlıq**” böyük rol oynadı. Mahal İsmayıloğlu, Məmməd Nazımoğlu, Mikayıl Nərimanoğlunun imzaları bu qəzetin səhifələrində tanındı.

“**Aydınlıq**” Babək Hüseynoğlunun baş redaktorluğu ilə çap olunurdu.

* * *

1990-cı ilin əvvəlində müstəqillik ab-havasının hökm sürdüyü bir dövrdə bözi çoxtirajlı zavod qəzətləri də öz yaradıcılıq istiqamətlərini dəyişdi. Azərbaycan Neftayırma Zavodunun təsisçiliyi ilə nəşr olunan “**Zavod həyatı**” sahə qəzeti 1991-ci il iyunun 10-da “**İki sahil**” adı ilə çap olundu. 1991-ci ilin dekabr ayının əvvəlində Vüqar Rəhimzadə qəzetə rəhbərlik etməyə başladı. Sahə qəzeti prinsiplərindən imtina edən “**İki sahil**” müstəqil nəşr kimi çoxsaylı qəzətlərin sırasına qatıldı. İsmayıl Hacıyevin, Mikayıl Nərimanoğlunun, Tərə Əhmədovanın, Elton Güllüeyin, Telman Qafarovun və digər istedadlı jurnalistlərin fəaliyyəti ilə “**İki sahil**” peşəkar qəzet nümunəsi kimi oxucuların diqqətini çəkdi. “**İki sahil**” qəzeti 1997-ci ildə Azərbaycan Neft Şirkətinin təsisçiliyi ilə nəşrini davam etdirir.

Vüqar Rəhimzadənin baş redaktorluğu ilə nəşr olunan “**İki sahil**” 8 min tirajla çap olunur.

Qəzet ölkənin ictimai-siyasi həyatı, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və iqtisadiyyatı ilə bağlı materiallar çap edir.

* * *

Azərbaycanda müstəqil qəzetçiliyin ilk nümunələrindən olan “**7 gün**” qəzeti dövrün ən populyar nəşrlərindən idi. “**7 gün**” kiçik müəssisənin təsisçiliyi ilə 1991-ci ildən çap olunan qəzetin baş redaktoru Emin Eminbəyli jurnalistikaya “**Bakı**” qəzetindən gəlmişdi. Heç bir qələm təcrübəsi olmayan gəncləri bir araya gətirib, çağdaş jurnalistikamızın ən populyar nəşriyi ortaya qoydu. Tanınmış simaların bir çoxunun ilk iş yeri “**7 gün**” oldu. Əziz Rzabəyli, Füzuli Əfqanoğlu, Şövkət Səlimov, Saleh Məmmədov, Varis, Faiq Hüsüyev, Rasim Mədəd, Etibar Hüseynov, Şahvələd Çobanoğlu, Akif Aşırılı, Yusif Nəzərli, Rasim Mustafaoğ-

lu, Kamil Həmzəoğlu, Asəf Quliyev, Kəmalə Quliyeva, İlhamə Qasımlı “7 gün” məktəbinin ilk yetirmələri kimi bu gün də müxtəlif mətbu orqanlarda çalışır.

İlk sayından etibarən oxucularla öz arasında etimad körpüsü salan “7 gün” redaksiyaya ünvanlanan məktubları dərc etdi. Hətta rabitəsiz, məzmunu olmayan məktubları “Dodaq qaçdı” rubrikasında çap edərək maraqlı layihələrə imza atdı. Hətta redaksiya kənar müəlliflərin və oxucuların müsabiqəsini keçirdi və qəzetin ilk saylarının birində bu məzmununda elan verdi: “7 gün” janrından asılı olmayaraq ən maraqlı yazı üçün ayda 200 manat, ən maraqlı foto üçün 100 manat məbləğində pul mükafatı təsis edir. “Sorağı gölməyənlər”, “Bir sual, bir cavab”, “Şayiələr-həqiqətlər”, “7 gün izləyir”, “İt ilindən qalan informasiyalar” rubrikalarında şablonçuluqdan kənar hazırlanan yazılarla oxucuların diqqətini özünə çəkdi. Qısa müddətdə qəzetin tirajı 50 min nüsxəni ötüb keçdi.

Qəzet fərqli dizayn üsulu ilə digər mətbu orqanlardan da seçildi. Məsul katib, Rasim Mədəd ixtisasca rəssam olduğundan fərqli detallar, mövzunun məzmununa uyğun illüstrasiyalarla tərtibat qurduğundan, köşklərdə “7 gün” digər qəzetlərdən seçilirdi.

Həftəlikdən tədricən gündəlik nəşrə keçən “7 gün” 2000-ci ilin ortalarından fəaliyyətini dayandırdı.

* * *

Azərbaycan Hüquqşünaslar İttifaqının mətbu orqanı kimi nəşrə başlayan “Ədalət” qısa müddətdə ən populyar qəzetlərdən biri oldu. Qəzetin ilk baş redaktoru Adil Minbaşı, redaktoru isə Aqil Abbas idi. 1992-ci ildən etibarən qəzet Respublika Proku-

rorluğu, Ədliyyə Nazirliyi və DİN-in orqanı kimi Aqil Abbasın baş redaktorluğu ilə çapını davam etdirdi. Hüquq-mühafizə orqanlarının mətbu orqanı olmasına baxmayaraq ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələr, mədəniyyətlə, ədəbiyyatla bağlı informasiyalar, faktlar maraqlı yazıların mövzusu olurdu. 1993-cü ildə qəzet öz təsisçilərindən imtina etdi və Adil Minbaşının təsisçiliyi və Aqil Abbasın redaktorluğu ilə işi üzü gördü. 1995-ci ildə “Ədalət” Adil Minbaşı və Aqil Abbasın təsisçiliyi ilə çıxmağa başladı.

2006-cı ildən Aqil Abbasın yerinə, qəzetə tanınmış publisist İradə Tuncay rəhbərlik edir.

* * *

“525-ci qəzet” 1992-ci ilin noyabr ayında Rəşad Məcid tərəfindən təsis olunub. Qəzetin ilk sayı Yusif Rzayevin redaktorluğu ilə 1992-ci il noyabrın 17-də 10 min tirajla nəşr olunub və 17 noyabr Milli Dirçəliş Günü münasibətilə “Azadlıq” meydanında keçirilən mitinqdə paylanılıb. Qəzetin ilk sayında Vahid Qazinin dərc olunan “Azneft” çayxanasının keçmiş isakinləri” məqaləsi o vaxt çox maraqla qarşılandı. Hələ sovet illərində əsasın ziyalıların, azad fikirli insanların toplaşdığı bu çayxananın sakinləri olan bəzi insanlar sonralar Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatında böyük rol oynadılar. Milli Azadlıq Hərəkatının lideri, qəzetin ilk sayı dərc olunanda artıq ölkənin prezidenti olan Əbülfəz Elçibəy də məhz həmin çayxananın “sakinləri”ndən idi.

Bundan əlavə, qəzetin ilk sayında, son səhifədə Azərbaycan siyasətinin tanınmış simalarının şarjları dərc olundu. Şarjlara şair Mahir Qarayev mənzum mətn yazırdı.

Rəşad Məcid təsisçiliklə yanaşı 1995-ci ildən qəzetə rəhbər-

lik edir.

“525-ci qəzet”in ilk sayında R.Məcid baş məqalə ilə çıxış edərək jurnalistika ilə məşğul olmaq istəyən istedadlı gəncləri əməkdaşlığa dəvət etdi. Bu müraciətdən sonra bir çox gənc qələm sahibləri “525”ə gələrək qəzetlə əməkdaşlığa başladılar. Bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı yazılı və elektron kütləvi informasiya vasitələrində işləyən bir çox tanınmış qələm adamları var ki, onlar jurnalist kimi məhz “525”də fəaliyyətə başlayıblar, onların ilk yazıları bu qəzətdə çap olunub. Qəzetin ilk saylarında Vahid Qazi, Şahvələd Çobanoğlu, Səbuhi Məmmədli, Güldəstə Nəsimova kimi gənc və istedadlı qələm adamlarının yazıları xüsusi maraq doğururdu. Səbuhi Məmmədlinin “Hayd Park”, Güldəstə Nəsimovanın “Mister X” layihələri, “Siyasətdən bezənlər üçün”, “Maraqlananların məni yüsünə”, “Şpon yerinə” kimi rubrikalar da maraqla qarşılanırdı. Bir neçə il sonra qəzetin “525+1” səhifəsi fəaliyyətə başladı və bu, çox böyük uğur qazandı. Bu layihənin müəllifləri gənc yazarlar Altay Əliyev və Kamran Həsənlidir. Qəzetin qısa vaxtda populyarlıq qazanmasının nəticəsi idi ki, çox keçmədi qəzetin tirajı artmağa başladı 10 min tirajla nəşrə başlayan qəzet bir müddət sonra 14 min tirajla nəşr edilirdi.

Həftəlik nəşr kimi fəaliyyətə başlayan “525” illər keçdikcə dövrülüyünü artırıb, əvvəl həftədə 2, sonra 3 dəfə nəşr olunmağa başladı. Qəzet 1999-cu ildən həftədə 5 dəfə nəşr olunur. Hazırda qəzet şənbə günləri 3500, adi günlərdə isə 2500 nüsxə ilə çap olunur.

* * *

1990-cı ilin ortalarından başlayaraq ölkədə yeni müstəqil nəşrlərin sürətlə inkişafı baş verdi. Mətbuat üçün əlverişli şəraitin yaranması, senzuranın zəiflədiyi bir dövərdə Milli Azadlıq

hərəkatının fəallarından olan Yunus Oğuz “Olaylar” qəzetini qeydiyyatdan keçirdi. “Olaylar”ın ilk sayı 1995-ci il 24 aprelində işıq üzü gördü. Bir sıra leqal və qeyri-leqal nəşrlərə rəhbərlik edən Y.Oğuz qəzetin təsisçisi kimi baş redaktor vəzifəsinə Fatma Abbasquliyevanı təyin etdi. Bir müddət sonra Ədalət Əliyev F.Abbasquliyevanı əvəzlədi. 2001-ci ildən Y.Oğuz qəzetin təsisçiliyi ilə yanaşı, baş redaktor vəzifəsinə icra etməyə başladı. Siyasi-analitik janrlara üstünlük verən “Olaylar”ın əsas mövzusu Azərbaycanın bütövlüyüdür. Cənubi Azərbaycanla bağlı mətbuatı cəmiyyəti məlumatlandıran “Olaylar” bu gün də fəaliyyətini davam etdirir.

* * *

1996-cı ilin noyabr ayının 1-də ölkə mətbuatının sırasına müstəqil ictimai-siyasi nəşr olan “Şərq” qəzeti də qoşuldu. Bir müddət “Kür” kiçik müəssisəsinin təsisçiliyi ilə işıq üzü görən “Şərq”in ilk sayları 4 səhifədə A 3 formatında çap olundu. Həftədə bir dəfə oxuculara çatdırılan “Şərq” səyyar-pərakəndə satışdan əldə etdiyi imkanlar hesabına tədricən qəzetin 8, sonra isə 16 səhifədə nəşrinə nail oldu. 1997-ci ildə “Kür” kiçik müəssisəsinin təsisçiliyindən imtina edildikdən sonra A.Aşırılı qəzetin baş redaktoru olmaqla yanaşı, təsisçilik hüququnu daşdı. 1998-ci ildə qəzet həftədə 3 dəfə nəşr olundu, böyük oxucu auditoriyası qazandı. 1999-cu ildə qəzet 23 min tirajla ölkə mediasında ən çox oxunan qəzətlərdən biri oldu. 2001-ci ilin aprelindən qəzet gündəlikə keçib.

Bu gün müxtəlif yazılı və elektron mediada çalışan jurnalistlər “Şərq”də çalışıb, püxtələşiblər.

Akif Aşırılı, Yusif Nəzərli, Təranə Hüsüqızı, Vəfa Allahverdiyeva, Mələhət Rzayeva, Afət Telmanqızı, Rəşad Baxşəliyev, Vüsalə Rafiqqızı, Yadigar Mikayıloğlu, Oruc İsaoglu, Elçin Xa-

lidbəyli, Xalid Ağaəliyev, Teymur Turan, Firdovsi Fərzəliyev, Tahirə Məmmədqızı, Seymur Qasımbəyli, Nəsimi Cəfərli, Elşən Məmmədov, Lalə Paşaqızı, Könül Şamilqızı “Şərç”in daha geniş oxucu auditoriyasına sahib olması üçün uzun illər səmərəli çalışıblar. Bu jurnalistlərin əksəriyyəti bu gün də “Şərç”də çalışır.

* * *

“Səs” qəzeti 1990-cı ilin noyabrında “Əlinçə” Xeyriyyə Cəmiyyətinin orqanı olaraq qeydiyyatdan keçib, 1991-ci il yanvarın 11-də ilk sayı işıq üzü görüb. Qəzetin ilk redaksiyası AMEA-nın Fizika İnstitutunun 6-cı mərtəbəsində yerləşib. Fəaliyyətə başladığı vaxtdan həftədə 2 dəfə 8 səhifə həcmində və 5-10 min arası tirajla dərc olunub. 1992-ci ildən tirajı 15 mindən yuxarı olub, 2003-cü ildə isə 25 minə çatıb. 1994-cü ildən 16 səhifə həcmində çap olunub, 1998-ci ildən etibarən gündəlik dərc olunmağa başlayıb.

“Səs”in ilk baş redaktoru şair Eldar Baxış, baş redaktor müavini yazıçı Səfər Alışarlı olub. 1992-ci ilin martından baş redaktoru Teyfur Çələbi, baş redaktor müavini Böyükkişi Heydərlı idi. 1992-ci ilin iyulundan baş redaktor Ağabəy Əsgərov təyin olunub. 2005-ci ildən qəzetə Bəhrüz Quliyev baş redaktorluq edir. 1991-ci ildən etibarən qəzetin səhifələrində Əli Əhmədov, Siyavuş Novruzov, Əli Nağıyev, Murtuz Ələsgərov, Ramiz Mehdiyev, Əli Həsənov, Ziya Bünyadov, Fərəməz Maqsudov, Bəxtiyar Vahabzadə, Məlik Dadaşov, Xəlil Rza Ulutürk, Kərim Kərimov, Səyyad Aran kimi tanınmış şəxslərin məqalələri, ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyətlə bağlı analitik yazıları dərc olunub. 1990-1993-cü illərə qədər müxalifət qəzeti kimi fəaliyyət

göstərib.

Qəzet 1991-93-cü illər saylarında ümummilli lider Heydər Əliyevin müsahibələrini və onun haqqında məqalələri, həmçinin ölkə parlamentindəki çıxışlarını oxucularına təqdim edib. Heydər Əliyevin xarici mətbuata verdiyi müsahibələri tərçümə edərək ölkə ictimaiyyətinə çatdırıb.

YAP yarandıqdan sonra onun əsas mətbu rəporu kimi fəaliyyətini davam etdirib. Partiyanın bəyanatlarını, yığıncaqlarını və sair tədbirlərini öz səhifələrində geniş işıqlandırıb.

1992-ci il oktyabrın 16-da ölkənin 91 nəfər tanınmış ziyalısının Heydər Əliyevə müraciəti və oktyabrın 24-də ulu öndərin həmin müraciətə cavabı “Səs” qəzetində dərc olunub. Ümummilli lider H.Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra “Səs” qəzetini özü üçün doğma qəzet adlandırıb və qeyd edib ki, “Səs” qəzeti tarixə düşmüş bir qəzətdir.

Hazırda qəzet gündəlik 5 min tirajla nəşr olunur, redaksiya heyəti 40 nəfərə yaxındır. Ölkənin bir sıra bölgələrində müxbir postlar var. Qəzetin internet saytı (scs.nevs.az) fəaliyyət göstərir.

* * *

Birpartiyalı sistemin ləğvindən sonra müxtəlif ideologiyalara xidmət edən çoxsaylı partiyaların yaranması ilə Azərbaycan özünün müasir inkişaf modelini müəyyənləşdirdi. Partiyalar öz mətbu orqanlarını yaratdılar. 1991-ci ildən sonra Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasının “**Millət**”, sosial-demokratların “**İstiqlal**”, Ana Vətən Partiyasının “**Ana Vətən**” qəzetləri qəzet köşklərində göründü. Mənsub olduqları partiyaların ideologiyasını təbliğ edən bu mətbu orqanlar siyasi mübarizələrdə əsas vasitələrdən hesab olunurdu. Prezident və parlament seçkilərində fəal

rol oynayan partiya mətbuatı 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq tənəzzül dövrünü yaşadı. “Millət”, “İstiqlal”, “Ana Vətən” qəzetəri dövriliyini qoruyub saxlaya bilmədi. “Yeni Müsavat”, “Yeni Azərbaycan” kimi partiya maraqlarından çıxış edən qəzetlər isə varlıqlarını qorudular.

Yeni Azərbaycan Partiyasının mətbu orqanı olan “Yeni Azərbaycan” qəzeti 1993-cü ilin aprelindən işıq üzü gördü. Qəzet Yeni Azərbaycan Partiyasının Proqram və Nizamnaməsindən irəli gələn ideya və fikirlərini həyata keçirilməsi, müstəqil dövlət quruculuğu prosesinin ideoloji və mənəvi-siyasi əsaslarını formalaşdırması, xalqın operativ informasiya ilə təmin edilməsinə xidmət göstərmək məqsədilə yaradılıb. Ümummilli lider Heydər Əliyevin fikir və ideyalarının təbliği, müstəqil Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesində bu ideya və əməllərin oxuculara çatdırılması işi də qəzetin əsas qayələrindəndir.

“Yeni Azərbaycan” qəzetinin ilk baş redaktoru Xeyrəddin Qoca 1993-cü ildən 1997-ci ilədək qəzetə rəhbərlik edib.

1997-ci ildən baş redaktor təyin edilən Alqış Həsənoğlu isə 2008-ci ilədək həmin vəzifədə olub.

2008-ci ildən etibarən isə Hikmət Babaoğlu “Yeni Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru təyin edilib.

“Yeni Azərbaycan” ümummilli lider Heydər Əliyevin yaratdığı və cənab prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi YAP-ın rəsmi orqanı olaraq partiyanın əsas təbliğat məşumudur. Qəzetdə ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə yanaşı, cəmiyyəti maraqlandıran digər məsələlərə, ədəbiyyata, incəsənətə də yer verilir. Türk dünyasının birliyi ideyası qəzetdə daim təbliğ edilir. Qəzetdə siyasi-analitik yazılar digər janrları üstləyir.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra mətbuatın yeni inkişaf strategiyasının müəyyənləşməsi

1990-cı illərin əvvəllərində onlarla yeni qəzetlərin nəşri prosesi həyata keçirildi və bununla da müasir jurnalistikaya keçid mərhələsi başladı. Azadlıq, müstəqillik ideyalarını təbliğ edən, milli oyanış, özünüdərk prosesinin əsas faktoru olan Azərbaycan mediası bu vaxtdan etibarən Qərbin söykəndiyi və təcrübədə istifadə etdiyi modellərdən yararlanmağa çalışdı. Mətbuatın yeni inkişaf istiqamətlərinin həyata keçirilməsi, mətbuatın bazar münasibətlərinə hazırlanması Azərbaycan jurnalistlərinə asan başa gəlmədi. Sovet idarəçilik sistemindən sonra mətbuat haqqında formalaşan stereotiplərin aradan qaldırılması, söz azadlığından sui-istifadə hallarının çoxalması bütövlükdə cəmiyyətin müəyyən hissəsində narazılıq yaratsa da, müstəqil qəzetçiliyə keçidin dönməz proses olduğu fakt olaraq qaldı. Sivil inkişaf yolu seçən, insan hüquq və azadlıqlarını əsas prioritet hesab edən Qərb dünyasının ənənələri bizdə yenidən formalaşdığından ortaya xeyli çətinliklər çıxdı. Qərb mətbuatının biznes ənənəsi bizə çox yad idi. Qeyri-leqal nəşrlərin meydanlarda pərakəndə satışından əldə olunan vəsait mətbuatın bazar münasibətlərinə hazırlanmasına bir işarə oldu.

Azərbaycan sovet mətbuatının flaqmanı olan qəzetlər də partiya və dövlətin inhisarından tədricən uzaqlaşdılar. **“Kommunist” qəzeti “Xalq”a, “Sovet kəndi” əvvəl “Bərəkət”ə, sonra “Həyat”a çevrildi.** 1994-cü ildə 75 illik yubileyini qeyd edən “Xalq qəzeti” (“Kommunist”) gündəlik nəşrdən həftəlik nəşrə keçdi, iqtisadi çətinliklərlə üz-üzə dayanmalı oldu. Qəzeti yubiley mü-

nasibəti ilə təbrik edən Anar “Ötən illərin ibrət dərəsi” məqaləsində bu barədə yazırdı: “Xalq qəzeti”ndən, yəni son illər bu adla çıxan qəzətdən heç bir giley-güzarım, şikayətim yoxdur. Hər şey qısqırdıqdan, ucuz sensasiyaçılıqdan, hər zə səhbətlərdən uzaq təmkinli mövqeyi, bir çox məqamlarda cəsarətli çıxışları hörmətə layiqdir. Amma “Xalq qəzeti” 75 illiyini qeyd edərsə, deməli o, bir növ özünü “Kommunist”in varisi sayır”. Qəzetin keçib-gəldiyi tarixi yolu öz təhlil süzgecindən keçirən Anar öz “umuküsülərini” də gəzlətmir və “Xalq qəzeti”nə keçmiş “Kommunist”in səhvlərindən ibrət gətirməyi, işıqlı, xeyirli, gərəkli irsini davam etdirməyi arzulayır: “Əgər müəyyən dövrdə canlı tarix təhrif olunmuş şəkildə təqdim olunubsa da, bu özü də bir tarixdir, bir də belə “tarixin” təkrar edilməməsi üçün ibrət dərəsidir”.

(75)

1994-cü il avqustun 29-da A.M.Şərifzadə adına Aktyorlar Evinə də “Xalq qəzeti”nin 75 illik yubileyi qeyd olundu. Qəzetin baş redaktoru Təfiq Rüstəmov həmin vaxt qəzətlərə verdiyi müsahibədə “Xalq qəzeti”nin “Kommunist”in varisi olduğunu söyləyərkən, keçilib-gələn yola nəzər salırdı. “Kommunistdən xalqa doğru” müsahibəsində T.Rüstəmov cəmi üç yaşı olan “Xalq qəzeti”nin üzvləşdiyi maddi çətinlikdən danışır, hər gecənin bir gündüzü olduğunu vurğulayırdı: “Köhnə “Kommunist” gündəlik qəzet idi. Onun komplektlərini vərəqləyən hər kəs görə bilər ki, on illər ərzində qəzet həm konkret ədəbi-bədii nümunələrin, həm də ədəbi-tənqidi materialların kütləvi oxucuya çatdırılmasında az iş görməyib. Əlbəttə, həmin dövrlərdə bütövlükdə ədəbi-bədii yaradıcılıqda olduğu kimi, jurnalistika sahəsində də kommunist partiyalılığı prinsipləri hakim idi. Heç kəs həmin prinsiplərdən kənara çıxma bilməzdi. Partiya, dövlət və hökumət orqanı kimi “Kommunist” də mətbuat sahəsində bu prinsiplərə əməl edirdi”.

75. “Xalq” qəzeti. 24 avqust 1994-cü il. №56

1988-ci ilin sonlarından sonra nəşr olunan mətbu orqanlar yüksək tirajla oxuculara çatdırılırdı. “Azərbaycan”, “Ədalət”, “Azadlıq”, “Meydan”, “Azad söz”, “Müxalifət”, “7 gün”, “Millet” kimi ictimai-siyasi qəzətlər yeni jurnalist nəslinin yetişməsində əvəzsiz rol oynadılar. Bu qəzətlər təkcə məzmununa, ideya-siyasi istiqamətlərinə görə deyil, həm də tərtibatına görə seçilirdi. Müstəqillik ərəfəsində Azərbaycan parlamentinə keçirilən seçkilərdə 40-dan artıq deputat mandatı əldə edən müxalifətin fəallığı, Dağlıq Qarabağda başlanan erməni separatizmi, döyüş bölgələrində vəziyyət o dövr qəzətlərinin əsas diqqət mərkəzində idi. Gərgin ictimai-siyasi vəziyyətin hökm sürdüüyü bir vaxtda həqiqətləri açıq şəkildə xalqa çatdıran qəzətlər əsil “bum” dövrünü yaşayırdı. Demək olar ki, hər gün yeni qəzətlər köşklərdə görünürdü. Hərbi və siyasi senzuranın olmasına baxmayaraq ölkənin ictimai-siyasi vəziyyəti, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı müharibəsi geniş təfəsilatı, analitik yazılarla oxuculara çatdırılırdı. Milli Azadlıq Hərəkatının lideri Əbülfəz Elçibəyin hakimiyyətə gəlişi yeni siyasi situasiya formalaşdırdı. 1992-ci ildə “Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında” qanun qəbul olundu. Rəsmi informasiya agentliyi “AzərTAC”a alternativ olaraq “Turan”, “Şərq”, “ASSA İradə” agentliyi yaradıldı.

Mətbuatda peşəkarlığın yetərincə olmaması mətbuatda etik ölçülərin qorunmamasına gətirib çıxarırdı ki, bu da ictimaiyyət arasında müsbət qiymətləndirilmirdi. İşin peşəkar səviyyədə təşkilində problemlər yaşansa da, müstəqil Azərbaycan qəzetçiliyinin ən yaxşı nümunələri yarandı.

* * *

1993-cü ildən başlayaraq ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında sa-

bitliyin bərqərar olması, vətəndaşların təhlükəsizliyinin və qanunçuluğun təmin edilməsi, sosial-iqtisadi problemlərin həlli üzrə ciddi addımların atılması nəticəsində mətbuatın fəaliyyətində söz, fikir və məlumat azadlığının qorunması sahəsində əsaslı irəliləyişlər əldə edildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin söyləri nəticəsində Azərbaycanda mətbuat orqanlarının azad fəaliyyəti və inkişafı yolunda süni maneələrin aradan qaldırıldı, qanunvericilik bazası təkmilləşdirildi, KİV-in maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirildi. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu özünün çağdaş inkişaf modeli kimi qəbul edən Azərbaycan Respublikası, insan hüquqları, söz və mətbuat azadlığının mövcud olması ilə bağlı bir sıra konvensiya və sazişlərə qoşuldu. Müstəqil Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin təsis edilməsi və azad fəaliyyəti üçün mükəmməl qanunvericilik bazası yaradıldı.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” avqust 1998-ci il tarixli fərmanı KİV-in sərbəst inkişafı, cəmiyyətin dinamik şəkildə demokratikləşməsinə təsir edən gücə çevrilməsində mühüm addım oldu. Bu fərmanla Nazirlər Kabineti Yanında Mətbuatda və digər Kütləvi İnformasiya Vasitələrində Dövlət Sırrı İdarəsi ləğv edildi. Hərbi senzura yaradılması haqqında 16 aprel 1992-ci il tarixli prezident fərmanı və bütün informasiya yayımı üzərində nəzarət tətbiq edilməsi ilə bağlı 15 aprel 1993-cü il tarixli sərəncam qüvvədən düşmüş elan edildi. 1992-ci ildə qəbul edilən “Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında” qanun yenidən işlənildi, mətbuatın fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin formalaşması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. 1999-cu ildə “Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında” qanun qəbul edildi. Bu, KİV-in istehsal və yayımı-

nın bütün məsələlərini demokratik şəkildə tənzimləyən hüquqi sənəddir.

Keçid dövrünün tələblərindən doğan ciddi maliyyə böhranı keçirən mətbuata kömək məqsədilə bir sıra addımlar atıldı. 2000-ci ilin martın 6-da Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamı ilə “2000-2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər proqramı” təsdiq olundu. Ölkəmizdə KİV sahəsində dövlət siyasəti xalqın maariflənməsində, vətəndaş cəmiyyətinin bilgiləndirilməsində, cəmiyyəti quruculuğunda KİV-in əsas vasitəyə çevrilməsinə, demokratiya və aşkarlıq və ədalətin təntənəsinə xidmət etməyə yönəldildi.

2003-cü ildə prezident seçilən İlham Əliyev də önənlərə sadıq qalaraq medianın inkişafı ilə bağlı bütün məsələləri diqqətdə saxlayaraq, onun yeni inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirdi. 2005-ci il iyun ayının 20-də Azərbaycan Milli Mətbuatının 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında prezident sərəncamı imzalandı. Sərəncama görə, bu yubiley ölkə miqyasında təntənə ilə qeyd edildi, mətbuat işçilərinin xidmətlərinin dövlət səviyyəsində qiymətləndirildi. Azərbaycan jurnalistlərinin 64 nəfəri “Tərəqqi” medalı ilə mükafatlandırıldı, 37 nəfər “Respublikanın Əməkdar jurnalisti”, 27 nəfər isə “Əməkdar mədəniyyət işçisi” adına layiq görüldü. Yubiley tədbirində çıxış edən İlham Əliyev Azərbaycan mətbuatının keçib-gəldiyi tarixi yola nəzər salaraq sovet dönməsində mətbuatın fəaliyyəti ilə bağlı fikirlərini də açıqladı: *“Təbii ki, dövrün ideoloji çərçivələri imkan vermirdi ki, sovet Azərbaycanında söz azadlığı tam bərqərar olsun. İdeoloji çərçivələr imkan vermirdi ki, mətbuat hərtərəfli inkişaf etsin. Totalitar dövlətin əlamətlərindən biri də söz azadlığının mövcud olmamasıdır. Amma buna baxmayaraq o illər ərzində bizim jurna-*

listikamız və jurnalistlərimiz çox səmərəli işləyiblər. Bilirsiniz, hər bir ideoloji çərçivəni tətbiq etmək olar, əgər istedad varsa, o, özünü göstərəcək... 1970-ci illərdə Azərbaycan mətbuatında çox cəsarətli yazılar, məqalələr dərc olunurdu. Bəzi hallarda bu yazılar Sovet İttifaqı rəhbərliyi tərəfindən böyük tənqidlə qarşılanırdı”.

2003-cü ilin 15 martında Azərbaycan jurnalistləri könüllü prinsiplər əsasında özünü tənzimləmə mexanizmi olan Azərbaycan Mətbuat Şurasını yaratdılar. Gəlir əldə etməyi fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi nəzərdə tutmayan qeyri-hökumət təşkilatı olan Mətbuat Şurası Azərbaycan mətbuatının keyfiyyətinin artırılması və söz azadlığının jurnalist standartlarına uyğun olaraq qorunmasını öz üzərinə götürdü. Əflatun Amaşov qurumun ilk sədri seçildi.

Mətbuatın özünü tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşması media-hakimiyyət, media-cəmiyyət münasibətlərinin müsbət istiqamətdə formalaşmasına yardım etdi. Yeni internet-media sistemi formalaşdı, qəzetlərin elektron versiyaları hazırlandı. “Turan”, “Trend” və APA İnformasiya agentlikləri Azərbaycan həyatının müxtəlif sahələri ilə bağlı xəbəri beynəlxalq aləmə çıxardı. Onlarla jurnalist təşkilatları yaradıldı və bu proses indi də davam etdirilir.

Bu gün Azərbaycan mətbuatı bəzi problemlərlə üz-üzə olsa da, özünün yeni inkişaf dövrünü yaşayır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı

1. Azərbaycan tarixi. V-VI cildlər. Bakı. 2008
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. II cild. “Lider” nəşriyyatı. Bakı. 2005
3. Azərbaycan jurnalistikası keçid dövründə: problemlər, perspektivlər. II konfransın materialları. Bakı. 2002
4. Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. “Elm” nəşriyyatı. Bakı. 1990
5. Azərbaycan media kataloqu Bakı. 2010
6. “Azərbaycan qadını-50” Bakı. 1974
7. “Azərbaycan gəncləri” (1919-1969) Kitab-albom. Bakı. 1969
8. Abdulla Abbasov. “Mətbuat və ədəbiyyat” (1920-1930) Bakı. 1986
9. Asif Rüstəmli. “Ədəbi istiqlalımız” Bakı. 2004
10. Ağababa Rzayev. “Yaddaşından sətirlər” Bakı. 1990
11. Buzovnalı Rəhimağa İmaməliyev. “Dünya nəşrləri, jurnalistləri, poliqrafçıları”. Ensiklopediya. Bakı-1999
12. “Bakinskiy raboçiy-50” Bakı. 1966
13. Babayev İnkilab. S.M.Əfəndiyev- publisist. Bakı. 1987
14. Bəxtiyar Məmmədov. Azərbaycan bədii publisistikasının inkişaf meyilləri və sənətkarlıq məsələləri (XX əsrin II yarısında) Bakı. 2007
15. Cahangir Məmmədli. Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri. Bakı. 2006
16. “Əkinçi”dən “Həyat”a. Bakı. 2000
17. Əkrəm Əylisli. Ədəbiyyat yanğısı. “Yazıçı” nəşriyyatı. Bakı. 1989
18. Əhmədov Teymur. Nəriman Nərimanovun yaradıcılıq yolu.

Bakı. 2000

19. Əlizadə Yalçın. Azərbaycan televiziyası və radiosunun inkişaf meyilləri. ADU-nun nəşri. 1988

20. Gülzar Əfəndi qızı. Vətən üçün yaşamış Əfəndi ömrü. Bakı. 2000

21. Həsən Quliyev. Böyük Vətən Müharibəsi illərində cəbhə qəzetləri. Bakı. 1954

22. Hüseynov Şirməmməd. Azərbaycan bolşevik mətbuatı I və II hissələr. Bakı. 1981-1983

23. Həsənli Cəmil. Azərbaycanda milli məsələ. Siyasi rəhbərlik və ziyalılar (1954-1959). "Adiloğlu" nəşriyyatı. Bakı. 2008

24. Xəlil Rəfiyev. Böyük oktyabr və Azərbaycan bolşevik mətbuatı. Bakı. 1987

25. İdeologiya işi məsələləri. Sov.İKP-nin ön mühüm qərarları məcmuəsi (1954-1961-ci illər). Bakı. 1961

26. İ.Böktaş. XX əsr uşaq mətbuatında ədəbiyyat. "Azərnəşr" Bakı. 1965

27. İsmayıl Şıxlı. Cəbhə yolları. Bakı. 1965

28. "Kommunist-50" kitab-albom. Bakı. 1969

29. Quseynov Adil. Peçat rojdeniya oktyabrem. Baku. 1981

30. Qoca Xeyrəddin. Görək yazmayam. "Çinar-saf" nəşriyyatı. Bakı. 2003

31. Tadəuş Svyataçovski. Rusiya və Azərbaycan: Sərhədyanı bölgə keçid dövründə. Xəzər universitetinin nəşri. Bakı. 2000

32. Qubad İbadoğlu, Əflatun Amaşov. Özəlləşdirmə və mətbuat. Bakı. 1998

33. Mirzə İbrahimov. Ana dili hikmət xəzinəsi. Bakı. 1991

34. Müstəqil Ağayev. Azərbaycan ictimai fikrində milli məsələ (1917-1920-ci illər). Bakı. 2007

35. "Mətbuat və qanun" Azərbaycan Hüquqçular Assosiasiyası-

nın nəşri. Bakı. 1999.

36. Müseyib Məmmədov. Publisist sözün qüdrəti. Bakı. 1992

37. Mətbuat və beynəlmiləl təربiyənin təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı. 1988

38. Məmmədli Qulam. Nəriman Nərimanov (1875-1925) Həyat və yaradıcılığının səlnaməsi. Bakı. 1987

39. Məmmədli Cahangir. Jurnalistikaya giriş. Bakı. 2001

40. Məmmədli Cahangir. Müasir jurnalistika. Bakı. 2003

41. Musa Qasımlı. Heydər Əliyev: İstiqalə gedən yol. (1969-1987-ci illər). Bakı. 2006

42. Nizami Məhərrəmov. Getsin-gəlməsin 1937. Bakı. 1992

43. Nurlan Əliyeva. Müstəqillik ərəfəsi və mədəni inqilab dəyərləri. Bakı. 2008

44. N.Bağirov, V.İ.Lenin böyük redaktor və jurnalistdir. "Azərnəşr". Bakı. 1961

45. Na prednem kraye. Qazeta "Vışka" Bakı. 1978

46. Nazim Axundov. Azərbaycan dövrü mətbuatı. Bakı. 1965

47. Nəbiyev Bəkir. Azərbaycan ədəbiyyatı Böyük Vətən müharibəsi illərində. Bakı. 1971

48. Osmat Eminov. Elm və mədəniyyət carçısı ("Məktəb" jurnalının 60 illiyi münasibəti ilə) Bakı. 1971

49. Prinsiplər və reallıq. Bakı Mətbuat klubunun aylıq analitik-informasiya bülleteni №3-4. Bakı. 1998

50. Rafiq Bayramov. V.İ.Lenin qabaqcıl təcrübənin təbliğində mətbuatın rolu haqqında. Bakı. 1965

51. Rasim Tağıyev, Musa İmanov. Keçmiş yol. Bakı. 1989

52. Rasim Tağıyev "Azərbaycan" jurnalı və Azərbaycan sovet ədəbiyyatının aktual problemləri (1923-1976-cı illər) Bakı. 1977

53. Rüstəmov T. Alovlarda bərkியən qələm. Bakı. 1981

54. "Sovet kəndi" (1923-1973-cü illər). Bakı. 1973

55. Süleymanzadə Məzahir. 20 Yanvar: Güllələnmiş qəzət. Bakı. 2010

56. Samzdat nəşrlərin kataloqu. "Şöms" nəşriyyatı. Bakı. 2008

57. "Şöki fəhləsi-50" (1921-1971) Buklet. Bakı. 1971

58. Yaqublu Nəsiman. Ağrılı ömürlər. Yazıçı. Bakı. 1990

59. Ziya Bünyadov: "Qırmızı terror" Bakı. 1993

60. Zeynalov N. Azərbaycan mətbuatı tarixi II hissədə. Bakı. 1973-1974

MÜNDƏRİCAT

1. Tarixin vətəndaşlıq dərsləri	3
2. Giriş	8
3. Birpartiyalı sistemə keçid. Azərbaycanda sovet mətbuatı modelinin yaranması. "Kommunist" qəzeti (1920 - 1930-cu illər)	24
4. "Sovet kəndi" qəzeti	59
5. Gənclər mətbuatı "Gənc işçi"dən "Azərbaycan gəncləri"ndək	77
6. İşğala qarşı müqavimət "İstiqlal" qəzetinin gizli nəşri	97
7. 1930-40-cı illərin mətbuatı Repressiya illərinin Azərbaycan jurnalistikası	100
8. Azərbaycan mətbuatının "xalq düşməni" obrazının yaradılmasına cəlb olunması	116
9. Böyük Vətən müharibəsi illərində mətbuat (1941-1945-ci illər)	127
10. 50-60-cı illərin mətbuatı	146
11. 1970-80-ci illərin mətbuatı	165
12. 80-ci illərin sonunda Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçid dönməsinin başlanması	182
13. 80-ci illərin sonlarında qeyri-legal nəşrlər.....	193
14. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra mətbuatın yeni inkişaf strategiyasının müəyyənləşməsi	215

Nəşriyyatın direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

*Yığılmağa verilmiş 24.06.2010.
Çapa imzalanmış 12.07.2010.
Şərti çap vərəqi 14.2. Sifariş № 302.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500.*

Kitab «**Elm və Təhsil**» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib çap olunmuşdur.

E-mail: elm_ve_tehsil@box.az
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.